

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Національна академія внутрішніх справ

Юридичний
ЧАСОПИС

Національної
академії
внутрішніх
справ

2
(8) '2014

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2011 року
• Засновник Національна академія внутрішніх справ • Свідectво про державну реєстрацію серія КВ № 17476-6226 ПР від 1 лютого 2011 року
• Включений до переліку фахових видань МОН України з юридичних наук
• Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ

2

(8)

2014

Редакційна колегія:

В. В. Черней (голова),

С. Д. Гусарев,

С. С. Чернявський
(заступники голови),

Є. М. Бодюл,

С. Г. Братель,

В. В. Василевич,

В. М. Вовк,

О. І. Гвоздік,

І. Ю. Гора,

О. М. Джужа,

Ю. О. Заїка,

О. Г. Колб,

А. М. Колодій,

С. Ф. Константинов,

М. В. Костицький,

О. В. Кузьменко,

О. В. Кузьминець,

Ю. Ларій,

Л. П. Леута,

Д. Ляляк,

С. С. Молдабаєв,

Д. Й. Никифорчук,

А. В. Савченко,

В. В. Сокурєнко,

Л. Д. Удалова

• Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів

• За точність викладеного матеріалу відповідальність покладено на авторів

• Зміни тексту та скорочення, що не впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування редакція вносить без узгодження з автором

• Рукописи не рецензують і не повертають

• Листування з авторами ведуть на сторінках журналу

• У разі передруку матеріалів посилання на «Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» обов'язкове

• Матеріали подано в авторській редакції

Адреса редакції:
пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (044) 249-09-33
E-mail: visnik@naiau.kiev.ua

© Національна академія
внутрішніх справ, 2014

ЗМІСТ

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

<i>SHERNEY V., BONDARENKO Y.</i> INSURANCE FRAUD IN UKRAINE: CURRENT STATUS AND TRENDS OF COUNTERMEASURES	3
<i>ОРЛОВ Ю. Ю., ЧЕРНЯВСЬКИЙ С. С.</i> ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА ВІДОМЧОЇ НАУКИ ЯК ЧИННИК РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ	16
<i>ДЖУЖА О. М., ГАРКУША А. В.</i> АКТУАЛЬНІСТЬ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВ (СИТУАЦІЙ), ЩО СПРИЯЮТЬ ЗЛОЧИННОСТІ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ	27
<i>ВАСИЛЕВИЧ В. В., ПОЛІЩУК Г. С.</i> РЕАЛІЗАЦІЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ	37
<i>ЛУЦЬКИЙ А. І.</i> ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЮРИСТА ЯК СУБ'ЄКТИВНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ЧИННОЇ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ	50
<i>ПАВЛЕНКО Н. Г.</i> СПЕЦІАЛІСТ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ	61
<i>ЄМЕЦЬ О. М.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПОШУКУ ФАКТИЧНИХ ДАНИХ ПРО СУТЕНЕРСТВО	67
	303

<i>КАСТАРНОВ Д. Б.</i> ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИ ОБВИНУВАЧЕНОГО	77
<i>АЗАРОВА А. А.</i> ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВІ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЗАГРОЗУ БЕЗПЕЦІ ГРОМАДЯН, ЗНИЩЕННЯ ЧИ ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ВЛАСНОСТІ	86
<i>РУДЕНКО Т. О.</i> ОПЕРАТИВНО ЗНАЧИМА ПОВЕДІНКА ПІД ЧАС УЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ У ПРОЦЕСІ ОБІГУ КУЛЬТУРНИХ ТА ІСТОРИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ	96
<i>REMSKY V.</i> ORGANIZED CRIME: THEORETICAL AND PRACTICAL PRINCIPLES OF COUNTERACTION	109
<i>LITVINENKO I.</i> PSYCHOLOGY OF FACE OF CRIMINAL THAT ACCOMPLISHES SEXUAL CRIMES	118
<i>ОСИПЕНКО Р. І.</i> ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ ІЗ ФІНАНСУВАННЯМ ТЕРОРИЗМУ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ	125
<i>ПАВЛИШИН О. В.</i> ПРАВОВЕ СУМЛІННЯ ЯК СЕМІОТИКО-ПРАВОВА ТА ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ	133
<i>ZHELEPA S.</i> CONFLICT AS A CONSTITUENT OF CIVIL PROCEDURE	145

**ЗАКОНОДАВЧЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ
ПРАВозАСТОСУВАННЯ**

КОСИЦЯ О. О. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ 155

ПОБЕРЕЖНИЙ В. Л. ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ
ІЗ ТРУДОВОЮ ЕКСПЛУАТАЦІЄЮ ДИТИНИ 164

ДВОРНІЧЕНКО А. С. ПРАВОВІ ПІДСТАВИ
ТА УМОВИ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗГОЛОШЕННЯ
МЕДИЧНОЇ ТАЄМНИЦІ 174

ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ

ГОРБАЧЕВСЬКИЙ В. Я. ОСОБЛИВОСТІ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗА ФАКТАМИ БЕЗВІСТНОГО
ЗНИКНЕННЯ ОСІБ 185

ПАНЧИШИН М. Я. ОСОБЛИВОСТІ
ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ ПІД ЧАС
РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ,
ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 272 КК УКРАЇНИ 202

ROGATYUK I. CRIMINALISTICS PORTRAIT
RESEARCH: FEATURES OF REALIZATION AND
DRAWING ON RESULTS ARE IN THE CRIMINAL
LEGAL PROCEEDING 212

БАБИЧ Н. В. ВИКОРИСТАННЯ ЗНАНЬ
У ГАЛУЗІ ТЕХНІЧНИХ НАУК ПІД ЧАС
РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ
БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА 220

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ

ДУБИНА В. І. ВЗАЄМОДІЯ ОПЕРАТИВНИХ
ПІДРОЗДІЛІВ МВС УКРАЇНИ
З МІЖНАРОДНИМИ ТА ГРОМАДСЬКИМИ
ОРГАНІЗАЦІЯМИ ЩОДО ПРОТИДІЇ
ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ 230

БОДНАР В. Є. ВЗАЄМОДІЯ ПІДРОЗДІЛІВ
ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ ЗІ СЛІДЧИМИ
ПІД ЧАС ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 244

БУРЛАКА В. В. ОСОБЛИВОСТІ ВІДОМЧОЇ
ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО З ОПЕРАТИВНИМИ
ТА ІНШИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОВС
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ
НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ
АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ 254

РУДИК М. М. ЗАХОДИ ПРОФІЛАКТИКИ
ЗЛОЧИНІВ ТА ІНШИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ
ФУТБОЛЬНИХ МАТЧІВ 264

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

ЧАЙКОВСЬКИЙ А. С. АРХІВИ УКРАЇНИ
У 1938–1960 рр.: ІСТОРІЯ ПИТАННЯ 272

КРЕВСУН О. М. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ
ПРОГРЕСИВНОЇ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ
ПОКАРАНЬ 293

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

УДК 343.72:347.764

Cherney Volodymyr – Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor, Rector of the National Academy of Internal Affairs;
Bondarenko Yevheniy – Post-Graduate Student of the National Academy of Internal Affairs

INSURANCE FRAUD IN UKRAINE: CURRENT STATUS AND TRENDS OF COUNTERMEASURES

The current issues of insurance fraud prevention referring to the provisions of criminal law and criminology are examined in this article. The notion of insurance fraud is defined and specified with its place in the economic crime structure using the relevant foreign experience. Recommendations aimed at improvement of the law enforcement activity concerning the insurance.

Keywords: nebankovskyye finansovyye Uchrezhdeniye; insurance; Insurance moshennychestvo; predotvrascheniye crimes; Identify crimes; Interaction pravoohranytelnykh bodies; safety of the market.

На основі положень кримінального права та кримінології розглянуто актуальні проблеми запобігання шахрайству у сфері страхування. Розкрито сутність і характеристику видів страхового шахрайства, визначено місце цього явища в структурі економічної злочинності, проаналізовано відповідний зарубіжний досвід. Надано рекомендації, спрямовані на покращання правозастосовної діяльності правоохоронних органів і суб'єктів страхового бізнесу.

Ключові слова: небанківські фінансові установи; страхування; страхове шахрайство; запобігання злочинам;

виявлення злочинів; взаємодія правоохоронних органів; безпека фінансового ринку.

На основе положений уголовного права и криминологии рассмотрены актуальные проблемы предотвращения мошенничества в сфере страхования. Раскрыта сущность и охарактеризованы виды страхового мошенничества, определено место этого явления в структуре экономической преступности, проанализирован соответствующий зарубежный опыт. Даны рекомендации, направленные на усовершенствование правоприменительной деятельности правоохранительных органов и субъектов страхового бизнеса.

Ключевые слова: небанковские финансовые учреждения; страхование; страховое мошенничество; предотвращение преступлений; выявление преступлений; взаимодействие правоохранительных органов; безопасность финансового рынка.

Social and economic development of the state leads to the necessity to ensure the safety in the sphere of non-bank financial institutions (NFI) which includes credit unions, trust institutions, investment business firms, pension accruals institutions, insurance companies and other finance brokers providing wide range of services for economic entities and individuals (as of year – beginning 2014 the assets non-bank financial sector of Ukraine accounted for over 100 billion hryvnias). Although the proportion of detected annually offenses in the sphere of NFI in general structure of economic criminality was less than 2,5 % in the same period. It is caused especially by their consequences the criminal schemes of appropriation of individuals' finances by organized gangs and criminal organizations that were exposed by law enforcement agencies [1, c. 1].

Historically, the insurance sector of the former USSR was strictly centralized in one insurance agency and it was State Insurance Agency. Insurance wasn't got feet under the nation's mind as a mandatory component of life and it wasn't necessity for citizens pondered over insurance of their own life or property in case of misfortune or distress caused by the elements. Profession of insurance agent was not attractive and profitable. In independent Ukraine the development of insurance market has become an important factor for the domestic economy. However, available insurance conditions together with unsettled appropriate financial activity served as the

foundation for committing crimes with intent to illegal obtaining of insurance benefits and it makes the market segment of non-bank financial services one the most profitable for fraudsters.

The situation was changed sharply because of demonopolization of insurance industry, legalization of business enterprises and it increased the number of alternative non-commercial insurance companies. The activity of these companies covered not only traditional classes of insurance but also insured of commercial financial economic risk, responsibility for aggrieving in other states, export credits and foreign investments which have become a daily reality for thousands of people.

Taking into account the legalistic point of view the insurance is a legal relationship (insurance relationship) between insurer and the insured consisting in the obligation to make payment of insured amount in case of accident insured. The legal substance of insurance is defined in article 1 the Law of Ukraine «About insurance» and according to it insurance is a type of civil law relations for the protection of the property interests of individuals and artificial bodies in instances attachment of certain events (accident insured) that are defined by the insurance agreement or prevailing legislation using funds formed through payment of insurance premiums of citizens and artificial bodies [2]. Mentioned Law covers the rights and duties of insurance market participants and they are insurers, policyholders and other individuals and entities such as recipient of insurance, insurance agents, state controllers and others.

Insurance market is a system of economic relations at the local (regional), national (internal) and international (external) levels (as of year – beginning 2014 there were 2,9 thousand of insurance companies, the total assets of their activity were about 56 billion hryvnias and the total payments of claims were about 5,1 billion hryvnias).

It is emphasized market of personal and market of property insurance according to the industry basis. Each of these links has its own structure (segmentation) [3].

The form of insurance is optional and mandatory insurance. Varieties of optional insurance are personal insurance (life assurance, casualty insurance, health insurance); motor insurance (land transport equipment, air vehicle, waterborne craft); cargo and luggage insurance (cargo) other property; credits, investments, financial risks and more.

The main segment of the insurance market in Ukraine occupies insurance of property today. It is insurance industry and its objects are valuable interests related to possession, disposal and using of property and also cases associated with risk of inventory losses (90,5 % of gross income from paid insurance premiums [4, с. 12].

In the structure of insurance delinquency the particular position is occupied by the different types of fraud through appropriation funds (property) insurance companies both by the professional insurance market participants (insurers) and insurance customers (policyholders). Overwhelming majority of frauds is committed in the segment of automobile insurance (up to 70 %). The specificity of committing frauds in the field of automobile insurance consists in staging of insurance events in the way of preplanned creation of the certain situation; perform certain actions with roles and misrepresentation of data to cause false picture of the event insured in order to obtain insurance indemnity [5, с. 22]. Revealing of staging signs always totals the considerable difficulty for the security services of insurance companies and law enforcement officials during the investigation the facts of misappropriation vehicles, damage or destruction of property and motor vehicle accident and others.

The high level of latency in the sphere of insurance frauds confirms by the results of our content analysis of references contained in the global network of the Internet. According appropriate request we have found hundreds of different announcements from most regions of Ukraine and other countries about numerous facts exposing of fraudsters groups, the high latency of these crimes and the difficulties in identifying insurance fraud. In addition to the above this information was placed by insurance companies and law enforcement agencies.

The interviewed employees of the Ministry of Internal Affairs confirmed that cases of fraud that obtain insurance payments were recorded only in some cases (24 %) or not registered (69 %). According to the respondents the high level of latency crimes are affected by the objective factors such as negligence or personal interest representatives of insurance companies (24 %); attempts of insurance companies discovered the signs of fraud to resolve the issue in the pretrial order without going to the police (20 %); absence of the proper cooperation between the insurers and law enforcement agencies (12 %); the availability of insurance conditions and the ease

of insurance benefit (9 %); inefficient of the supervisory authorities (9 %); inappropriate criminal prosecution of crimes (7 %).

The problem of insurance fraud appeared much earlier in the countries with developed market economies and become threatened danger. Through the radical actions of governments especially the government of the United States and Canada the fraudulent cases (from underwriter and insurant) are carefully tracked.

Crimes in the insurance industry abroad have their peculiarities that are associated with degree of development of the insurance market and also with traditional fraud schemes specified for some country. There are two main models used by insurance fraud. The first model is typical for the United States of America and Canada because the fraud dominates in medical and personal insurance. The second model was formed in Europe where illegal acts committed mostly in property insurance including vehicle insurance.

According to the research conducted in the US, the share of insurance fraud is one quarter of all payments (in Western Europe it is about 10–15 %). Annual losses incurred by the US insurers in result of these fraud is estimated about 20 billion dollars. It is established seven specialized organizations that resist abuses in the insurance industry in this country. In Canada the annual losses from fraud of property insurance is estimated at about 1,3 billion dollars. According to the European Committee for insurance losses incurred by «insurance crime» in economically developed countries, is ranging on average about 30 % of the payments. It is affected by subjective factor too. According to sociological research conducted in Western Europe and the United States the majority of average citizens personally not see any crime in the fact of gaining at the expense of insurance companies [6, p. 188]. Anonymous survey conducted in Germany and commissioned by the insurance company «Gothaer Versicherungen» was revealed that about 15% of Germans not consider the insurance industry fraud for offense. According to the data of the newspaper «Rheinische Post» about a quarter of the citizens of this country misleads criminally the insurers at least once in their life [7, c. 130].

There was no official research in Ukraine but according to local underwriters about quarter of benefits insurance for property gets in the pocket of scams [8, c. 335]. Significant proportion these encroachments constitute crimes against property and in the structure of which the first place belongs to themisappropriation committed by fraud.

According to the League of Insurance Organizations in Ukraine the 70–75 % of fraudulent transactions are committed on the market of auto insurance and civil liability of owners for vehicles. Interviewed employees of insurance companies consider that the most criminalized sectors are the auto insurance (69,4 %); other types of property insurance (17,2 %); liability insurance (13,3 %) [9].

In particular, interviewed workers of several powerful insurance companies among the most popular forms of fraud called overstating the cost of repairs by arrangement with the service centers, re-receipt of funds for the same damage, forgery terms of insurance events in the documents and the staging of events.

In the legal literature the term «insurance fraud» is understood ambiguous. The supporters of broad interpretation include for crime of insurance fraud all types of illegal acts in the relevant field of relationships. The insurance fraud is unlawful conduct of insurance business relations aimed at obtaining insurance indemnity insurer by fraud or abuse of trust; making less than it is necessary for the correct risk of insurance premiums (insurance contribution); concealment of important information at the conclusion of the contract or during insurance; refusal of the underwriter from insurance indemnity payment without sufficient grounds [10, с. 6–7].

Other words, insurance fraud is considered all types of illegal actions regardless of the subjects of the offense, establish of corpus delicti and so on. In our opinion, the main disadvantage of this position is the covering by the authors of all possible offenses regardless of their legal assessment. We consider this approach is not entirely reasonable at least in the penal aspect. Moreover, according to research for enumerating in one determination all ways of committing insurance fraud it is perceived impossible due to the variety of expressions and distribution levels.

Other scientists considered that the insurance fraud is the deliberate crime intended to deceive an insurance company that insured committed for the purpose of illegal enrichment at the expense of the insurer by distortion of information about the object of insurance, staging of an insurance case, the artificial increase the amount of insurance, and also any other illegal activities [11, p. 4–5]. In our opinion, this definition is more admirable.

There is the third approach and concerning it to insurance fraud consists of any fraud relating to insurance business in

juridical science [12, с. 82]. In our opinion, it is also not quite correct because this way are groundlessly to the insurance fraud included fictitious entrepreneurship cases and creating «financial pyramids» because it not directly related with insurance legal relationship.

In juridical literature insurance fraud sometimes is considered manifestation of «economic crimes», «commercial fraud», «corporate fraud», «fraud in business» and others. However, domestic and foreign jurisprudence not formulated a clear distinction between these categories, which, in our opinion, have both scientific and practical importance.

Peculiarities of the insurance fraud in compared with fraud in other spheres of financial relations are as follows: object of insurance fraud is the insurance fund that is administered by the underwriters; insurance fraud associated with the use of the specific insurance business (criminal acts within the legal framework regulated by the civil and economic law); guilty person in insurance fraud penalized the relationship to protect the property interests of individuals and legal entities when certain events (insurance cases) that artificially creates (fakes, triggers) or unlawfully uses; generally, insurance fraud includes the range of other (subordinated) crimes and offenses.

Through the classification of fraudulent acts in the insurance industry all totality criminal attacks are distributed to interconnected circuits that are in hierarchical subordination. The basic classification rows are:

1. Depending on the purpose of fraudulent acts, it is committed with aim to obtain insurance benefits in greater extent than is appropriate for this insurance event and also damage caused to the object of insurance that was not under the insurance coverage.

2. Depending on the subject of fraud (the degree of participation of interested personnel in insurance companies) it is committed by policyholders, insurers together with employees of insurance companies, representatives of the same insurance companies.

3. Depending on the stage of insurance relationships it is committed at the stage of insurance contract, during the validity of insurance agreement and at the stage of applying for insurance payments.

The efficiency for prevention of insurance fraud largely depends on the implementation of the interaction at the level of law enforcement agencies and other state regulatory agencies (particularly from the National Committee of Finance SERVICES) and insurance organizations too. Association the efforts of this services and

organizations allows to concentrate their forces, facilities, technical capabilities, reach most of the objects, improving the use of each entity for detecting and exposing criminals against offenses and crimes of the insurance market.

The key lines of such cooperation are considered following activity: information (organization of mutual information exchange, creating common databanks, etc.); advice and technical assistance (increase of general and vocational training of insurance companies, promoting of use modern means working with clients); common preventive measures and others.

The priority measures against fraud of vehicles insurance according to the interviewed personnel of the criminal investigation the Ministry of Internal Affairs and insurance companies are:

development of interagency Instruction about the order of exchange information between insurers (Security Service, departments of losses, payment departments) law enforcement agencies (detective departments, criminal investigation departments, state traffic inspections, the departments of public safety, expert services and others), and other agencies at the stage of the insurance contract and verify information about the insured, while investigating the circumstances of the insured event and in case of establish of *corpus delicti*;

Implementation of the mechanism operative information exchange between insurance companies (the automated information system «Bureau of insurance history») and MIA (computerized database of stolen cars, base Ukrainian Bureau of Interpol, etc.) (The first specialized bureau of insurance history commercially earned in Ukraine. It is agency of the Russian company «Bureau of insurance history», which provides services in the market through consulting group «Business guarantor»);

Establish cooperation between insurance companies and customs and border protection in order to obtain information about the availability of vehicle insurance of foreigners who cross the border;

Implementation of the control over the use of license forms of insurance policies and special characters through the establishment on the basis of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (or state regulator of insurance market) of the centralized database;

Liabilities of insurance and leasing companies to inform territorial law enforcement agencies about granting insurance for

expensive and prestigious brands of automobiles of citizens living on the service area;

Before conclusion of the agreement about vehicle insurance mare verification of identification numbers nodes and aggregates of the car with their digital picture, in case of necessary to involvethe personnel of expert department of Law Enforcement of Ukraine;

Based on the Department of information and analytical supportingof MIA in Ukraine to create a separate database about the circumstances of the stealing cars that are leased, insured and pledged;

In case of victims request about misappropriation of insured vehicles thorough inspections involving representatives of the insurance companies regarding the truthfulness of information provided by citizens and detect insurance fraud;

Together with representatives of the insurance companies discussing the prospects of introducing «hidden labeling» of parts and assemblies of prestigious car brands in order to further identification in case of theft of the car and its tearing down;

Development and introduction in the activities of insurance companies methodical recommendations on detection features of insurance fraud and other offenses in the stages of conclusion and implementation of insurance-specific national security;

Conduct common training and practical seminars and training sessions with the participation of law enforcement officers and insurance companies discussingthe technologies of insurance fraud, means and methods of appropriate countermeasures. Analysis of the national insurance companies testifies that leaders of the insurance market in Ukraine is largely complied with international, in particular European, standards and uniting with financial groups are able to compete with foreign insurance companies in the internal market. But for bringing the national insurance system in line with international standards of quality it is necessary to require the qualitative changes.

It is needs to take the comprehensive interrelated activities according to the respondentspersonnel of insurance companies. In particular:

Establish single requirements and standards of conducting insurance business,create an effective mechanism of state regulation by developing of the unified code of laws about insurance with international experience;

Encourage the capitalization of the insurance market by further increasing of the minimum capital of insurance companies (at least 5 million euros) and increase the requirements for of their solvency;

Establish the guarantee fund for performing obligations for policyholders in case of bankruptcy of the insurance company;

Establish new forms of the statistical and financial statements in accordance with international standards, especially with the aim of simplifying, enhance control of the movement of insurance policies within the insurance companies, establish clear terms of delivery financial statements by insurance brokers;

Activate the development of market infrastructure (insurance brokers, emergency commissioners and others) and encourage the creation and development of new independent organizations of the insurance market (for example, Ukrainian Union of emergency commissioners, the Association of Independent experts of the insurance market).

Almost all countries on the national level established the specialized organizations that opposing to the insurance fraud. The United States of America in 1993 for this purpose established the Association against insurance fraud (called Coalition against Insurance Fraud). The main goal of the Association is to use the forces and capabilities of insurance companies, government agencies and insurers in counteraction to all manifestations of fraud. At the same time the special unit called the National Insurance Crime Bureau (NICB) was established in the State Insurance Supervision Service. Branches of the Bureau are almost in all states. In 2002 only in New York were investigated by the Bureau 900 fraud. There are special units of investigation (Special Investigation Units, SIUs) in many companies. They assist in identification and investigation of suspicious claims. The structure of SIUs could include as ordinary employees of the insurance company and also police officers, bookkeepers and experts in various fields. At least four of five American companies conduct regular staff training for effectively counteract against fraudsters.

In Canada the struggle against the insurance fraud is carried out under the auspices of the Insurance Bureau of Canada (IBC), which includes the majority of insurance companies and insurance agents. Official estimates show that every detective of the Insurance Bureau checks over ten claims every month. When the losses are more than

25 thousand Canadian dollars the investigation is conducted necessarily, but with fewer amounts it is conducted only in case of exhibition signs of the fraud by the employees of insurance company. In 1995 the specialists of Insurance Bureau developed and implemented the special instructions in which described all types of fraudulent acts: from completely fabricated claims to the impairment or increase the legitimate claims, from false statements to internal fraud.

In Europe the official confirmation of understanding the threat of rising crime rates in the insurance sector is the decision of General Meeting of the European Insurance Committee (ComitEuropen des Assurances, SER) for creating programs combating insurance fraud, it was adopted in 1993. For example, in Germany, according to the German Confederation of policyholders (Gesamtverband der Deutschen Versicherungswirtschaft, GDV), experts of this organization having the authority of detective, they examine applications for damages in suspicious cases, check the validity of the insurance indemnity and exhibit signs of fraud. A case of insurance fraud was uncovered in Germany by the common action of police and insurance companies. It was the activity of the criminal group in a small district of Spear on the north from Bonn. During the year the band consisting of over a thousand people organized the 7740 road traffic accident and received huge benefits according to the conditions of insurance contracts.

The audit provides important role in the prevention of insurance delinquency. The majority of insurance companies having branch of network, established departments of internal control (audit office), and their task is to ensure preservation of the insurance company, in particular through the inspections of the validity of payment insurers, correctness, accuracy and timeliness of the determination and payment of insurance compensation and taking measures to identify and eliminate facts of illegal use of funds and property.

Taking into account this issue, the system approach for the research of the fundamental problem against insurance fraud must be based on the exploring of foreign experience, available national scientific research of criminologists and summarizes the practice of law enforcement agencies and underwriters.

LIST OF REFERENCES

1. Черней В. В. Теоретичні та практичні засади запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Черней. – К., 2014. – 36 с.
2. Про страхування : Закон України від 7 берез. 1996 р. № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.
3. Статистичні дані страхового ринку України (2013 – пер. пол. 2014 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forinsurer.com/stat/>.
4. Рябенко Г. М. Страхування : [навч. посіб.] / Г. М. Рябенко, Н. М. Сіренко, А. С. Кравченко. – Миколаїв, 2014. – 399 с.
5. Чернявський С. С. Протидія шахрайству у сфері страхування автотранспортних засобів : [навч. посіб.] / С. С. Чернявський, В. Г. Гриценко, І. В. Ішук. – К., 2011. – 184 с.
6. Чернявський С. С. Протидія фінансовому шахрайству в країнах Європи та США: порівняльний аналіз законодавства та досвід правозастосування / С. С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 2. – С. 187–192.
7. Алгазин А. И. Страхование мошенничества и методы борьбы с ним : [учеб.-практ. пособие] / А. И. Алгазин, Н. Ф. Галагуза, В. Д. Ларичев. – М. : Дело, 2003. – 512 с.
8. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : [моногр.] / С. С. Чернявський. – К., 2010. – 624 с.
9. Черней В. В. Створення «страхових пірамід» на ринку фінансових послуг як загроза економічній безпеці України / В. В. Черней // Актуальні проблеми розслідування злочинів з новим Кримінальним процесуальним кодексом України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 5 лип. 2013 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2013. – С. 240–244.

10. Жилкина М. С. Страхование мошенничество: правовая оценка, практика выявления и методы пресечения / М. С. Жилкина. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 175 с.

11. Калюжний Р. А. Попередження кримінальних правопорушень у сфері страхування / Р. А. Калюжний, О. М. Заєць. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. – 214 с.

12. Лопашенко Н. А. Мошенничество в сфере страхования / Н. А. Лопашенко // Закон. – 2002. – № 2. – С. 81–87.

УДК 354.31

Орлов Юрій Юрійович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ;

Чернявський Сергій Сергійович – доктор юридичних наук, професор, проректор Національної академії внутрішніх справ

ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА ВІДОМЧОЇ НАУКИ ЯК ЧИННИК РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Розглянуто актуальні проблеми організації та проведення наукової та науково-технічної діяльності в системі МВС України в контексті інноваційного забезпечення реформування відомства, оптимізації системи підготовки кадрів.

Ключові слова: реформування органів внутрішніх справ; МВС України; наукова та науково-технічна діяльність; інноваційна діяльність; упровадження наукових розроблень; винахідництво; захист об'єктів інтелектуальної власності.

Рассмотрены актуальные проблемы организации и проведения научной и научно-технической деятельности в системе МВД Украины в контексте инновационного обеспечения реформирования ведомства, оптимизации системы подготовки кадров.

Ключевые слова: реформирование органов внутренних дел; МВД Украины; научная и научно-техническая деятельность; инновационная деятельность; внедрение научных разработок; изобретательство; защита объектов интеллектуальной собственности.

Current issues of organisation and handling of scientific activity in law enforcement agencies in the context of innovative support in reforming and training system enhancement reexamined.

Implementation of innovative development mechanisms in the law enforcement structure must correlate with the future reforming concept as its primary function is to provide support of any transformation process.

Taking into account the peculiarities of the Ukrainian law enforcement system functioning it must be stressed that innovation in this specific aspect is to be defined as novation fallen within the competence of any law enforcement activity and aimed to increase the efficiency of the abovementioned activity in order to meet the requirements of the community.

The process of novation development is under the responsibility of educational establishments and scientific departments in MIA system. Current mechanism of the scientific activity organisation is established and gives positive effect. However, scientific research in law enforcement system sometimes not aimed to provide solutions for practical tasks. The main reason is lack of close creative cooperation between operational units, educational establishments and scientific departments in MIA system.

After summarizing the relevant experience we have concluded that the following recommendations are to be considered. 1. The mechanism of creative cooperation between educational establishment and relevant operational unit or department must be settled legally. 2. Any novation as a subject of legal relationship must gain the legal status of intellectual property item and legal protection under the law in force. 3. The process of novations' implementation in the practical law enforcement activity must be regulated by the relevant provisions. 4. A separate department in the MIA system must be responsible for the management of innovative process.

Keywords: reform of the Interior; Ministry of Internal Affairs of Ukraine; Scientific and technical activities; innovation; implementation of scientific development work; invention; protection of intellectual property.

*П*равоохоронна система будь-якої країни за своєю функціональною специфікою (підтримання правопорядку) є консервативною. До того ж вона працює поза межами ринкових

відносин. Тож механізми інноваційного розвитку, напрацьовані світовою економікою, не можна безпосередньо застосувати в діяльності МВС України.

Водночас необхідність створення постійно діючого механізму розроблення новацій у правоохоронній сфері, їх наукової апробації та впровадження в роботу органів внутрішніх справ сьогодні є очевидною. Від того, наскільки чітко буде працювати цей механізм, в кінцевому рахунку залежатиме: по-перше, ефективність виконання ОВС покладених на них завдань (завдяки озброєності правоохоронної практики новітніми досягненнями науки і техніки); по-друге, здатність правоохоронної системи до швидких і своєчасних трансформацій відповідно до суспільних вимог, що змінюються (що дозволить гармонізувати розвиток ОВС з прогресом громадянського суспільства в Україні).

Запровадження інноваційних механізмів розвитку органів внутрішніх справ має органічно вписуватися в концепцію прийдешнього реформування правоохоронної системи, оскільки будь-яка реформація вимагає інноваційної підтримки [1]. Отже, інноваційні механізми розвитку ОВС можна вважати як одним із очікуваних результатів реформування, так і важливим інструментом його здійснення.

Метою цієї статті є висвітлення існуючих проблем, що породжені відсутністю ефективного інноваційного механізму в системі МВС України, а також визначення шляхів їх вирішення.

Інновація (від лат. *novatio* – оновлення, змінювання) – це нововведення, що забезпечує якісне зростання ефективності процесів або продукції, затребуваної ринком [2]. Інновація є результатом практичного впровадження *новації*, тобто результату творчої інтелектуальної діяльності людини, що відрізняється новизною, не впливає явно з існуючого технологічного рівня та є придатним до практичного застосування.

З урахуванням специфіки функціонування органів внутрішніх справ інновацію в системі МВС України можна визначити як нововведення у сфері діяльності, що належить до компетенції ОВС, яке забезпечує якісне зростання ефективності цієї діяльності відповідно до очікувань громадянського суспільства.

До змісту цього визначення слід зробити кілька зауважень. По-перше, нововведення означає впроваджений у практику

новий результат творчої діяльності. Не є нововведенням ідея, що системно не впроваджена (наприклад, така, що проходить практичну апробацію), або ж не містить новизни. По-друге, нововведення можуть стосуватися не лише безпосередньо правоохоронної, адміністративної та іншої діяльності ОВС, але й супутніх видів діяльності (внутрішнє управління, підготовка кадрів тощо). По-третє, ефект від впровадження новації має бути якісним, не обмежуючись лише зростанням кількісних показників. Такий ефект має бути спрямований на виконання завдань міліції: охорону прав та свобод громадян, протидію правопорушенням, забезпечення громадської безпеки тощо. По-четверте, цей ефект не має обмежуватися рамками чинного законодавства; новація може включати, крім іншого, пропозиції щодо законодавчих змін. По-п'яте, на етапі глибоких соціальних трансформацій, стрімкого розвитку в Україні громадянського суспільства життєздатність правоохоронних новацій значною мірою буде визначатися прогресивними очікуваннями громадянських інститутів.

Слід визнати, що інноваційного механізму як усталеної організаційної системи сьогодні в ОВС не існує. Проблема поглиблюється тим, що певна частина практичних підрозділів несприятливі до новацій і не мають досвіду їх впровадження. Практичне впровадження надбань відомчої науки, на наш погляд, ведеться без належної системності, комплексності, процес планування й контролю запровадження новацій є формалізованим. Відсутній нормативний настановний документ, що регламентує процедури впровадження новацій в діяльність практичних підрозділів. В результаті інноваційна робота в системі МВС України сьогодні значним чином не позбавлена суб'єктивних чинників.

Створення новацій покладається, насамперед, на навчальні заклади та науково-дослідні установи МВС України. Механізм організації науково-дослідної роботи є напрацьованим і дає свій позитивний ефект. Разом з тим, наукові відомчі дослідження не завжди спрямовані на вирішення практичних завдань. Наприклад, лише близько половини видань навчальних закладів МВС України безпосередньо присвячені питанням оперативно-службової діяльності. Серед запатентованих ідей кожна п'ята

безпосередньо не стосуються проблем ОВС [3]. А деякі наукові праці взагалі тяжіють до схоластики.

Це відбувається через нестачу тісного творчого співробітництва між практичними підрозділами (насамперед, оперативними та іншими службами МВС України) й відомчими навчальними закладами та науково-дослідними установами. На жаль, подання практичними підрозділами заявок до НВЗ або НДУ на проведення науково-дослідних робіт іноді формалізовано й не має реальних намірів подальшого впровадження в правоохоронну практику.

Водночас є й приклади позитивного досвіду. Так, лише протягом 2013–2014 років, виконуючи наукові завдання МВС, творчі групи Національної академії внутрішніх справ спільно з практичними підрозділами запровадили понад 200 актуальних прикладних тем з проблем реформування правоохоронної системи, досудового розслідування, експертної діяльності, протидії злочинності, охорони громадського порядку в особливих умовах тощо, зокрема 146 – за замовленнями служб Міністерства (Головного слідчого управління – 25; Департаменту боротьби з економічною злочинністю – 19; Головного управління боротьби з організованою злочинністю – 16; департаментів громадської безпеки – 14; оперативно-технічних заходів – 12; оперативної служби – 10; карного розшуку – 9; Управління боротьби з кіберзлочинністю та Департаменту внутрішньої безпеки – по чотири, а також безпосередньо ГУМВС, УМВС – 22). Спільно з фахівцями профільних департаментів Міністерства завершується комплекс інноваційних розробок з питань протидії злочинам, пов'язаним з виявами тероризму, кіберзлочинності, запровадження поліграфних технологій, психологічного супроводження працівників ОВС, які здійснюють охорону громадського порядку при ускладненнях оперативної обстановки (у тому числі в зоні проведення антитерористичної операції). З цих питань академія також співпрацює з вищими і науковими установами МОН України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Державної пенітенціарної служби України, Державної прикордонної служби України, Державної фіскальної служби України та іншими організаціями. Співпраця показує, що інноваційний процес поживляється там, де присутня

зацікавленість керівників служб у модернізації діяльності підпорядкованих підрозділів.

Узагальнюючи набутий досвід, можна дійти низки висновків та напрацювати певні пропозиції.

1. *Відносини творчої співпраці між вищим навчальним закладом та зацікавленою службою МВС України (або територіальним практичним підрозділом) мають бути юридично врегульованими.* Задля ефективної співпраці з ВНЗ (НДУ) зацікавлена служба МВС України має виступати в якості замовника наукової продукції; відповідно кожний науковий продукт повинен мати свого «господаря» – службу або підрозділ, який супроводжує інноваційний процес від постановки наукового (науково-технічного) завдання та участі (за потреби) в наукових дослідженнях до апробації створеного наукового (науково-технічного) продукту та безпосереднього його впровадження в діяльність підпорядкованих підрозділів. Це має стати гарантією забезпечення належного наукового рівня розробок та їх результативного застосування в правоохоронній практиці.

Водночас вищий навчальний заклад (науково-дослідна установа), має набути статус *виконавця* робіт з відповідними обов'язками перед замовником. Відносини між замовником і виконавцем, їх права, обов'язки та відповідальність мають регламентуватися відомчим нормативним документом і відповідати вимогам чинних державних стандартів, що регламентують техніко-юридичні відносини [4].

Творчий контакт між службою МВС України та вищим навчальним закладом (науково-дослідною установою) дасть найбільший позитивний результат, коли його здійснюватимуть *спеціально уповноважені особи* (представник замовника і представник виконавця). Ці особи спільно мають розробляти пропозиції щодо перспективних напрямів інноваційної роботи, планів науково-дослідних робіт прикладного характеру (хід яких замовник має курирувати), готувати наукові та науково-технічні завдання, проводити апробацію новацій. В якості представника замовника має бути особа з компетенцією та повноваженнями, що уможливають виконання нею покладених обов'язків (не нижче заступника начальника служби). Виконання функцій представника виконавця доцільно доручати начальнику профільної кафедри або ж

провідному вченому-фахівцю в галузі діяльності відповідної служби МВС України, зазвичай доктору наук.

Національна академія внутрішніх справ має позитивні результати такої усталеної співпраці, насамперед завдяки створеним на громадських засадах кафедрам та профільним науковим лабораторіям. Творчими колективами, до яких включено провідних вчених та фахівців-практиків, розроблено низку документів довідкового та методологічного характеру, зокрема єдиний в системі МВС України електронний збірник нормативно-правових актів «Кадрова робота в органах внутрішніх справ», пам'ятки щодо порядку дій батальйону патрульної служби міліції особливого призначення «Миротворець» в особливих умовах, а також спеціального підрозділу міліції щодо супроводження військових та інших транспортних колон в умовах загрози нападу, тематичні методичні рекомендації щодо: організації діяльності керівників органів внутрішніх справ та органів досудового розслідування за новим КПК України; використання інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, їх транспортних телекомунікаційних мережах; охорони громадського порядку та забезпечення безпеки громадян під час виборів; виявлення та розслідування найбільш кваліфікованих видів злочинів, пов'язаних зі створенням фінансових пірамід, заволодінням суб'єктами господарювання (рейдерством), легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, втручанням у роботу банкоматів та платіжних систем, наданням послуг грального бізнесу та ін.

2. Будь-яка новація, будучи предметом правовідносин між замовником і виконавцем, має набути правового статусу об'єкта інтелектуальної власності й здобути правову охорону відповідно до чинного законодавства.

Зауважимо, що в Національній академії внутрішніх справ накопичений певний досвід правової охорони новацій. Цими питаннями займається група з питань інтелектуальної власності, яка утворена в академії у 2009 році. За цей період в навчальному закладі розроблено понад 150 об'єктів інтелектуальної власності практичного та навчального призначення, серед яких: методики правоохоронної діяльності; способи (технології) вирішення оперативно-службових завдань; пристрої спеціального

призначення у галузі оперативної, криміналістичної, спеціальної техніки, інформатики, судової експертизи, вогнепальної зброї, спецзасобів, вибухотехніки, безпеки дорожнього руху, технічного захисту інформації тощо; автоматизовані робочі місця фахівців ОВС; експертно-аналітичні комп'ютерні програми; спеціалізовані комп'ютерні бази даних; навчальні комп'ютерні програми (електронні дидактичні засоби); навчальні відеофільми тощо.

Право власності на зазначені об'єкти захищено свідоцтвами МОН України про реєстрацію авторського права на службові твори, а також патентами України на винаходи і корисні моделі.

Науковий рівень та практична спрямованість інтелектуальних здобутків Національної академії знайшли своє визнання і позитивну оцінку МВС України, Міністерства освіти і науки України та Академії педагогічних наук України. Так, розроблені в академії винаходи та корисні моделі, впровадження яких очікують правоохоронці, десять разів отримували призові місця на конкурсах МВС України, в тому числі тричі були переможцями конкурсів. Серед кращих новацій, захищених патентами України, винахід «Спосіб маркування гладкоствольної вогнепальної зброї», корисні моделі «Шолом протиударний із захистом від аерозолів сльозогінної і дратівної дії», «Електрошоковий пристрій для інженерної перешкоди».

У 2011–2014 роках Національна академія шість разів отримувала вищі нагороди (гран-прі, золоті та срібні медалі) Міжнародної виставки «Освіта і кар'єра», що проходить під егідою МОН України та Національної академії педагогічних наук України і є найбільш представницькою в нашій країні. Перемогу здобуто у номінаціях «Інформаційні технології у вищому навчальному закладі», «Інноваційний розвиток освіти та сучасні педагогічні технології», «Компетентнісний підхід в освітній діяльності вищої школи», «Кращий дизайн офіційного сайту вищого навчального закладу» тощо.

Разом з тим, темпи впровадження об'єктів інтелектуальної власності, розроблених в академії, у діяльність практичних підрозділів ОВС потребують пришвидшення. Так, з 28 запатентованих методик правоохоронної діяльності, створених у навчальному закладі, на практиці застосовуються лише сім, тобто четверта частина; із 52 винаходів в діяльність ОВС впроваджено 13; із 19 комп'ютерних програм практичного

призначення – чотири (кожна п'ята). При цьому новації впроваджуються зазвичай локально у периферійних підрозділах через відсутність відомчої нормативної регламентації. До небагатьох виключень, обумовлених небайдужістю керівників відповідних служб, можна віднести впровадження комп'ютерної програми «Автоматизоване робоче місце слідчого», якою в 2011 році були оснащені всі слідчі підрозділи системи МВС України, або ж низку винаходів у галузі судово-акустичної експертизи, яка протягом кількох років була впроваджена в усіх експертно-криміналістичних установах МВС України та Мінюсту України.

3. Процес впровадження новацій у практичну діяльність ОВС має бути регламентований відомчим положенням. Це дозволить упорядкувати інноваційну роботу за єдиним стандартом, що уможливить, з одного боку, подолати несприйнятливість практичних підрозділів до новацій, а з іншого – підвищити науковий рівень та практичну спрямованість наукових розробок.

Процес впровадження новацій має містити, принаймні, такі унормовані етапи: 1) розробку замовником та виконавцем спільного плану впровадження новацій із визначенням конкретних заходів, відповідальних і термінів виконання; 2) видання розпорядчого документу (наказу, розпорядження) МВС України, керівництва певної служби або територіального підрозділу щодо проведення апробації та подальшого впровадження конкретних новацій; 3) звітування щодо результатів апробації з визначенням доцільності подальшого використання наукових розробок; 4) підготовку та затвердження акту впровадження, в якому має бути зазначений не лише факт впровадження, але і його конкретні результати (досягнутий позитивний ефект у кількісних та якісних показниках); а також факультативно – пропозиції щодо подальшого удосконалення діяльності.

Кожна новація (наукова робота, дисертація, запатентована методика, винахід тощо) має пройти етап апробації, яку здійснюють замовник разом з виконавцем. Апробацію проводять шляхом тимчасового локального дослідного впровадження (для методик та технологій), проведення експлуатаційних випробувань (для технічних рішень та комп'ютерних програм) або в інший спосіб. Для цього належить підготувати розпорядчий документ, яким затверджують програму (графік) апробації, та

визначають відповідальних виконавців, терміни апробації, критерії позитивних результатів та форми звітності.

Зауважимо, що сьогодні, за відсутності відомчої нормативної регламентації впровадження новацій у практичну діяльність ОВС:

апробацію, яка має відповісти на питання про науковий рівень роботи, її практичну значущість та доцільність її впровадження, часто не проводять. В результаті впровадження наукової розробки проводиться «наосліп», часом не дає реального позитивного ефекту й веде до невиправданих витрат сил і засобів;

акти впровадження часто складають формально, в них не відображають конкретні сфери та форми впровадження, досягнутий позитивний результат. Такий акт не має змістовного наповнення, не свідчить про реальне впровадження і використовується лише для формальної звітності.

У відомчому наказі, що регламентуватиме процес впровадження новацій у практичну діяльність ОВС, має бути прописаний *порядок заохочення* як авторів новацій, так і службових осіб практичних підрозділів, що беруть участь в інноваційній діяльності. Для цього можна застосовувати як ринкові механізми – інститут роялті (що має бути зазначено в угодах з підприємствами-виробниками засобів спецтехніки для потреб ОВС), так і кошти спеціально створеного інноваційного фонду МВС України.

4. *Керівництво інноваційною роботою в системі МВС України має бути зосереджене у спеціально створеному підрозділі.*

5. *У відносинах МВС України з відомчими вищими начальними закладами та науково-дослідними установами акцент має бути перенесено з розвитку відомчої науки на становлення та розвиток відомчої інноваційної діяльності.* Правильно організована інноваційна робота має забезпечувати високий науковий рівень, якість і практичну придатність створюваного наукового (науково-технічного) продукту. Отже, вона сприятиме не лише розвитку відомчої науки, але й наближенню її до потреб практики.

Підводячи підсумок сказаному, слід зауважити, що переведення системи МВС України на інноваційний шлях розвитку дозволить підвищити ефективність правоохоронної діяльності. У контексті імплементації положень нового Закону

України «Про вищу освіту», реформування правоохоронної системи і галузевої вищої освіти Національна академія готова спільно з МВС України та відомчими ВНЗ розробити проекти відповідних правових актів, організаційних рішень і програм, реалізація яких дозволить очікувати на низку позитивних ефектів, зокрема: інноваційну підтримку процесу реформування ОВС; перетворення відомчої науки на ефективний чинник безпосереднього впливу на якість та креативність правоохоронної діяльності; підвищення наукового рівня та практичної спрямованості досліджень, що їх здійснюють відомчі ВНЗ та НДУ; створення сприятливих умов для оптимізації системи підготовки кадрів МВС України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Питання реформування органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 жовт. 2014 р. № 1118-р. – Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1118-2014>.

2. Инновация [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/%C8%ED%ED%EE%E2%E0%F6%E8%FF>.

3. Джужа О. М. Про стан винахідницької діяльності у вищих навчальних закладах та науково-дослідних установах МВС України: доповідь на засіданні Наукової Ради МВС України, жовтень 2009 року, м. Київ. – К. : МВС України, 2009. – 2 с.

4. ДСТУ 3973-2000. Система розроблення та поставлення продукції на виробництво. Правила виконання науково-дослідних робіт. Загальні положення; ГОСТ 15.001-88. Система разработки и постановки продукции на производство. Продукция производственно-технического назначения.

УДК 343.92+343.97:355.422

Джу́жа Олександр Миколайович – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ;
Гаркуша Анатолій Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри спеціальних дисциплін та організації професійної підготовки Національного університету державної податкової служби України

АКТУАЛЬНІСТЬ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВ (СИТУАЦІЙ), ЩО СПРИЯЮТЬ ЗЛОЧИННОСТІ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Розглянуто діяльність органів внутрішніх справ в екстремальних ситуаціях. Визначено головні причини й умови, що сприяють злочинності під час проведення антитерористичної операції.

Ключові слова: екстремальні ситуації; військова злочинність; антитерористична операція; бойові умови; бойова операція; запобігання злочинам серед військовослужбовців.

Рассмотрена деятельность органов внутренних спал в экстремальных ситуациях. Определены основные причины и условия, способствующие проведению антитеррористической операции.

Ключевые слова: экстремальные ситуации; военная преступность; антитеррористическая операция; боевые условия; боевая операция; предупреждение преступлений среди военнослужащих.

In recent years the internal affairs authorities facing with increasingly difficult task to ensure the public security, public order and fighting against crime. The article deals with activities of internal

affairs in extreme situations. The author outlines the main reasons and conditions that facilitate anti-terrorist operations.

Extreme situations may result from natural disasters, man-made disasters and social conflicts. One type of emergency situation is war and military action – anti-terrorist operation (ATO) in particular. The essence of the emergency situation is in violation of the usual way of life, disruption of the life support systems of entire regions. Crime, Law Enforcement in these conditions is almost impossible.

During the war, as a rule, expanding the scope of criminalization of certain types of acts. For example, during World War II was established criminal penalties for being late to work without a valid reason, which is also one of the sources of growth in crime.

Keywords: extreme situations; military crime; anti-terrorist operation; military conditions; military operations; the prevention of crime among military personnel.

Екстремальні ситуації можуть виникати внаслідок природних катаклізмів, техногенних катастроф і соціальних конфліктів. Одним із їх видів є війна та бойові дії, зокрема антитерористична операція (АТО). Сутність екстремальної ситуації полягає в порушенні звичного способу життя, дезорганізації системи забезпечення життєдіяльності цілих регіонів. Боротьба зі злочинністю, підтримання правопорядку в цих умовах практично неможливі.

Особливості злочинності в екстремальних ситуаціях зумовлює низка факторів:

безпорадність і вразливість людей, постраждалих в екстремальній ситуації;

дезорганізація представників державної влади та правоохоронних органів;

ослаблення факторів соціального контролю, поява безробіття дорослих і безпритульності дітей;

загострення потреби в продуктах харчування та речях першої необхідності (якщо екстремальна ситуація набуває затяжного характеру);

підвищення нервозності населення, зростання рівня конфліктності в міжособистісних стосунках;

вимушена міграція населення, що розриває усталені соціальні зв'язки й послаблює стримуючий вплив моральності та громадської думки.

Найбільш складними екстремальні ситуації стають на тлі загострення міжнаціональних відносин прикладом чого є ситуація в республіці Крим. Екстремальна ситуація за цих умов може набувати ролі детонатора – загострення крайнього націоналізму, політичне протистояння, терористичні акти, що можуть значно збільшити небезпеку первинної екстремальної ситуації та надати їй хронічного характеру. Особливостями злочинності в екстремальних умовах низка авторів [1, с. 640; 2, с. 43; 3, с. 57] вважають:

визрівання опору представникам влади, що часто переростає в посягання на їх життя й здоров'я;

зростання кількості вчинення тяжких злочинів, насамперед посягань на особистість, у тому числі умисних убивств, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень;

застосування вогнепальної зброї, збільшення кількості розкрадань зброї та боєприпасів [4];

поєднання стихійних ексцесів із діями організованих злочинних груп;

численність та одночасність фіксованих корисливо-насилницьких злочинів;

високий рівень латентності злочинів, учинених в екстремальних умовах [5, с. 202].

Екстремальна ситуація нерідко є наслідком політичної або соціальної кризи в країні. Бойові дії, що зовні мають політичне, націоналістичне або релігійне підґрунтя, насправді можуть бути ініційовані з метою розкрадання бюджетних коштів, організації торгівлі зброєю, створення неконтрольованих зон для виробництва наркотиків і тощо.

В екстремальних ситуаціях особливої криміногенної значущості набуває поширення надмірного, немедичного вживання спиртних напоїв та наркотичних засобів як чинників злочинної поведінки. Утягування в злочинні акції підлітків і молоді – одна з особливостей криміногенних процесів в особливих умовах.

Злочинність воєнного часу та в зоні АТО має низку особливостей. Війна й бойові дії радикально впливають на всі соціальні процеси, у тому числі криміногенні.

Досліджуючи цю проблему, А. А. Герцензон встановив, що в тилу рівень загальнокримінальної злочинності різко знижується і через певний період (зазвичай через кілька місяців) починає неухильно зростати. Зниження злочинності в тилу пояснюється підйомом патріотизму, а також призовом до армії значного контингенту чоловіків найбільш криміногенного віку. Згодом складне економічне становище спричиняє зростання злочинності, особливо жіночої та неповнолітніх [6].

Під час війни чи АТО значно зростає кількість ухилянь від призову на військову службу, насиченість суспільства зброєю, активізується її незаконний обіг. У поєднанні з погіршенням постачання, товарним дефіцитом, зниженням розкриття злочинів цей фактор сприяє зростанню корисливо-насильницьких злочинів, збільшенню найбільш небезпечних їх форм. Нерідко у воєнний час особи, які ухиляються від призову, дезертирують з армії, об'єднуються з кримінальними структурами, утворюючи бандформування [7].

У період війни зазвичай розширюється сфера криміналізації окремих видів діянь. Наприклад, під час Великої Вітчизняної війни було встановлено кримінальну відповідальність за запізнення на роботу без поважних причин, що також є одним із джерел зростання злочинності.

Долучення до виробництва численних жінок і підлітків, які не мають достатньої технічної та професійної підготовки, є причиною активізації необережної злочинності. У воєнний час підвищується попит на спиртні напої та наркотичні засоби, що теж негативно впливає на криміногенну ситуацію в країні. Криміногенну роль відіграють і такі негативні соціальні процеси, як руйнування сімей, збільшення випадків сирітства, безпритульності та суїцидів.

Таким чином, закономірністю розвитку злочинності у воєнний час є:

- зміна структури, підвищення суспільної небезпеки злочинності, посилення її латентності;
- неухильне збільшення рівня фактичної злочинності.

Злочинність у Збройних Силах під час військових дій має також певні особливості:

по́ява та різке збільшення кількості військових і державних злочинів малодушно-боягузливої мотивації (дезертирства, членушкодження, самовільного залишення поля бою, здача або залишення ворогові засобів ведення війни, добровільне здавання в полон, перехід на бік ворога тощо). Так, в окремих випадках частка цих злочинів під час військових дій 50–60 %;

злочинність військовослужбовців у бойових частинах суттєво відрізняється від злочинності у внутрішніх округах (у бойових частинах переважає злочинність насильницька та необережна, у внутрішніх округах – корисливі злочини й короткострокові ухилення від військової служби);

змінюється характер насильницької, корисливої та необережної злочинності (інші об'єкти посягання, способи вчинення злочинів, мотиви, причини й умови).

Своєрідність причинної зумовленості злочинів у військовий час полягає, по-перше, в особливостях традиційних видів злочинів (корисливих, насильницьких, необережних), визначених бойовою обстановкою та, по-друге, у причинах злочинів, учинених суто в бойовій обстановці.

Жорстокість війни, суб'єктивне зменшення цінності людського життя та здоров'я продукує насильницькі злочини. Матеріальні труднощі, пов'язані з бойовими умовами, послаблення охорони матеріальних цінностей, безпеки мирного населення – усе це сприяє вчиненню корисливих злочинів.

Перевто́ма, вживання спиртних напоїв, збільшення насиченості джерелами підвищеної небезпеки (зброєю, бойовою технікою) на тлі зменшення цінності людського життя та здоров'я сприяє підвищенню рівня необережної злочинності. Це є негативним фактором, що продукує кримінал за принципом ланцюгової реакції.

Малодушно-боягузлива поведінка – складне соціально-психологічне явище, витоками якого є як біологічні задатки, психофізіологічні детермінанти, так і переконання особистості. Протиріччя між соціальними та біологічними чинниками лежать в основі малодушно-боягузливої мотивації. Морально-психологічна й бойова підготовка молодих бійців відіграє значну

роль у запобіганні під час військових дій чи АТО військових злочинів, викликаних малодушністю та нестійкістю характеру.

Причинами злочинів малодушно-боягузливої мотивації є:

недоліки бойової та психологічної підготовки військ [8, с. 63];

прорахунки командування, невміла організація бойової операції, що призводить до невиправданих утрат (в тому числі й від власних вогневих засобів);

невміла діяльність і прояв боягузтва командного складу під час бою;

неприйняття або несвоєчасне прийняття запобіжних заходів стосовно осіб, які поширюють неправдиві чутки про становище на передових рубежах АТО;

пропагандистська та підривна діяльність ворога (дезінформація, радіопередачі, листівки, засилання агентури з метою поширення неправдивих чуток);

недостатнє використання всіх можливостей виховної роботи, а в окремих випадках – повне її ігнорування (підміна репресивними заходами);

недоліки та прорахунки в матеріальному й побутовому забезпеченні, що спричиняють додаткові перевантаження;

недоліки медичного забезпечення, профілактики психологічних травм у бойових умовах [9];

недосконалість діяльності правоохоронних органів, невжиття необхідних заходів щодо розшуку дезертирів і притягнення їх до кримінальної відповідальності.

Військова злочинність залежить від характеру бойових дій. Наступ позитивно впливає на утримання військовослужбовців від злочинів. Водночас оборона створює передумови для зростання злочинності, а відступ у рази збільшує її. Перемоги та поразки суттєво впливають на моральне налаштування військ.

Негативну роль у провокуванні масових утеч із поля бою відіграє паніка, причиною якої, крім особистісних дефектів військовослужбовців, стають недостатність інформації про супротивника, становище військ, провокаційні висловлювання окремих осіб, нерішучість командирів. Військові дії можуть згодом ставати фактором післявоєнної злочинності як

насильницької, так і корисливої. Кримінальна детермінація в цьому аспекті виявляється в таких чинниках:

привезення учасниками бойових дій за місцем проживання зброї, зростання її незаконного обігу дає поштовх для насильницької злочинності;

руйнування інфраструктури промислових підприємств і перепрофілювання економіки для військових цілей обмежує можливість задоволення повсякденних потреб людей, що сприяє економічній злочинності;

формування в значної частини учасників бойових дій так званого післявоєнного синдрому («в'єтнамський», «афганський», «чеченський»), пов'язаного з психічними та фізичними травмами, зміною установок особистості [10];

розпад сімей, збільшення кількості неповних сімей і дітей, які втратили під час АТО батьків – усе це негативно позначається на багатьох сферах життя суспільства, порушує його соціальну гармонію.

Зважаючи на зазначене, заходи запобігання згаданих злочинів можна розділити на дві великі групи:

1) заходи, що розробляються і реалізуються в мирний час під час підготовки до бойових дій;

2) заходи, що здійснюються під час бойових дій.

До першої групи заходів належать:

економічна, матеріально-технічна, організаційна й інтелектуальна підготовка держави до можливих військових дій;

розвиток у країні ідеології патріотизму, формування оборонної свідомості;

підвищення престижності військової служби, стимулювання притоку кращих представників суспільства на військову службу;

державна турбота про ветеранів війни, осіб, які брали участь у бойових діях, та сім'ї загиблих учасників АТО;

удосконалення стратегії, оперативного мистецтва й тактики бойового застосування військ;

відбір і підготовка командних кадрів усіх рівнів за принципом здатності та підготовленості до організації бойових дій;

правове забезпечення бойових дій, прийняття законів та інших нормативних актів, що регулюють діяльність військ під час

військових дій, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини військовослужбовців в особливий період;

підготовка працівників військово-слідчих і прокурорських органів до проведення розслідування та здійснення правосуддя під час військових дій:

а) стосовно наукових розробок спеціальних методик розслідування особливої категорії злочинів військовослужбовців;

б) у військовому вишколі – щодо здатності виконувати службові функції в складних бойових умовах;

в) у професійно-етичному та моральному вихованні;

удосконалення організаційно-штатної структури правоохоронних органів у військах (підвищення їх мобілізаційної готовності, мобільності, здатності знаходитися в безпосередній близькості від обслуговуваних військових частин, що ведуть бойові дії);

запобігання в мирний час злочинам, що можуть суттєво знизити боєздатність військ у бойових умовах (ухиляння від військової служби, порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, правил поведіння зі зброєю, правил управління й експлуатації машин);

підготовка до ведення бойових дій військовослужбовців і військовозобов'язаних (моральна; психологічна; військово-професійна готовність);

формування в мирний час боєздатного осередку збройних сил, здатного ефективно управляти високомобільним, високооснащеним і високопатріотичним військом, а також очищення його від корупції.

До заходів запобігання злочинам, що реалізуються під час військових дій належать:

уміла організація бою, особистий приклад командира, довіра військовослужбовців командирів у бою;

організація виховної роботи, виявлення та припинення злочинів, притягнення винних до відповідальності, координація цієї діяльності з правоохоронними органами;

належне матеріально-технічне забезпечення військовослужбовців, що беруть участь у бойових діях (зброєю та боєприпасами, засобами захисту, одягом відповідно до кліматичних умов продовольством);

військово-медичне забезпечення бойових дій, профілактика психічних травм;

державна турбота про сім'ї військовослужбовців, що беруть участь у бойових діях (житло, матеріальне та медичне забезпечення);

удосконалення прокурорського нагляду й оперативної роботи у військах під час бойових дій із метою виявлення правопорушень і злочинів (опрацювання та формування спеціальних методик і практичних навичок);

створення військово-поліцейських структур, що забезпечують дисципліну й правопорядок під час ведення бойових дій [11].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Криминология / под ред. А. И. Долговой. – М. : Норма, 2005. – 912 с.
2. Корнилова Т. В. Диагностика мотивации и готовность к риску / Т. В. Корнилова. – М. : ИП РАН, 1997. – 232 с.
3. Караяни А. Г. Психологическое обеспечение боевых действий личного состава частей сухопутных войск в локальных военных конфликтах / А. Г. Караяни. – М. : ВУ, 1998. – 194 с.
4. Пінчук М. Кримінально-правова характеристика незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами / М. Пінчук // Право України. – 2004. – № 10. – С. 69–73.
5. Криминологія : [навч. посіб.] / Джу́жа О. М., Васи́левич В. В., Колб О. Г. та ін. ; за заг. ред. О. М. Джу́жі. – К. : Атіка, 2009. – 312 с.
6. Герцензон А. А. К изучению воинской преступности и преступности военного времени / А. А. Герцензон // Ученые записки ВИЮН. – 1945. – Вып. 4. – С. 171.
7. Сущенко В. Д. Про деякі криміногенні фактори, що сприяють злочинності у Збройних Силах України / В. Д. Сущенко, В. В. Лиховой // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2000. – № 1. – С. 7–9.
8. Ольшанский Д. В. Психология терроризма / Д. В. Ольшанский. – СПб. : Питер, 2002. – 288 с.

9. Ястребов В. С. Терроризм и психическое здоровье населения. Современные подходы к повышению толерантности населения к информационным войнам / В. С. Ястребов // Мировое сообщество против глобализации преступности и терроризма : материалы II международ. конф. Всемир. антикриминал. и антитеррорист. форума. – М. : Экономика, 2004. – С. 192.

10. «Презент» невесте из АТО: 180 патронов, 6 гранат и взывчатка // Комсомольская правда в Украине. – 2014. – 14 нояб. 2014 г. – С. 5.

11. В Киев возвращаются ночные патрули // Сегодня. – 2014. – 6 окт. – С. 17.

УДК 340.132.1+340.12

Луцький Андрій Іванович –
кандидат юридичних наук, доцент, ректор
Івано-Франківського університету права
ім. Короля Данила Галицького

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЮРИСТА ЯК СУБ'ЄКТИВНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ЧИННОЇ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Висвітлено особливості правосвідомості юриста як суб'єктивного відображення чинної правової дійсності. Надано авторське бачення поняття та структури такої правосвідомості (правова онтологія, правова аксіологія, правова праксеологія), головних форм її існування. Визначено співвідношення правової ідеології та правової науки; правової психології й повсякденної правосвідомості. Доведено, що виділення професійної свідомості юристів як окремого різновиду правосвідомості не ґрунтується на змістових критеріях.

Ключові слова: правосвідомість; структура правосвідомості; форми правосвідомості; професійна свідомість юристів.

Освещены особенности правосознания юриста как субъективного отражения действующей правовой действительности. Предоставлено авторское видение понятия и структуры такого правосознания (правовая онтология, правовая аксиология, правовая праксеология), основных форм ее существования. Определены соотношения правовой идеологии и правовой науки; правовой психологии и повседневного правосознания. Обосновано, что выделение профессионального сознания юристов как отдельной разновидности правосознания не основывается на содержательных критериях.

Ключевые слова: правосознание; структура правосознания; формы правосознания; профессиональное сознание юристов.

The paper deals with the complex analysis of the development of the national legal ideology. The main criterion of the development of modern law ideology is defined by the change of methodological concepts of severe economic determinism, that is found to be inadequate in the theoretical reflection of social reality in to concepts that ought to take into account a large number of factors during the analysis of social, including legal structures and their dynamics. Such an approach allows to answer the question: why under certain conditions specific people, social groups, and even states, choose irrational, not due to normative patterns of behavior that do not anticipate to the realization of personal needs and to the achievement of social benefits.

Legal ideology in the context of the study is considered in the relationship with other elements of the legal system and social systems. Taking into account, that Ukraine considers itself as the legal state, and also the fact that certain legal ideology is an obligatory part of the legal system, accordingly, it is legal ideology that is the most important element in the ideological sphere of modern society.

Legal education is becoming more and more important, that is a guarantee of national security of the state against the growing competitive trends in the ideological sphere. In this context the role of the legal ideology among other elements of public administration and legal system of the modern society is increased.

According to the author, the content of the legal ideology is fundamentally determined by the legal ideas of order and justice. Legal ideology in the modern society is an important part of ideological process. The «legalization» of modern society's life increase of the value of legal regulatory and security institutions.

One of the main tasks of the legal ideology should be considered as the legitimacy of the government. It is necessary to distinguish two levels of legitimacy. The first-the legitimacy of the government itself; the second – the legitimacy of a particular government. At both levels, the role of legal ideology is paramount. Legal ideology, as the ideology of the state, serves at the same time as the ideology of the society.

Keywords: legal ideology; the concept; the normative model of behavior; legal ideas; legitimation.

Багатоманітність визначень поняття «правосвідомість» в сучасній науковій літературі потребує зосередження уваги на

її сутнісних ознаках. Безумовно, що такий підхід означатиме певне спрощення складної психолого-правової реальності; разом із тим, аналіз правосвідомості юриста як одного з основних носіїв правової ідеології, саме спрощення й потребує – інакше стає неможливим подальший рух у напрямі визначення її витоків, основних складових та функцій.

На нашу думку, *правосвідомість* – різновид свідомості, що дозволяє створювати суб'єктивний образ чинного або бажаного права; суб'єктивна основа права, умова його існування та розвитку. *Структура правосвідомості* – сукупність її елементів та їх взаємозв'язків, що відображає внутрішню організацію цілісної системи, взаємодію утворюючих її компонентів. Virізнення структурних елементів правосвідомості не означає їх відокремленості, навпаки, будь-яка теоретична конструкція структури правосвідомості є результатом мисленнєвої діяльності автора та його методологічних уподобань, а на практиці всі її елементи взаємно пов'язані, не можуть існувати автономно, самостійно. У той же час не слід ігнорувати відмінностей, що між ними існують.

Одним із таких методологічних підходів може стати виокремлення структури правосвідомості залежно від домінуючого виду психічної активності суб'єкта: правова онтологія, правова аксіологія, правова праксеологія.

Правова онтологія – пізнання і знання того, що є право взагалі (його загальні ознаки і властивості, його місце у правовій системі) і що є право в конкретному суспільстві (які можливості воно надає суб'єктам і що від них потребується). При цьому загальні знання про право називаються теоретичною правовою онтологією; загальнообов'язкові правила поведінки для громадян даного конкретного суспільства – практичною правовою онтологією.

Правова аксіологія – емоційно-ціннісне ставлення до права, яке лише частково вербалізується й раціоналізується свідомістю суб'єкта правовідносин. Правова аксіологія поділяється на правову ідеологію і правову психологію. Під правовою ідеологією слід розуміти систематизоване уявлення про правову дійсність, в основі яких лежать певні ціннісні засади. З таких уявлень свого часу виокремились антропоцентристські, теоцентристські, соціоцентристські типи правової ідеології. Несистематизоване й нераціоналізоване ціннісне сприйняття

правової дійсності у виді правових почуттів, емоцій, переживань визначається як правова психологія.

Ідеї, теорії, принципи, які є змістом правової ідеології, втілюються як ціннісні орієнтири та засоби соціального контролю за діяльністю людей. Правова психологія поєднує всі компоненти ставлення особистості (соціальної групи) до певного правового явища. Таке ставлення є результатом не тільки індивідуального пізнання й переживання особистістю певних фактів, а й результатом взаємодії і взаємовпливу людей у великих і малих соціальних групах. Правова ідеологія і правова психологія в сукупності визначають ціннісно-нормативну орієнтацію особи в сфері правової дійсності та відповідну їм поведінку людей у суспільстві.

Правова праксеологія – сукупність уявлень про те, які існують шляхи й засоби впливу на правову ситуацію, та як потрібно поводитися в тій чи іншій правовій ситуації. З певною умовністю її можна вважати вольовим аспектом правосвідомості, її діяльнісною складовою, існування якої зумовлено нерозривним зв'язком між людською свідомістю, пізнанням і діяльністю (практикою). Правова праксеологія складається з правової політики і правових установок, де останні – психологічний стан готовності, схильності суб'єкта до певної правової активності в певній правовій ситуації, а також сформовані стійкі уявлення про правомірну та неправомірну поведінку.

На індивідуальному рівні правова свідомість охоплює різні сфери психічного: *пізнавальну* (емпіричний правовий досвід, правові уявлення, правове мислення); *оціночну* (правові емоції й почуття, в яких виражаються нерефлексивні оцінки правової реальності, а також правові цінності, що отримали рефлексивне обґрунтування й ціннісні орієнтації); *мотиваційно-вольову* (установки правосвідомості, які виступають безпосереднім мотивом правової поведінки, і воля як здатність до самоконтролю й саморегуляції).

Загалом положення про триаду психічної діяльності є розповсюдженим у сучасній психологічній науці, а різні його варіанти стосовно правової свідомості так чи інакше відображають її гносеологічний, аксіологічний та праксеологічний елементи, а також безпосередні форми буття правосвідомості – знання, ставлення, звички та установки.

Можемо також стверджувати, що правосвідомість має специфічні для неї форми існування: 1) *інституціональну* – документально закріплену; 2) *неінституціональну* – правове мислення, воля й почуття, що представлені в «неопредмеченому» вигляді, але можуть бути зафіксовані письмово (наукові публікації, художня література, особисті документи). Відповідно, неінституціональна форма представлена: а) *теоретичною* правосвідомістю, б) *побутовою* правосвідомістю, яка включає уявлення, почуття й волевиявлення громадян, їх суб'єктивне ставлення до чинного права, знання про існуючі закони та їх оцінку, переконання в правомірності чи неправомірності судових дій, справедливості чи несправедливості самих законів. Ця сфера утворює суспільну думку стосовно чинного права, підтримуючи його або вимагаючи його змін.

На нашу думку, інституціональна (професійно-юридична, теоретична, філософсько-правова) правосвідомість є екстраполяцією позитивного права, неінституціональна (практична) – природного права, що дозволяє говорити про «позитивну правосвідомість» та «природну правосвідомість». В першому випадку наводяться тлумачення закону, виданого державою, стосовно даної окремої ситуації або з питання про конституційність окремого закону; в другому – як ставитися до чинного права в цілому та окремих його складових.

Залежно від того, хто виступає суб'єктом правосвідомості, можна виокремити *індивідуальну, групову й суспільну* правосвідомість. Правосвідомість особистості (індивідуальну правосвідомість) слід розглядати як діалектичну двоєдність суб'єктивного й об'єктивного (індивідуального й соціального) в людині. Як різновид індивідуальної свідомості, правосвідомість, будучи внутрішньою суб'єктивною якістю психіки, формується під впливом індивідуальних унікальних обставин життя конкретної людини. Її особливості залежать від характеру особи, її потреб і мотивів, цілей та ціннісних орієнтацій та ін. Разом із тим, вона є продуктом суспільно-історичного розвитку суспільства та філогенезу людства. Звідси індивідуальна правосвідомість можна визначити як соціально детерміновану, індивідуально зумовлену система знань і ціннісних орієнтацій, які визначають правомірну (законотворчу) або неправомірну (протиправну) поведінку особи.

У структурі індивідуальної правосвідомості можна вирізнити елементи зовнішні (правові знання, повага до права, готовність до соціально-правової активності) і внутрішні (інтелектуальні, емоційні, вольові процеси і стани). Вона відносно самостійна (автономна) по відношенню до групової і суспільної правосвідомості, завдяки чому не тільки залежить, але й здатна активно впливати на них. Це виявляється у впливі свідомості окремих особистостей на формування правових ідей, теорій, поглядів, правової ідеології загалом.

Різновиди групової правосвідомості залежать від обраного контексту дослідження: правосвідомість молоді, студентів, підлітків, етнічна, учасників дорожнього руху, професійна правосвідомість тощо. Оскільки та чи інша соціальна група є складовою суспільства, її правосвідомість завжди залежить від правової ідеології, а також розповсюджених у соціумі оцінок, імперативів, установок та стереотипів, тощо. Але, поряд із цим, правосвідомість соціальної групи є відображенням її власних групових цінностей, критеріїв, стандартів. Вони є продуктом особливого місця даної групи в системі суспільства, її специфічної діяльності тощо. Наприклад, своєрідність правової свідомості етнічної групи зумовлена її соціокультурними традиціями й національно-психічними особливостями; на правосвідомість груп віруючих впливає система релігійних поглядів, ритуалів тощо; на правосвідомість професійних груп чинить вплив спеціальна освіта і специфіка професії тощо.

У правосвідомості суспільства представлено тип правових відносин, який детермінується історично визначеною системою економічних та політичних відносин, і іманентний усьому суспільству. Правосвідомість суспільства відображає «правову природу речей», принципи і схеми правової взаємодії, які затверджені в соціумі незалежно від суб'єктивних намірів і побажань. Даний тип правосвідомості є мисленнєвим вираженням реального процесу правової дійсності і системі «людина – суспільство – право».

Індивідуальна, групова й суспільна правосвідомість відрізняються за умовами формування і за обсягом свого змісту. В індивідуальній і груповій правосвідомості відображаються лише окремі аспекти правової реальності. Навіть якщо порівнювати часові

й просторові ресурси, очевидно є невідповідність змісту суспільної, групової та індивідуальної правосвідомості.

Правосвідомість суспільства щодо групової й індивідуальної правосвідомості виступає зовнішньою формою їх детермінації. З її вимогами і обмеженнями окремим особам і групам доводиться рахуватися настільки ж серйозно, наскільки вони повинні рахуватися з власними потребами та інтересами.

Ми не підтримуємо точки зору, згідно з якою окремо виділяється масова правосвідомість. По-перше, маса (так як її розуміють в сучасному побутовому обігу) – це різновид соціальних груп, а саме велика соціальна група; що є нестабільним, ситуативним утворенням; по-друге, така спільнота є надто динамічною, стихійною та різнобарвною, отже, в ній відсутні будь-які сталі соціально-психологічні феномени, в тому числі й правосвідомість. Іншими словами, можна говорити не про правосвідомість маси, а лише про правосвідомість окремих її учасників. Спроби об'єднати поняттям «масова правосвідомість» правосвідомість класів, націй, регіонів та інших соціальних спільностей ми вважаємо некоректними через низку причин, висвітлення яких знаходиться поза межами теми нашої статті.

Макроструктура правосвідомості з точки зору предмету її відображення представлена сферами, які відповідають різним галузям права і різним видам правових відносин.

Слід зупинитися ще на одному аспекті підходів до структури правосвідомості, а саме: співвідношення правової ідеології і правової науки, теоретичної правосвідомості; правової психології і повсякденної правосвідомості. Згідною з першою точкою зору, вони є максимально наближеними або навіть тотожними: правова ідеологія становить собою теоретичний (науковий) рівень відображення правової дійсності, правова психологія – емпіричний (побутовий) рівень. Як аргумент зазначається, що правова ідеологія є системою наукових ідей і концепцій, які відображають сутність і закономірності розвитку правових явищ; для правової психології характерними є пізнання права з суто практичними цілями, для здійснення (чи, навпаки, утримання) юридично значущих дій, вчинків.

Згідно другої точки зору, підстав для ототожнення або надмірного зближення правової ідеології і юридичної науки, правової психології і повсякденної правосвідомості не існує.

Як зазначає Ю. М. Грошевий, зміст правової теоретичної свідомості ширше змісту правової ідеології, оскільки перша включає низку правових понять, які самі по собі не виражають класового підходу (в ширшому значенні – не пов'язані з відображенням інтересів класу, групи, суспільства), а виступають досягненням правової наукової думки (наприклад, такі поняття як свідок, експерт, юридична особа та інші). Окрім того, і теоретичний рівень пізнання правових явищ, і практична свідомість як емпіричний рівень їх пізнання включають в себе соціально-психологічний елемент. Отже, правова психологія – не рівень пізнання правових явищ, а психологічний компонент у теоретичному й емпіричному знанні про правові явища [1].

Безумовно, що правова ідеологія і правова наука, правова психологія і повсякденна правосвідомість – самостійні правові чи психолого-правові феномени. Правова ідеологія завжди так чи інакше пов'язана з політикою, політичними відносинами; наука ж не повинна прислужувати політиці, яка є відображенням поточного моменту розвитку суспільства і тому не позбавлена спекулятивних моментів. Правова ідеологія не обов'язково має науковий характер, вона може бути й антинауковою. Правова ідеологія виступає як система хоча й абстрактно-теоретичних, але не обов'язково наукових, правових ідей, поглядів, теорій. У них з'ясовуються необхідність державно-правового регулювання соціальних відносин, а також шляхи такого регулювання з точки зору певної системи цінностей, прогнозуються його наслідки. Що стосується юридичної науки, то йдеться про комплекс знань, що мають об'єктивну пізнавальну цінність незалежно від інтересів тих чи інших соціальних груп. Практична цінність правової ідеології полягає у відповідності її ідей інтересам останніх, формулюванні шляхів і засобів їх задоволення.

Стосовно правової психології, то ми вже зазначали вище, що вона представлена не лише емоційними, але й пізнавальними, вольовими та мотиваційними процесами, тобто утворює правову аксіологію.

Поділ правосвідомості на теоретичну і практичну, на нашу думку, є обґрунтованим: правова наука і правова ідеологія представляють її теоретичну складову, а повсякденна правова свідомість і правова психологія утворюють емпіричний рівень правосвідомості. При цьому термін «повсякденна правосвідомість»

слід використовувати для характеристики ступеня проникнення в сутність певних правових явищ, для характеристики свідомості, яка сковзає по поверхні явищ, не схоплює їх суті. Термін «правова психологія» слід застосовувати не для характеристики глибини проникнення в сутність явищ, а для визначення особливостей духовного складу, притаманних соціальній спільності правових почуттів, вольових установок. Тут правова психологія є проявом правової ідеології на емпіричному рівні [2, с. 96–98].

На підставі глибини й особливостей сприйняття правових явищ у контексті їх юридичної оцінки можливо виділяти рівні правосвідомості, що зумовлюються предметною спрямованістю суб'єктів правосвідомості у сфері правового регулювання, тобто тим, наскільки ґрунтовним та адекватним сутності явища є усвідомлення ними правової реальності. Такими рівнями є теоретичний та практичний. Ми не підтримуємо точки зору, згідно з якою слід виділяти ще й інші рівні правосвідомості, наприклад, професійну, повсякденну тощо (П. М. Рабінович, В. А. Суслов та ін.). Професійна правосвідомість правників є теоретико-практичною, оскільки фаховим призначенням юриста слід вважати втілення теоретичних (наукових) знань у практику. Право здійснює свої функції, впливаючи на свідомість відповідних суб'єктів. Якщо індивідуальна правосвідомість є однією з форм безпосереднього втілення правових норм у суспільну практику, то справедливо стверджувати, що ефективність діяльності правових осередків детермінується сукупністю властивостей та особливостей правосвідомості осіб, які її здійснюють.

Повсякденна правосвідомість – практична, вона слугує орієнтуванню людини (соціальної групи) в нормативно-правовому полі та вибору відповідного чинному законодавству варіанту поведінки. Жодного іншого призначення (правотворчість, правоохорона, правозастосування) побутова правосвідомість мати не повинна. Заперечення щодо фактів участі громадян в різного роду загонах самооборони, народних дружинах тощо знімаються тим, що такі добровільні формування повинні діяти під керівництвом правоохоронних органів та підпорядковуватися їм, самостійних правових функцій вони не мають. Добровільна участь в охороні громадського порядку є

відображенням високого рівня розвиненості індивідуальної практичної правосвідомості.

Теоретико-практична (професійно-правова) правосвідомість правникв, як різновид правової свідомості, є одним з найвпливовіших суб'єктивних чинників її функціонування й розвитку. Вона виступає важливою гарантією прав та свобод людини і громадянина. Її ґрунтовне дослідження сприятиме удосконаленню професійної підготовки юристів й подальшому їх професійному становленню.

Безумовно, що правосвідомість юристів є специфічним психолого-правовим утворенням, що передбачає системність та комплексність одержання, використання, поширення і зберігання у правовому полі інформації та характеризує ставлення правника до правової дійсності і встановлення об'єктивної істини.

Зазначимо також, що виділення професійної свідомості юристів як окремого різновиду правосвідомості не ґрунтується на змістових критеріях. Юрист – це особа, яка має юридичну освіту та задіяна в сфері юридичної практики. Водночас, на індивідуальному рівні його правосвідомість може бути глибокою та поверховою, цілісною й парціальною, розвинуеною й деформованою.

Окрім того, професійна правосвідомість притаманна не лише юристам, але й іншим особам, професійна діяльність яких перебуває в межах правового поля, зокрема, представникам бізнесових структур та банківської сфери, численним приватним підприємцям та ін. Зрештою, в сучасному світі таких працівників стає все більше, і сьогодні фермер (колишній сільський трудівник, який не мав уявлення про нормативно-правове регулювання своєї діяльності і не відчував у цьому потреби) повинен володіти засадами юридичних знань задля гарантій безпеки своєї справи.

На нашу думку, термін «професійна правосвідомість» є синонімом поняття «правосвідомість юриста» і може вживатися для характеристики правової свідомості юристів як соціальної групи, якій притаманний якісно своєрідний (професійний) рівень сприйняття правових явищ. Вона може бути представлена у двох основних формах: індивідуальній та груповій (корпоративній). За такого підходу професійна правосвідомість може бути досліджена як правова свідомість юристів, сутність та

особливості якої конкретизуються у змісті правової ідеології і правової психології, в системі притаманних юристам правових знань, уявлень, ціннісних орієнтацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грошевий Ю. М. Роль професійної правосвідомості судді у формуванні рішення суду: кримінально-процесуальний аспект / Ю. М. Грошевой // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – С. 170–178.

2. Потопейко Д. А. Правосознание как особое общественное явление / Д. А. Потопейко. – К. : Наук. думка, 1970. – 112 с.

УДК 343.922

Павленко Наталія Григорівна – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ

СПЕЦІАЛІСТ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

Наведено думки різних авторів щодо визначення поняття «спеціаліст в адміністративному процесі», здійснено аналіз класифікації спеціалістів. Розкрито відмінності процесуального статусу експерта й спеціаліста. Розглянуто законодавче визначення участі в адміністративному процесі спеціалістів у певній галузі знань.

Ключові слова: спеціаліст; адміністративне судочинство; процесуальні дії; процесуальний статус.

Приведены мнения различных авторов относительно определения понятия «специалист в административном процессе», осуществлен анализ классификации специалистов. Раскрыты отличия процессуального статуса эксперта и специалиста. Рассмотрены законодательное определение участия в административном процессе специалистов в определенной сфере знаний.

Ключевые слова: специалист; административное судопроизводство; процессуальные действия; процессуальный статус.

A specialist is an important figure in the procedural administrative process because the court involves him for trial because of the presence of certain professional knowledge to carry out proceedings.

There were given the views of different authors on the definition of «specialist in the administrative process», it was also given the analysis of specialists' classification.

The article details the difference between the procedural status of expert and the specialist's one, it was considered a legal definition

of participation of the specialists in the administrative process in a particular field of study.

In some cases, the Code of Administrative Procedure of Ukraine contains a reference to a particular specialist, which participate in legal proceedings.

The legislator distinguishes members of certain professions – teachers who possess the appropriate knowledge to assist during pretrial proceedings to consider child psychology.

The development of new technologies has led to the emergence in the Code of Administrative Procedure of Ukraine the rule, which provides a videoconference in the trial. This procedural innovation leads to the need for specialists who assist in carrying out the conference and record the results.

It was paid a special attention to the importance of documentary fixation of procedural important results of specialist's activity, which makes by providing for the court the oral consultation and the written explanations.

All types of specialist's participation in administrative proceedings share one feature – the specialist does not gives the evidence for the court himself, but he helps in their collection and evaluation, as well as making the necessary proceedings. Specialist's assistance does not apply to legal issues, so it needs the presence of knowledge and skills in other areas than law for recognizing and involving a specialist in administrative proceedings.

Keywords: specialist; administrative proceeding; proceedings; procedural status.

Роль спеціаліста в адміністративному процесі полягає у здійсненні ним з використанням своїх професійних знань певних процесуальних дій, необхідних для повного встановлення обставин, котрі мають суттєве значення для вирішення справи.

Комзюк А.Т., Бевзенко В.М., Мельник Р.С. вважають спеціаліста суб'єктом адміністративного процесу, який сприяє здійсненню правосуддя [1, с. 69–71, 2; с. 127–128]. Схожу позицію займає й Александрова Н.В., яка вважає спеціаліста особою, що сприяє розгляду справи (на відміну від осіб, котрі обслуговують адміністративне судочинство – секретар судового засідання, судовий розпорядник, перекладач) [3, с. 74].

Ківалов С.В. відносить спеціалістів до учасників адміністративного судочинства, які не мають юридичної заінтересованості у результатах вирішення справи [4, с. 86–87, 5; с. 126–127].

Загалом процесуальний статус спеціаліста в адміністративному процесі має багато спільних рис з процесуальним статусом експерта, але між ними є й важливі відмінності:

спеціаліст не складає процесуальних документів, які мають доказове значення, на відміну від експерта, прямим обов'язком якого є складення експертного висновку. Єдиний документ, який може скласти спеціаліст – письмові роз'яснення суду (ч. 3 ст. 67 КАС України). Такі письмові роз'яснення спеціаліст надає суду з приводу виконання допоміжних технічних дій або щодо технічних характеристик приладів, що використовуються для фіксації судового процесу, а також з метою уточнення інформації, що міститься у звуко- і відеозаписах;

спеціаліст не проводить спеціалізованих досліджень документів, доказів, об'єктів та процесів, що містять інформацію про обставини справи. у свою чергу експерт може бути залучений судом з обов'язковою умовою проведення експертного дослідження. Іншими словами, поза межами проведення експертного дослідження відсутня й процесуальна фігура експерта;

спеціаліст не відповідальності за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків (на відміну від експерта). Кодексом адміністративного судочинства України також не передбачено негативних наслідків для спеціаліста у разі неякісного надання ним безпосередньої технічної допомоги суду, консультації під час вчинення процесуальних дій, а також у разі неправильного використання технічних засобів;

частина 4 статті 67 КАС України прямо передбачає, що допомога спеціаліста не може стосуватися правових питань.

В окремих випадках Кодекс адміністративного судочинства України містить вказівку на певного спеціаліста, який має брати участь у процесуальних діях.

Частина 1 ст. 142 КАС України передбачає, що допит малолітніх свідків і, за розсудом суду, неповнолітніх свідків проводиться в присутності педагога або батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані у справі.

Таким чином, законодавець виокремлює представників певної професії – педагогів, котрі володіють відповідними знаннями, що допомагають слідчому при проведенні процесуальної дії враховувати дитячу психологію.

КАС України не вимагає, щоб був присутній саме той педагог, який навчає свідка. Таким чином, будь-який педагог в цьому плані є спеціалістом, який володіє необхідними знаннями у галузі психології та/або педагогіки. Це підтверджує і ч. 3 ст. 142 КАС України, яка надає педагогу право (з дозволу суду) задавати свідкові питання, а також висловлювати свою думку стосовно особи свідка та змісту його показань.

У випадку проведення допиту малолітніх свідків чи неповнолітніх свідків спеціаліст не залучається ухвалою, оскільки його присутність (яка може бути замінена лише присутністю батьків тощо) прямо вимагається процесуальним законом.

Розвиток нових технологій зумовив появу в КАС України норми, що передбачає можливість проведення судового засідання у режимі відеоконференції. Частина 6 ст. 122–1 КАС України передбачає, що використовувані в судовому засіданні технічні засоби і технології мають забезпечувати належну якість зображення та звуку, учасникам судового процесу має бути забезпечена можливість чути та бачити хід судового засідання, ставити запитання і отримувати відповіді, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені Кодексом. Також ч. 7 ст. 122–1 КАС України вказує, що хід і результати процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, фіксуються судом, який розглядає адміністративну справу, за допомогою технічних засобів відеозапису.

Підбір технічних засобів та технологій, що відповідали б вимогам закону, їх використання у судовому засіданні та створення архіву відеоконференції відносяться до компетенції відповідних спеціалістів. Критерієм їх залучення до процесуальних дій є наявність професійних знань та навичок в обслуговуванні технічних засобів і технологій аудіо- та відеозапису.

Це не єдина процесуальна дія, до якої залучаються спеціалісти в сфері аудіо- та відеотехніки. Частина 1 ст. 146 КАС України передбачає, що відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису проводяться в залі судового засідання або в іншому

спеціально обладнаному для цього приміщенні з відображенням у журналі судового засідання основних технічних характеристик обладнання та носіїв інформації і зазначенням часу відтворення (демонстрації). Крім цього, ч. 3 ст. 146 КАС України прямо вказує, що з метою з'ясування відомостей, що містяться у звуко- і відеозаписах, судом може бути залучено спеціаліста. У цьому випадку суд може залучити до вказаного процесу з'ясування відомостей як спеціалістів, що безпосередньо брали участь у відтворенні звукозапису чи демонстрації відеозапису в залі судового засідання, так й інших спеціалістів у цій сфері.

Фіксація процесуально важливих результатів дій спеціаліста відбувається двома способами – наданням суду усних консультацій та надання письмових роз'яснень (стаття 149 КАС України). Частина 3 ст. 149 КАС України передбачає, що викладені письмово і підписані спеціалістом роз'яснення приєднуються до справи. Необхідність процесуального закріплення цього виду роз'яснень спеціаліста пояснюється тим, що вони мають доказове значення для вирішення справи (на відміну від інформації, що міститься в усних консультаціях та стосується, перш за все, правильного режиму застосування аудіо- та відеотехніки).

Всі перелічені вище види участі спеціаліста в адміністративному процесі об'єднує одна ознака – спеціаліст не надає самостійно суду докази, необхідні для правильного вирішення справи, а допомагає у їх збиранні та оцінці, а також у проведенні необхідних процесуальних дій. Допомога спеціаліста не стосується правових питань, тобто для визнання та залучення особи до адміністративного судочинства як спеціаліста потрібна наявність у неї знань та навичок в інших сферах, ніж юриспруденція.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Комзюк А. Т. Адміністративний процес України : [навч. посіб.] / А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко, Р. С. Мельник. – К. : Прецедент, 2007. – 531 с.
2. Бевзенко В. М. Участь в адміністративному судочинстві України суб'єктів владних повноважень: правові засади, підстави та форми / В. М. Бевзенко. – К. : Прецедент, 2010. – 475 с.

3. Александрова Н. В. Основи адміністративного судочинства в Україні [навч. посіб.] / за заг. ред. Н. В. Александрової, Р. О. Куйбіди. – К. : Конус-Ю, 2006. – 256 с.
4. Адміністративне процесуальне (судове) право України : [підруч.] / за заг. ред. С. В. Ківалова. – О. : Юрид. л-ра, 2007. – 312 с.
5. Кодекс адміністративного судочинства України : [наук.-практ. комент.] / за заг. ред. С. В. Ківалова, О. І. Харитонової. – Х. : Одіссей, 2005. – 552 с.

УДК 343.98:343.544

Ємець Олег Миколайович – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри спеціальної техніки та оперативно-розшукового документування Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПОШУКУ ФАКТИЧНИХ ДАНИХ ПРО СУТЕНЕРСТВО

Здійснено аналіз динаміки виявлення фактів сутенерства в Україні протягом останніх років. З'ясовано правові аспекти викриття таких злочинів. Визначено об'єкти пошуку фактичних даних про сутенерство, а також надано рекомендації щодо діяльності оперативних підрозділів МВС України в зазначеній сфері.

Ключові слова: МВС України; моральність; оперативний підрозділ; оперативний пошук; сутенерство.

Осуществлен анализ динамики выявления фактов сутенерства в Украине за последние годы. Выявлены правовые аспекты разоблачения таких преступлений. Определены объекты поиска фактических данных о сутенерстве, а также даны рекомендации относительно деятельности оперативных подразделений МВД Украины в указанной сфере.

Ключевые слова: МВД Украины; нравственность; оперативное подразделение; оперативный поиск; сутенерство.

The gist of the article represents many aspects of the investigation, which are connected with resistance to the pimping by operational departments of Ministry of Internal Affairs of Ukraine that means the actions of a person which forces another person to be a prostitute. The peril is that this detractive phenomenon has a destructive effect on the ethics of society, especially on steadfast points of view among the people about the inadmissibility of such proceedings. The similar actions are highly harmful for psychics of the person, who is forced to provide sexual services, especially if he is underage.

Nowadays the problem of the pimping remains actual. The analysis of the statistical data was made by author and includes the statistics of the detection of crimes in Ukraine for last years. The dynamics of formations of such kind of facts is unstable, but, in general, the number of registered crimes tends to increase. Every year the policemen identify thousands of them, and the most of them are made by a grope of persons.

Furthermore, the article represents the legal aspects of the detection of the pimping. The scientific research of different aspects of the countermeasure to such the illegal activities, which comprise the analysis of the statistics and other information, provided an opportunity to determine the objects of operational search to forming the recommendations for operational departments of Ministry of Internal Affairs of Ukraine for effort against the pimping.

In a modern Ukraine the process of the police reforming and the legislation renovating is taking place, which regulates its activity. However, the searching of the actual data about the individual or group crimes remains a top priority for the punitive inquiry. The accumulated material can be used as an implement against the pimping or for farther scientific solution on the counteraction of such type of offenses.

Keywords: Ministry of Internal Affairs of Ukraine; morality; detective division operative search; pimping.

Суспільством і державою визнаються злочинними широкий спектр діянь із різним ступенем небезпеки. Серед них є дії, які вважаються не просто неправними, а ще й аморальними, тобто такими, що посягають на моральність. До них слід віднести і сутенерство, яке здійснює руйнівний вплив на сталі погляди людини щодо неприпустимості певних вчинків та на устої громади, а також наносить значну шкоду психіці особи, залученої до надання сексуальних послуг, особливо якщо вона неповнолітня. Нажаль, подібні злочини як мали місце в минулому, так і продовжують вчинятись в сучасній Україні.

Так, у липні 2014 року працівниками ВБЗПТЛ УМВС України в Хмельницькій області було викрито 40-річного таксиста, який попутно зайнявся сутенерством. Клієнтів він знаходив завдяки своїй основній роботі, а дівчат привозив у готелі та інші розважальні заклади, розташовані у передмісті обласного центру [1]. У тому ж місяці у Київській області були

викриті 20-річні дівчина та хлопець, які створили та керували «фірмою» з надання сексуальних послуг. Підприємлива організаторка нелегального бізнесу винаймала квартири, знаходила дівчат, які «працювали» за половину визначеної суми, розміщувала оголошення в мережі Інтернет з фотографіями повій, відповідала на дзвінки клієнтів, приймала замовлення, отримувала та розподіляла кошти. Молодий чоловік здійснював перевезення [2]. У серпні 2014 року працівниками УБЗПТЛ ГУМВС України у Львівській області було затримано 30-річного місцевого мешканця, який залучив до злочинної діяльності понад десять осіб: семеро дівчат надавали сексуальні послуги, двоє таксистів доставляли повій до клієнтів та виконували обов'язки охоронців, кілька адміністраторів готелів та саун надавали приміщення. Сам організатор особисто приймав замовлення від клієнтів, підбирав та організовував доставку дівчат, а також займався розподілом коштів [3].

У серпні 2014 року кіровоградські правоохоронці викрили групу сутенерів, які втягували у злочинну діяльність дітей. Організатором секс-бізнесу виявився 53-річний чоловік. Допомогу в роботі з «клієнтами» зловмиснику надавала його 18-річна вагітна співмешканка та їх 30-річна знайома. Під спеціальне приміщення, де повії обслуговували «клієнтів», було обладнано кілька кімнат житлового помешкання. Більшість з дівчат не досягли повноліття. За домовленістю з господарем закладу, клієнти які мали намір прийти на «відпочинок», телефонували йому на мобільний і домовлялися про час зустрічі. Після цього чоловік сам або за допомогою помічниць викликав повій [4].

Вирішенню різних проблем, пов'язаних із здійсненням оперативного пошуку, а також захистом суспільної моралі присвячували свої праці багато науковців, зокрема В. М. Атмажитов, В. І. Василичук, І. О. Воронов, О. Є. Користін, І. П. Козаченко, Д. Й. Никифорчук, Ю. Ю. Орлов, М. А. Погорецький, С. С. Чернявський, В. П. Шеломенцев. Але останнім часом відбуваються організаційно-штатні зміни в структурі МВС України, а також оновлюється правова основа роботи оперативних підрозділів, що впливає на здійснення пошуку фактичних даних про злочини, зокрема про сутенерство. Цим підкреслюється актуальність питання щодо продовження наукових досліджень в зазначеній сфері.

Приймаючи це до уваги, ставимо метою вдосконалення пошуку фактичних даних про сутенерство оперативними підрозділами МВС України, розглянувши особливості такої діяльності. Згідно з ціллю визначені завдання: проаналізувати динаміку вчинення сутенерства в Україні, вивчити правову основу викриття таких злочинів, установити об'єкти пошуку фактичних даних про сутенерство, а також надати рекомендації оперативним підрозділам МВС України щодо такої роботи.

Аналіз статистики щодо виявлення сутенерства засвідчує, що на звітні данні суттєво вплинули організаційно-правові зміни в роботі правоохоронних органів у зв'язку з набранням чинності в листопаді 2012 року Кримінальним процесуальним кодексом України [5]. Але, незважаючи на це, ми можемо констатувати, що щороку реєструються сотні фактів сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією: 2008 рік – 317; 2009 рік – 259; 2010 рік – 264; 2011 рік – 266; 2012 рік (до листопада) – 182; 2013 рік – 370. Причому, приблизно третина виявлених злочинів учиняється групою осіб: 2008 рік – 109; 2009 рік – 83; 2010 рік – 107; 2011 рік – 102; 2012 рік (до листопада) – 66; 2013 рік – 52.

При здійсненні оперативного пошуку треба врахувати, що значна частина від загальної кількості цих злочинів вчиняється раніше судимими особами: 2008 рік – 17; 2009 рік – 32; 2010 рік – 76; 2011 рік – 93; 2012 рік (до листопада) – 47; 2013 рік – 33. Виявляються навіть випадки вчинення злочину неповнолітніми або за їх участю: 2008 рік – 4; 2009 рік – 3; 2010 рік – 2; 2011 рік – 0; 2012 рік (до листопада) – 0; 2013 рік – 1, а також у стані сп'яніння: 2008 рік – 7; 2009 рік – 1; 2010 рік – 0; 2011 рік – 21; 2012 рік (до листопада) – 3; 2013 рік – 0.

Багатоаспектне вивчення різних обставин протиправної діяльності, що охоплює аналіз статистичної та іншої інформації, сприятиме подальшому визначенню об'єктів оперативного пошуку для напрацювання рекомендацій для такої роботи.

Правову основу пошукової роботи та оперативно-розшукової діяльності складають різні Закони України та підзаконні нормативно-правові акти. Окремо відмітимо, що законодавець одним із завдань оперативно-розшукової діяльності визначає пошук і фіксацію фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України [7], що відображено у статті 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [6].

Статтею 303 цього Кодексу [7] передбачена відповідальність за сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією.

Зауважимо, що під сутенерством слід розуміти дії особи по забезпеченню заняття проституцією іншою особою. Ці дії можуть виражатися у наданні приміщень, охороні, транспортуванні проститутток до замовників, звідництві, рекламуванні, встановленні корупційних зв'язків для забезпечення невтручання державних органів тощо. Як правило, вони здійснюються підпільно або прикриваються легальними формами: утримання нічних клубів, масажних кабінетів, служб знайомств тощо [8, с. 898]. Діяльність сутенера може бути поєднана з примушуванням чи втягненням до заняття проституцією, а в подальшому виражена у створенні умов для сексуальної експлуатації зазначених осіб, у здійсненні нагляду й опіки над ними, у захисті від конкурентів, забезпеченні транспортом, у відверненні насильства чи обману з боку клієнтів та інших діяч, що забезпечують умови сексуальної експлуатації таких осіб. Злочин визнається закінченим з моменту вчинення сутенером дії щодо забезпечення заняття проституцією іншою особою незалежно від фактичного досягнення ним корисливої мети [9].

Загалом оперативний пошук можна представити як форму оперативно-розшукової діяльності, що являє собою систему розвідувально-пошукових заходів, які здійснюються її уповноваженими суб'єктами для отримання та перевірки первинної інформації щодо осіб, предметів і подій, які становлять для оперативних підрозділів оперативний інтерес, з метою встановлення ознак злочину чи спростування інформації про нього. Основними ознаками оперативного пошуку слід визначити наступне [10]:

об'єктами оперативного пошуку є особи, предмети та події (факти), які є джерелами оперативної інформації;

основним критерієм віднесення певної особи, предмету та події до об'єктів оперативного пошуку є те, що вони становлять оперативний інтерес для оперативних підрозділів правоохоронних органів, а первинна інформація про них є оперативно значущою для цих підрозділів;

оперативний пошук здійснюється поза зв'язком з конкретною особою або фактом, виконанням окремих завдань, розкриттям та розслідуванням окремих злочинів, а також вже відомими фактами та особами;

здійснення оперативного пошуку ґрунтується на потенційній можливості розпізнання об'єкту пошуку за

попередньо відомими ознаками, що властиві саме цим ще невідомим конкретним об'єктам пошуку (особі, предмету, події (факту), які підлягають встановленню в ході його здійснення;

основними завданнями оперативного пошуку є отримання первинної інформації про осіб, предмети, події (факти), які становлять для оперативних підрозділів оперативний інтерес, а також перевірка цієї інформації для встановлення ознак злочину чи спростування інформації про нього;

зміст оперативного пошуку становить постійна, активна цілеспрямована пошукова робота, яка являє собою систему розвідувально-пошукових заходів, що здійснюються як особисто суб'єктами пошуку (особистий пошук), так і з залученням до нього відповідних сил і засобів, у тому числі інформаційних систем, відео- та аудіозапису, кіно- та фотозйомки тощо;

підставою для початку пошуку первинної оперативної значущої інформації слугує законодавчий припис (пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України [7]);

для проведення розвідувально-пошукових заходів достатньо лише припущення щодо підготовки чи вчинення злочину за наявності окремих ознак, що вказують на такі діяння або на осіб, які готують, вчиняють чи вчинили злочин, причому таке припущення може мати характер версії, що ґрунтується на певних фактах;

оперативний пошук здійснюється у місцях найімовірнішого виявлення об'єктів пошуку, а саме: там, де криміногенні процеси мають тенденцію до повторюваності, регулярності проявів у часі та просторі, де ймовірною є поява осіб, які готують, вчиняють чи вже вчинили злочин, та спостерігається концентрація криміногенного контингенту;

час і місце оперативного пошуку залежно від обставин визначаються суб'єктами пошуку та відповідними приписами (функціональними обов'язками, вказівками, планами тощо).

Правоохоронна діяльність щодо пошуку фактичних даних про конкретну протиправну діяльність має свої особливості. Об'єкти оперативного пошуку окремого злочину визначаються в залежності від специфіки його вчинення. Узагальнивши практику боротьби з сутенерством, вважаємо що пошукова

робота оперативних підрозділів МВС України повинна бути спрямована на встановлення:

осіб, які мають задум вчинення сутенерства з метою вивчення можливості щодо попередження злочину або документування подальших противоправних дій;

осіб, які готуються до вчинення сутенерства;

осіб, які вже вчиняють або вчиняли сутенерство;

осіб, яких втягують у заняття проституцією та вже задіяних до надання сексуальних послуг;

осіб, які допомагають сутенерові забезпечити заняття проституцією іншою особою, незалежно від того чи знають вони про злочинну мету його дій;

осіб, які користуються сексуальними послугами осіб, забезпечення заняття проституції яких здійснює сутенер;

свідків та очевидців вчинення сутенерства або надання сексуальних послуг;

приміщень, які використовуються для надання сексуальних послуг;

грошей та цінностей, які були витрачені на організацію злочинної діяльності, джерела їх надходження, а також документальне підтвердження розрахунків (документи про грошові перекази, чеки з розрахунками за оренду приміщень тощо);

протиправного доходу, тобто грошей та цінностей, які були отримані сутенером під час здійснення противоправної діяльності. Крім того, необхідно вжити заходів щодо встановлення інших матеріальних цінностей причетних до таких злочинів осіб з метою можливого забезпечення в майбутньому позову щодо відшкодування завданих ними збитків;

предметів і документів, що мають оперативно-розшукове та доказове значення. Це можуть бути договори оренди приміщень, деталізації (роздруківки) телефонних з'єднань причетних до протиправної діяльності осіб, боргові розписки, насамперед осіб, яких втягують у проституцію, електронні носії інформації з записами відеокамер спостереження в приміщеннях, де надавались сексуальні послуги, або автостоянках, розміщених неподалік тощо;

обставин та умов, що сприяють вчиненню сутенерства;

конкретних фактів вчинення сутенерства;

інших фактичних даних про сутенерство.

На нашу думку, пошук фактичних даних про сутенерство має носити наступальний характер та передбачати постійну активну діяльність оперативних підрозділів МВС України відповідно до вимог чинного законодавства. Уважаємо доцільним виділити наступні напрямлення такої роботи:

отримання та перевірка заяв та повідомлень про сутенерство від громадян, яким стало відомо про такі факти;

робота з негласними штатними та позаштатними працівниками, спрямована на встановлення конкретних фактів та обставин сутенерства;

пошук фактичних даних про сутенерство у мережі Інтернет;

взаємодія з іншими правоохоронними і державними органами та закордонними колегами з метою отримання від них та подальшої перевірки інформації про сутенерство;

взаємодія з неурядовими організаціями, у сферу діяльності яких входить протидія торгівлі людьми та злочинам проти моральності, а також захист осіб, постраждалих від сексуального насильства або експлуатації, з метою отримання від них відповідної інформації та подальшої її перевірки;

моніторинг повідомлень у засобах масової інформації про сутенерство, а також перевірка результатів журналістських розслідувань у цій сфері;

моніторинг діяльності масажних салонів, туристичних та транспортних фірм, агенцій з працевлаштування, найму, ескорт-агенцій та шлюбних бюро щодо отримання інформації про сутенерство;

перевірка повідомлень, які надходять на гарячі лінії, спрямовані на допомогу потерпілим від торгівлі людьми, сексуального насильства тощо;

робота з особами, раніше засудженими за сутенерство, інші злочини проти моральності чи торгівлю людьми щодо отримання інформації про підготовлювані або раніше не встановлені факти та обставини сутенерства;

опрацювання та перевірка інформації, отриманої від вже відомих потерпілих від злочинів проти моральності чи торгівлі людьми, їх близьких і родичів, про підготовлювані або ще не встановлені факти та обставини сутенерства;

опрацювання інформації про підготовлювані або ще не встановлені факти та обставини сутенерства при розслідуванні інших кримінальних проваджень.

Оперативний підрозділ МВС України при встановленні фактичних даних про сутенерство вживає передбачені чинним законодавством [6; 7] заходи щодо фіксації фактичних даних про протиправні діяння причетних до цього окремих осіб або груп. Матеріали оперативно-розшукової діяльності використовуються для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні, як приводи та підстави для початку досудового розслідування, а також для попередження, виявлення, припинення і розслідування злочинів.

За результатами проведеного дослідження особливостей роботи оперативних підрозділів МВС України щодо пошуку фактичних даних про сутенерство приходимо до висновку, що проблема боротьби з такими правопорушеннями залишається актуальною і сьогодні. Динаміка виявлення сутенерства нестабільна, але загалом кількість зареєстрованих злочинів має тенденцію до зростання. Щороку працівниками міліції виявляються їх сотні, значна частина з яких вчинюється групою осіб.

У сучасній Україні відбувається процес реформування правоохоронних органів та оновлення законодавства, що регламентує їх діяльність. Проте, пошук фактичних даних про злочинні діяння окремих осіб та груп залишається першочерговим завданням оперативно-розшукової діяльності. Вивчення особливостей роботи у цій сфері дозволило визначити об'єкти оперативного пошуку щодо сутенерства та направлення пошуку фактичних даних про подібні протиправні діяння. Напрацьовані рекомендації можна використовувати оперативним підрозділам МВС України в боротьбі з сутенерством, а також для подальших наукових розробок щодо протидії подібним злочинам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. У Хмельницькому правоохоронці затримали таксиста-сутенера / СЗГ УМВС України в Хмельницькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1105386>.

2. На Київщині за організацію місць розпусти затримані двоє сутенерів / ВЗГ ГУМВС України в Київській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1101204>.

3. Львівські правоохоронці викрили організатора злочинного угруповання, що надавало клієнтам інтим-послуги / ВЗГ ГУМВС України у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1120197>.

4. Кіровоградські правоохоронці викрили групу сутенерів, які втягували у злочинну діяльність неповнолітніх / СЗГ УМВС України в Кіровоградській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1124426>.

5. Кримінальний процесуальний кодекс від 13 квітня 2012 року № 4651-VI // Голос України. – 2012. – № 90–91.

6. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка – 7-ме вид., переробл. та допов. – К. : Юрид. думка, 2010. – 1288 с.

9. Науково-практичний коментар до Кримінального Кодексу України : у 2 т. – Т. 2 / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-тє вид., переробл. та допов. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учб. л-ри, 2009. – 624 с.

10. Погорецький М. А. Пошукові ознаки об'єктів оперативного пошуку: поняття та сутність [Електронний ресурс] / М. А. Погорецький та В. П. Шеломенцев. – Режим доступу :

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VAUMVS/2010_4/pogoret.pdf.

УДК 343.121

Кастарнов Д. Б. – ад'юнкт
кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх
справ

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИ ОБВИНУВАЧЕНОГО

На підставі вивчення та аналізу наукових робіт вітчизняних і зарубіжних учених визначено ступінь дослідження проблеми, узагальнено низку положень, що визначають поняття особи обвинуваченого.

Ключові слова: особа обвинуваченого; вивчення особи обвинуваченого; кримінальний процес.

На основі изучения и анализа научных работ отечественных и зарубежных ученых определена степень исследования проблемы, обобщен ряд положений, определяющих понятие личности обвиняемого.

Ключевые слова: личность обвиняемого; изучение личности обвиняемого; уголовный процесс.

In accordance with paragraph 4 of Art. 91 Code of Criminal Procedure, to the facts to be proved, among others, belong to characterize the identity of the accused. Isolation legislator mentioned circumstances as a separate element of the subject of proof is not surprising, as only subject to obtaining and documenting objective information about the identity of the accused (suspect) during the pre-trial investigation and subsequent trial probably fair sentencing.

Problems in the Study of the accused person in his works considered domestic foreign scientists. At the same time, despite the attention of scientists to this problem, there is a series of discussion questions and problems of law enforcement practices that caused significant changes in the criminal procedure legislation and the new terms of practical implementation of its provisions. Therefore, the problem of proving the circumstances that characterize the identity of

the accused (suspect) can not be regarded as settled, and the science and practice require further study of this issue, the search of effective mechanisms for addressing legislative and enforcement nature.

Based on the study and analysis of some points of view on the problems under study, concluded that various scholars define concepts like mentioned, and this contributes to a clear understanding and interpretation of these concepts. The difference between these definitions is mainly the degree of specificity of their constituents, which is also, in our opinion, is essential cognitive value, because it broadens the understanding of the nature and content of the concepts that are being studied.

Guided forth and agreeing with the above points of view of different scientists, it is possible to offer your own definition of an accused person as an individual, which is characterized by complex and possesses attributes and relationships (social, psychological, etc.) and with respect to which the charge is formulated in the manner prescribed criminal Procedure Law.

Keywords: identity of the accused; study of the personality of the accused; criminal trial.

Згідно до п.4 ст.91 КПК України до обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, серед інших належать ті, які характеризують особу обвинуваченого (підозрюваного). Виокремлення законодавцем згаданих обставин у якості самостійного елемента предмета доказування не випадкове, адже лише за умови одержання та документування об'єктивних відомостей про особу обвинувачено (підозрюваного) під час проведення досудового розслідування та подальшого судового розгляду можливе справедливе призначення покарання.

Проблеми вивчення особи обвинуваченого у своїх роботах досліджували відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, а саме Ю. І. Азаров, О. М. Бандурка, П. Д. Біленчук, В. Д. Берназ, М. Т. Ведерніков, М. М. Гродзинський, М. Г. Коршик, А. С. Кривошеєв, Г. К. Курашвілі, Н. С. Лейкіна, Ю. Ф. Лубшев, І. А. Матусевич, В. Т. Очередін, С. В. Слінько, С. С. Степичев, А. Г. Стовповий, П. П. Цветков та ін.

Утім, незважаючи на підвищену увагу науковців до цієї проблематики, наразі залишається низка дискусійних питань та проблем правозастосовної практики, що зумовлені змінами у

кримінальному процесуальному законодавстві та новими умовами практичної реалізації його положень. Відтак, проблему доказування обставин, що характеризують особу обвинуваченого (підозрюваного) не можна вважати вичерпаною, натомість наука та практика потребують подальшого вивчення зазначеного питання, пошуку дієвих механізмів вирішення проблем законодавчого та правозастосовного характеру.

Як справедливо зазначає Р. П. Чича, слідча і судова практика останніх років постійно ставить перед теорією кримінального процесу питання про внесення до КПК України правових норм, які б більш чітко регламентували предмет доказування (й насамперед обставини, що характеризують особу обвинуваченого), з якими тісно пов'язані проблеми повноти, всебічності та об'єктивності дослідження обставин вчиненого злочину, забезпечення швидкості кримінального судочинства і режиму процесуальної економії, а також захисту прав особи у кримінальному судочинстві. Організднання, досудовогослідства, прокуратури і судумаютьгостру потребу у науково обґрунтованих рекомендаціях з усього комплексу питань щодо дослідження обставин, щохарактеризують особу обвинуваченого [1, с. 4].

Отже потреба у проведенні сучасних досліджень за зазначеним напрямом очевидна та нагальна. Проте досягнення мети наукового пошуку, на нашу думку, не можливе без вивчення, аналізу та узагальнення напрацьованих наукою та практикою положень за відповідною тематикою. Адже лише за таких умов може бути сформовано комплексне уявлення про проблему, актуалізацію її окремих аспектів у різний час та залежно від стану нормативно-правової бази, ураховано результати правозастосовної практики та особливості та традиції вітчизняного правотворення.

Цю статтю присвячено розгляду та узагальненню низки положень, що стосуються визначення понять «особа обвинуваченого», «вивчення особи обвинуваченого», що розроблені та запропоновані вітчизняними і зарубіжними процесуалістами.

З позицій міждисциплінарного підходу, на відміну від поняття «людина», поняття особистість являє собою характеристику суспільної істоти. Конкретний індивід, як суб'єкт суспільних відносин, носій певних соціальних ролей, характеризується сукупністю індивідуальних властивостей, якостей, тим самим є

особистістю. Людина набуває риси особистості у процесі суспільного життя та діяльності шляхом поступового опанування соціального досвіду, засвоєння соціальних навичок та ролей, іншими словами – у процесі соціалізації.

Особистість – це соціальна сутність людини, що визначається сукупністю усіх суспільних відносин: формування особистості відбувається у процесі соціалізації, тобто взаємодії людини із середовищем, з іншими людьми, колективами, суспільством в цілому, і зумовлене змістом цих відносин; якщо сутність особистості – це персоніфікація суспільних відносин, то конкретна особистість – це вираз суспільної сутності у формі власної індивідуальності.

Зазначене правомірно відносити до вихідних даних для конструкції поняття особа обвинуваченого. Будучи соціальною категорією особа обвинуваченого, як і будь-яка людська особистість, розкривається через свою поведінку, через діяльність, що відбувається у суспільстві. Відтак, особа обвинуваченого у певному сенсі – це суб'єктивне відображення зовнішнього світу, свого власного положення в ньому та своєї конкретної діяльності.

На підставі викладеного Н. М. Гребнева пропонує наступне визначення особи обвинуваченого: особа обвинуваченого – це сукупність взаємопов'язаних якостей, властивостей, рис, ознак особи, що характеризують його у основних сферах діяльності людини (соціальній, психологічній, біологічній), у тому числі у правовій сфері під час реалізації спеціального правового статусу, що виникає у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством. А щодо вивчення особи обвинуваченого, автор зазначає, що цю діяльність слід розуміти як кримінально-процесуальну діяльність слідчого, прокурора, судді та суду, що спрямована на встановлення сукупності необхідних для досягнення мети кримінального судочинства обставин про особу обвинуваченого, що мають значення для правильної кваліфікації діяння, встановлення інших обставин, що підлягають доказуванню, забезпечення точного дотримання процесуального порядку досудового розслідування та судового розгляду, а також обрання та застосування найбільш ефективних заходів щодо запобігання злочинам [2, с. 6].

М.Т. Ведерніков вважає, що особа обвинуваченого – це конкретна особа, що характеризується виявом своїх якостей як у

основних сферах діяльності будь-якої людини, так і у специфічній правовій сфері під час реалізації спеціального правового статусу та виконанні правової соціальної ролі. До основних положень у понятті особи обвинуваченого автором віднесено наступні:

1. У якості обвинуваченого виступає конкретна особа.
2. Стосовно цієї особи у встановленому законом порядку винесено постанову про притягнення її у якості обвинуваченого.
3. Ця особа має спеціальний правий статус, ядром якого є право на захист та необхідними для цього властивостями особистості.
4. Вона проявляє свої особистісні якості як у специфічній кримінально-процесуальній сфері, реалізуючи спеціальний правий статус, так і у інших сферах діяльності, що є основними для будь-якого члена суспільства [3, с. 17].

Р. П. Чича зазначає, що під вивченням особи обвинуваченого слід розуміти кримінально-процесуальну діяльність слідчого, спрямовану на встановлення необхідних для досягнення цілей кримінального судочинства обставин про особу обвинуваченого, які мають значення для прийняття своєчасних процесуальних рішень у кримінальній справі, правильного кваліфікації діяння, забезпечення точного дотримання процесуального порядку досудового розслідування й судового розгляду, встановлення обставин, що підлягають доказуванню по кримінальній справі, а також вибору та використання найбільш ефективних профілактичних заходів [1, с. 14].

А. В. Дуда вважає, що особа обвинуваченого – це конкретна, індивідуальна особистість, яка володіє певною сукупністю якостей фізичної особи (позитивних та негативних), що характеризують її в основних та специфічних сферах людської діяльності, та, яку за наявності достатніх та достовірних доказів, у порядку передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, за вчинений злочин притягнуто до кримінальної відповідальності [4, с. 8].

Підводячи підсумки викладеному потрібно зазначити, що нами наведені лише деякі авторські дефініції, що, звичайно, не можна вважати достатнім з точки зору системного дослідження відповідної проблематики. У цій статті здійснено спробу у загальних рисах охарактеризувати наукові підходи до визначення

понять «особа обвинуваченого» та «вивчення особи обвинуваченого», у той час як комплексне дослідження передбачає необхідність більш змістовного вивчення цих питань, що буде виконано у наступних наукових роботах. Водночас, можна вважати, що мета цієї роботи досягнута, оскільки наведене дозволяє зробити узагальнюючий висновок про те, що різні науковці визначають згадані поняття подібно, а це сприяє однозначному розумінню та тлумаченню цих понять. Різниця між наведеними визначеннями переважно полягає у ступені конкретизації їх складових, що також, на нашу думку, має важливе пізнавальне значення, оскільки розширює уявлення про сутність і зміст понять, що вивчаються.

Варто також наголосити, що наведені положення не втратили своєї актуальності у частині визначення особи обвинуваченого з точки зору характеристики низки її якостей та зв'язків, проте кримінальна процесуальна складова у визначенні поняття особи обвинуваченого, а також у діяльності із вивчення особи обвинуваченого потребує перегляду і уточнення, адже із набуттям чинності КПК України у 2012 році відбулись зміни у визначенні правового статусу підозрюваного та обвинуваченого. Розглянемо їх докладніше.

Відповідно до ч. 1 ст. 42 КПК України, підозрюваним є особа якій у порядку, передбаченому ст. 276–279 КПК України повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Крім того, підозрюваним особа може стати також за окремої підстави – наявності достатніх доказів для підозри цієї особи у вчиненні кримінального правопорушення (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України), тобто за наявності такої сукупності зібраних під час досудового розслідування доказів, які підтверджують, на думку слідчого, прокурора, обґрунтованість підозри, викривають цю особу у вчиненні кримінального правопорушення [5, с. 137].

Отже, законодавець передбачає два випадки набуття особою статусу підозрюваного: коли цій особі у порядку, передбаченому КПК повідомлено про підозру, у разі, якщо особу затримано за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, а також визначає окрему підставу для цього.

Якщо порівняти положення ч. 1 ст. 42 КПК України 2012 року із положеннями ст. 43–1 КПК 1960 року, де йдеться про те, що підозрюваним визнається: 1) особа, затримана за підозрою у вчиненні злочину; 2) особа, до якої застосовано запобіжний захід до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого, то звертає на себе увагу принципово новий підхід законодавця до визначення статусу підозрюваного. Убачається, що такий підхід має певні спільні риси із порядком притягнення особи у якості обвинуваченого за КПК 1960 року, згідно з яким обвинуваченим є особа, щодо якої в установленому порядку винесена постанова про притягнення як обвинуваченого. Після віддання до суду обвинувачений називається підсудним.

У порівнянні, відповідно до ч. 2 ст. 42 КПК України, обвинуваченим (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду у порядку передбаченому КПК України. Тобто до закінчення досудового розслідування, особа перебуває у статусі підозрюваного (у разі якщо їй повідомлено про підозру) і лише після передавання обвинувального акту до суду із відповідною його реєстрацією у суді, набуває статусу обвинуваченого (підсудного).

Такі зміни у системі суб'єктів кримінального процесу на думку науковців та практиків сприяють виконання завдань кримінального провадження ст. 2 КПК України).

З точки зору дослідження понять «особа обвинуваченого» та «вивчення особи обвинуваченого»з огляду на викладене, убачається, що формулювання у п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК України «обставини..., що характеризують особу обвинуваченого...» потребує коригування. На нашу думку, правильною буде наступна редакція п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК України «обставини..., що характеризують особу (підозрюваного) обвинуваченого...». Таким чином буде узгоджено положення цієї норми з іншими нормами КПК України, а також практикою застосування цієї норми КПК України, оскільки очевидно, що процес доказування обставин, визначених у п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК України розпочинається ще до набуття особою статусу обвинуваченого.

К якості додаткового аргументу, розглянемо зміст повідомлення про підозру, що складається прокурором або

слідчим за погодженням з прокурором. Повідомлення про підозру має містити такі відомості:

1) прізвище та посаду слідчого, прокурора, який здійснює повідомлення;

2) анкетні відомості особи (прізвище, ім'я, по батькові, дату та місце народження, місце проживання, громадянство), яка повідомляється про підозру;

3) найменування (номер) кримінального провадження, у межах якого здійснюється повідомлення;

4) зміст підозри;

5) правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

6) стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, у тому числі зазначення часу, місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент повідомлення про підозру;

7) права підозрюваного;

8) підпис слідчого, прокурора, який здійснив повідомлення (ст. 277 КПК України).

Якщо ретельно проаналізувати зміст складових цього переліку, то стає зрозуміло, що у згаданому процесуальному рішенні відображено головні результати досудового розслідування, у тому числі і зібрані докази. Саме тому до обгрутованості повідомлення про підозру висуваються підвищені вимоги, адже лише за цієї умови можливо призначити особі справедливе покарання відповідно до характеру і тяжкості скоєного кримінального правопорушення. Очевидно також, що результати діяльності слідчого щодо доказування обставин, що характеризують особу обвинуваченого знаходять відображення у цьому документі.

Керуючись викладеним та погоджуючись із наведеними точками зору щодо визначення досліджуваних понять із урахуванням сучасного стану законодавства, убачається можливим запропонувати власне визначення поняття особи обвинуваченого (підозрюваного) як фізичної особи, яка характеризується та володіє комплексом ознак та зв'язків (соціальних, психологічних тощо) та набула спеціального правового статусу у зв'язку зі здійсненням кримінального переслідування щодо неї. Таким чином, запропоноване визначення охоплює характеристики, якості та

властивості, притаманні особі у діяльності поза межами кримінально-процесуальних відносин, а також у правовій сфері у зв'язку зі здійсненням щодо неї кримінального переслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чича Р. П. Реалізація фактичних даних про особу обвинуваченого у процесуальних рішеннях слідчого : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Р. П. Чича. – Запоріжжя, 2012. – 20 с.

2. Гребнева Н. Н. Обстоятельства, характеризующие личность обвиняемого, как элемент предмета доказывания по уголовному делу : автореф. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Н. Н. Гребнева. – Тюмень, 2006. – 23 с.

3. Ведерников Н. Т. Личность обвиняемого в контексте уголовно-процессуальных отношений / Н. Т. Ведерников // Вестник Томского государственного университета. Серия: Право. – 2012. – № 3(5) – С. 10–17.

4. Дуда А. В. Обставини, що характеризують особу обвинуваченого, як елемент предмета доказування у кримінальній справі : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / А. В. Дуда. – К., 2010. – 19 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

УДК 343.34

Азарова Анна Андріївна –
здобувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх
справ

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВІ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЗАГРОЗУ БЕЗПЕЦІ ГРОМАДЯН, ЗНИЩЕННЯ ЧИ ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ВЛАСНОСТІ

Розглянуто питання, присвячені виникненню юридичної відповідальності за завідомо неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. Здійснено аналіз наявних видів юридичної відповідальності за вчинення цих злочинів, а також визначено критерії розмежування відповідальності.

Ключові слова: громадський порядок; громадська безпека; небезпека; злочин; відповідальність; повідомлення; вибух.

Рассмотрены вопросы, касающиеся возникновения юридической ответственности за заведомо ложные сообщения об угрозе безопасности граждан, уничтожения или повреждения объектов собственности. Проанализированы существующие виды юридической ответственности за совершение этих преступлений, а также определены критерии разграничения ответственности.

Ключевые слова: общественный порядок; общественная безопасность; опасность; преступление; ответственность; сообщение; взрыв.

The questions concerning the emergence of legal liability for the crimes of knowingly untrue reports about the threat the security of citizens, destruction or damage of property objects. Analyzed the

existing forms of legal liability for such crimes and establish the criteria for the delineation of responsibility.

The purpose of this research paper is to study and analyze the main criminal and criminological characteristics knowingly untrue reports about threat the security citizens, destruction or damage of property, as well as study and application of the principles of legal responsibility for the commission of those crimes. Provided by the definition of knowingly untrue reports about threat the security citizens, destruction or damage of property; analyzes the main achievements of scientists who have studied this issue.

We describe the plan of law enforcement agencies upon receipt of such notice. Courtesy of statistical information to commit these crimes over the past 2 years. Examples of committing crimes analyzed in recent months in Kiev. Done distinction investigated crimes and acts of terrorism.

The main features of the commission of knowingly untrue reports about threat the security citizens, destruction or damage of property. The problems of the concept of «serious consequences» in the criminal law of Ukraine. The analysis of the use of such signs qualified as repetition test committing a crime.

Summing up, it is stated that the qualification actions when false reports about threats to citizens, destruction or damage of property has some features and often causes difficulties. To correctly set for committing this crime, careful study of all the circumstances of its commission, and the consequences to which it led. The presence of current legislation valuation concepts and erroneous determination repetition committing these crimes may entail complications in the classification of the analyzed crime, and as a result, incorrect application of the criminal law.

Keywords: public order; public safety; danger; crime; responsibility; communication; explosion.

Завідомо неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності – це злочини, які ставлять під загрозу громадський порядок. Вони призводять до деморалізації суспільства, паніки серед населення, розповсюдження страху та невдоволення діяльністю правоохоронних органів держави. У часи збройних протистоянь з терористичними угрупованнями в країні ці злочини набувають

ще більшої суспільної небезпеки та сприяють поширенню негативних настроїв у громадськості. Саме тому державою встановлені та застосовуються суворі заходи покарання щодо осіб, які вчиняють зазначені порушення.

У різні часи проблеми відповідальності за завідомо неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності вивчалися багатьма дослідниками, серед яких О.В. Кириченко, В.М. Куц, В.А. Липкан, П.С. Матишевський, В.П. Тихий та ін. Однак зазначені автори вивчали ці злочини в більш спокійні та стабільні для держави часи, і тому, незважаючи на всю важливість та значущість їх висновків, дослідження так званого «телефонного тероризму» та юридичної відповідальності за нього на сьогодні викликане нагальною потребою у вирішенні важливих загальнодержавних проблем. Тож, метою цієї наукової статті є вивчення та аналіз основних кримінально-правових та кримінологічних характеристик завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, а також обґрунтування та принципи застосування юридичної відповідальності за вчинення цих злочинів.

При повідомленні про загрозу безпеці громадян правоохоронними органами вводиться план дій в умовах надзвичайної ситуації. Це призводить до повної евакуації людей з відповідної території та ретельної її перевірки експертами-вибухотехніками, кінологами, працівниками МНС України. Тільки після того, як буде складено акт про відсутність вибухових пристроїв та небезпечних речовин на об'єктах, які перевірялися, вони можуть відновлювати роботу. Таким чином, діяльність цих об'єктів (а практика показує, що найчастіше такі злочини вчиняються по відношенню до багатолюдних місць: вокзали, станції метро, торговельні центри, школи тощо) паралізується на декілька годин.

Відповідно до нормативно-правової документації, після отримання повідомлення про загрозу вибуху, у випадку, якщо місце знаходження вибухового пристрою точно невідомо, необхідно спочатку визначити межу небезпечної зони. Як правило, це не менше 300 м, але в кожному окремому випадку відстань визначається з урахуванням конкретної

обстановки. Після цього необхідно забезпечити оточення меж небезпечної зони за допомогою постів і умовних знаків та організувати евакуацію людей.

Під час пошуку вибухового пристрою спочатку застосовуються службові собаки, які натреновані на виявлення вибухових речовин. Після цього, як правило, здійснюється візуальний (фізичний) пошук співробітниками слідчо-оперативної групи за участю спеціаліста-вибухотехніка та з використанням спеціальних криміналістичних засобів (металошукачів, газоаналізаторів, що реагують на молекули вибухової речовини, світлоскопів, портативної рентгеноапаратури тощо). Перед оглядом приміщень необхідно мати план цього приміщення і знати розташування кімнат, сходів, ніш, комунікацій, вентиляції, каналізації. Крім того, потрібно мати ключі від приміщень, шаф та інших об'єктів, що можуть бути зачинені [1, с. 66–67]. Тож, вочевидь завідомо неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності тягнуть за собою тяжкі матеріальні та моральні наслідки.

За 9 місяців поточного року правоохоронними органами обліковано 678 кримінальних правопорушень, кваліфікованих як завідомо неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності. Варто зазначити, що за весь 2013 рік таких кримінальних правопорушень було зареєстровано 247, тобто за результатами поточного року очікуване зростання приблизно в 3 рази.

Слід зазначити, аналіз статистичної інформації показує, що в 26 % випадків при здійсненні досліджуваної групи злочинів відсутня так звана підготовча стадія. Це означає, що має місце раптовий намір повідомити неправдиву інформацію про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єкту. Як правило, такий раптовий намір пов'язаний з особливою мотивацією злочинної поведінки: найчастіше такі злочини вчиняються з пустощів або хуліганських спонукань, рідше – з помсти і користи.

Так, наприклад, 23 жовтня поточного року в м. Києві було повідомлено про «замінування» одразу чотирьох об'єктів – центрального залізничного вокзалу та станцій метро «Дарниця», «Вокзальна» та «Кловська». Одразу після повідомлення про це станції метро були зачинені на вхід та вихід, а з приміщення вокзалу евакуйовані пасажери та працівники вокзалу. Близько

години, поки працівники МНС та МВС шукали вибухонебезпечні предмети, було невідомо, чи є ці повідомлення правдивими. Таким чином, серед населення розповсюджуються страх та паніка, що може призвести до більш тяжких наслідків. На початку грудня цього року закривалася станція метро «Золоті ворота» у зв'язку з повідомленням про загрозу безпеці громадян, яке також виявилось неправдивим. Взагалі з початку 2014 року зареєстровано понад 70 випадків завідомо неправдивих повідомлень про загрозу громадян тільки на станціях київського метро.

Вивчення такої злочинності набуває актуальності не тільки у зв'язку з тим, що останнім часом збільшується кількість таких злочинів, але й тому, що зі зростанням кількості терористичних діянь цей злочин у науковій та навчальній літературі починають відносити до терористичних злочинів, а у буденному житті нерідко називають «телефонним тероризмом». Крім того, деякі науковці виділяють завідомо неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності як один з видів хуліганських дій.

Стосовно зв'язку аналізованого злочину з проявами тероризму слід зазначити, що для розуміння сутності тероризму необхідно дослідити сутність поняття «терор». Деякі автори визначають терор державний та недержавний. Державний терор пов'язують з особливо репресивною, жорсткою діяльністю державної влади по відношенню до політичних противників як всередині держави, так і за її межами. Тому державний терор може бути внутрішній та зовнішній. Зовнішній терор асоціюється з агресивною чи колоніальною політикою держави, спрямованою на захоплення чужої території, розграбування національних багатств, зневаження прав людини тощо. Внутрішній державний терор в залежності від специфіки може бути судовий чи позасудовий. Судовий терор проявляється, головним чином, у кримінальному переслідуванні політичних противників. Позасудовий державний терор, як правило, військового характеру, має місце при пригніченні будь-якої збройної опозиції чи народних хвилювань [2, с. 55–58].

Тероризм у вузькому (власному) сенсі – це загальнонебезпечені діяння або погрози такими, спрямовані на залякування населення, з метою спонукання держави,

міжнародної організації, фізичної чи юридичної особи чи групи осіб до вчинення або відмови від вчинення якихось дій [3, с. 17].

Завідомо неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян мають схожість скоріше з хуліганськими, ніж з терористичними злочинами. Взагалі, завідомо неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності та зокрема погрози актами тероризму не відповідають ознакам терористичних злочинів, які встановлені в науковій літературі. Згідно з цим, тероризм перш за все повинен породжувати реальну небезпеку. У випадку ж неправдивого повідомлення, перш за все, з'являється реальна загроза громадському порядку, а громадська безпека при цьому не зазнає змін.

Одним з аспектів висвітлення способу вчинення цього злочину є з'ясування того, кому саме передається повідомлення з відповідним змістом. Статистичні відомості свідчать про те, що в абсолютній більшості випадків (81 %) злочинці передають інформацію про загрозу об'єкту в підрозділи МВС, в 11 % випадків таку інформацію отримують цивільні особи, 5 % – СБУ, 3 % – МНС України. Крім того, злочинець може видавати себе за особу, якій нібито надійшло повідомлення про загрозу безпеці громадян, про що вона «задня усунення небезпеки» повідомила в правоохоронні органи [1, с. 67–68].

Як правило, завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності має такі ознаки:

1) містить вигадані відомості про вчинення загальнонебезпечних злочинів (про збройний напад, про закладену в тому або іншому приміщенні вибухівку, про підготовлений підпал тощо) або про стихійне чи інше загальне лихо (землетрус, викид радіоактивних речовин, дуже небезпечну епідемію тощо);

2) відрізняється правдоподібністю і може сприйматися тими, кому воно адресоване, як реальна загроза їхньої безпеці;

3) про відсутність загрози безпеці насправді заявнику заздалегідь відомо [4, с. 179–181].

Важливим аспектом дослідження кримінальної відповідальності за завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності є визначення кваліфікованого складу вчинення цього

злочину. Так, однією з кваліфікованих ознак є тяжкі наслідки, які виникли в результаті завідомо неправдивого повідомлення про загрозу громадській безпеці. У науковій літературі існує багато спроб визначити в загальній формі поняття тяжких наслідків. Однак, як правило, спроби науковців однозначно вирішити це питання не завжди виявляються вдалим.

Одними з перших спроб визначення поняття тяжких наслідків у вітчизняному кримінальному законодавстві були науково-практичні коментарі до КК України 1960 р., коли тяжкими наслідками визначались смерть однієї чи кількох осіб; спричинення хоча б одній особі тяжкого тілесного ушкодження або двом чи більше особам середньої тяжкості тілесного ушкодження, а також заподіяння іншої тяжкої шкоди здоров'ю людей (тяжких захворювань, хронічної душевної хвороби тощо); порушення основних конституційних прав значної кількості громадян; заподіяння майнової шкоди в особливо великих розмірах; дезорганізація роботи підприємств, установ, організацій в значних масштабах [5, с. 162].

Сучасні науково-практичні коментарі до КК України теж містять декілька визначень тяжких наслідків від злочинів. Так, визначається, що до тяжких наслідків належать заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одному потерпілому або середньої тяжкості тілесних ушкоджень кільком особам, загибель людей. Тяжкі наслідки, крім того, повинні визначатися з урахуванням вартості майна, затрат на відвернення загрози чи ліквідацію збитків, кількості осіб, які потерпіли внаслідок вчинення злочину, характеру і розміру заподіяної їм матеріальної, моральної та іншої шкоди тощо [6, с. 683].

Однак всі науковці сходяться до однієї думки, що тяжкі наслідки є оцінним поняттям, яке не має чітких меж тлумачення. Крім завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, у ряді інших диспозицій статей Особливої частини КК застосовуються такі поняття, як «тяжкі наслідки» або «інші тяжкі наслідки». Як зазначає С.Д. Шапченко, «оцінні поняття права не можуть бути поняттям у точному розумінні слова і з точки зору традиційної формальної логіки є особливим різновидом загальних уявлень». В свою чергу, В.Є. Жерьобкін визначає

оцінні поняття як невизначувані в законі, теорії чи судовій практиці терміни правової науки [7, с. 49–54].

Для того, щоб кримінальний закон набув чіткості та визначеності, звичайно, необхідно уникати застосування оцінних понять у ньому. Для цього М.І. Ковальов пропонує таке вирішення цієї проблеми: «найбільш точним прийомом опису юридично значущих наслідків є їх чітка градація, що вичерпує перелік і однозначне тлумачення у всіх розділах і диспозиціях КК» [8, с. 42].

З приводу причин використання оцінних понять в кримінальному законодавстві слід зазначити, що законодавці намагаються за допомогою таких понять зробити закон глобальним і всеохоплюючим. Проте в дійсності виходить, як зазначає М.І. Ковальов, що судова практика починає розширювати сферу застосування закону, поступово залучаючи до нього і дії, що, на думку самого законодавця, явно не були предметом регулювання. Будь-яка невизначеність таких понять, якщо вона не обмежена межами тлумачення, має тенденцію до безмежного поширення та до повного розмивання меж закону і розумних його обрисів [8, с. 41].

Однак, не зважаючи на складність визначення поняття «тяжких наслідків» у кримінальному законі, слід зазначити, що багато науковців підтримують його застосування. Це пов'язане з тим, що досить часто наслідки від вчинення злочину не відповідають ступеню суспільної небезпеки так званого «некваліфікованого складу». Розглядаючи завідомо неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, можна навести такі приклади, як, наприклад, загибель людини від серцевого нападу внаслідок отримання такої інформації, або тілесні ушкодження від травмування під час евакуації в умовах великого скупчення людей тощо. Крім того, варто зазначити, що неправдиві повідомлення про загрозу безпеці громадян на залізничних станціях чи вокзалах призводять до значних матеріальних збитків внаслідок порушення графіку руху потягів. Отже, незважаючи на складності розуміння сутності поняття «тяжких наслідків», ми підтримуємо думку науковців, що на практиці використання цього поняття необхідне, оскільки в багатьох випадках від завідомо неправдивих повідомлень про загрозу громадській безпеці настають такі суспільно небезпечні наслідки, що санкція

частини першої цієї статті не відповідає ступеню суспільної небезпечності вчиненого. Для вирішення цієї проблеми, тобто для правильної кваліфікації завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, ми вважаємо, кримінальне законодавство необхідно розширити розшифруванням поняття «тяжкі наслідки». Так, наприклад, О.В. Кириченко пропонує визначити це поняття таким чином: «діяння, якщо воно призвело до загибелі людей, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження хоча б одній особі або середньої тяжкості тілесних ушкоджень кільком особам, або завдало майнової шкоди у великих розмірах» [7, с. 60–64].

Слід зазначити, що визначення повторності при вчиненні завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності також може викликати деякі труднощі. Науково-практичні коментарі до чинного кримінального законодавства пропонують звертатися у цьому випадку до статті 32 Кримінального кодексу України та коментаря до неї. Ознаками повторності при вчиненні завідомо неправдивого повідомлення про загрозу громадській безпеці є такі дії, коли кожна з них має самостійний характер, а не є повторенням того самого повідомлення одному й тому ж адресатові кілька разів підряд. У деяких випадках повторністю слід вважати неодноразове повідомлення про загрозу громадській безпеці одному й тому ж адресатові, однак за умови, що на перше повідомлення відреагували відповідні органи влади і між першим та другим повідомленням пройшов певний час [7, с. 66].

Узагальнюючи, слід зазначити, що кваліфікація дій при завідомо неправдивих повідомленнях про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності має деякі особливості та нерідко викликає певні труднощі. Для того, щоб правильно встановити відповідальність за вчинення цього злочину, необхідне ретельне вивчення усіх обставин його вчинення, а також наслідків, до яких це призвело. Наявність у чинному законодавстві оцінних понять, а також помилкові визначення повторності вчинення цих злочинів можуть тягнути за собою ускладнення при кваліфікації аналізованого злочину, та, як наслідок, неправильне застосування норм кримінального закону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бавыкин Д. Ю. Некоторые особенности тактики неотложных действий на местах происшествий при получении сообщений об угрозе взрыва / Д. Ю. Бавыкин // Вестник Владимирского юридического института. – № 1 (10). – 2009. – С. 66–69.

2. Емельянов В. П. Терроризм как явление и как состав преступления / В. П. Емельянов. – Харьков : Право, 1999. – 272 с.

3. Емельянов В. П. Уголовно-правовое противодействие терроризму : [моногр.] / В. П. Емельянов, М. Н. Иманлы, И. Н. Рыжов. – Харьков : Право, 2014. – 88 с.

4. Лога В. М. Способи завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності / В. М. Лога // Юридична наука. – № 3. – 2011. – С. 179–184.

5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. В. Ф. Бойко та ін. – 6-те вид., допов. – К. : А.С.К., 2000. – 1120 с.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Каннон, А.С.К., 2001. – 1104 с.

7. Кириченко О. В. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії завідомо неправдивим повідомленням про загрозу громадської безпеці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кириченко Олег Вікторович. – Запоріжжя : ЗЮІ МВС України, 2006. – 234 с.

8. Ковалев М. И. Общественно опасные последствия преступления и диспозиция уголовного закона / М. И. Ковалев // Советское государство и право. – 1990. – № 10. – С. 38–43.

УДК 343.91:343.77

Руденко Тарас Олексійович –
здобувач кафедри оперативно-
розшукової діяльності Національної
академії внутрішніх справ

ОПЕРАТИВНО ЗНАЧИМА ПОВЕДІНКА ПІД ЧАС УЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ У ПРОЦЕСІ ОБІГУ КУЛЬТУРНИХ ТА ІСТОРИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

Здійснено аналіз оперативно значимої поведінки як елемента оперативно-розшукової характеристики злочинів, що вчиняються в процесі обігу культурних та історичних цінностей. З'ясовано, що оперативно значима поведінка в зазначеному контексті передбачає злочинні дії, спрямовані на: отримання предметів, що становлять культурну й історичну цінність; їх легалізацію або приховування джерел надходження (тобто практично – маскування факту злочину); отримання можливості реалізувати культурні й історичні цінності; реалізацію культурних та історичних цінностей.

Ключові слова: злочини, що вчинюються в процесі обігу культурних та історичних цінностей; етапи вчинення злочину; елемент оперативно-розшукової характеристики; оперативно значима поведінка; особливості оперативно значимої поведінки.

Проаналізовано оперативно значимое поведение как элемент оперативно-розыскной характеристики преступлений, совершаемых в процессе оборота культурных и исторических ценностей. Определено, что оперативно значимое поведение в указанном контексте предполагает преступные действия, направленные на: получение предметов, представляющих культурную и историческую ценность; их легализацию или сокрытие источников поступления (то есть практически – маскировку факта преступления); получение возможности

реализовать культурные и исторические ценности; реализацию культурных и исторических ценностей.

Ключевые слова: преступления, совершаемые в процессе оборота культурных и исторических ценностей; этапы совершения преступления; элемент оперативно-розыскной характеристики; оперативно значимое поведение; особенности оперативно значимого поведения.

This article contemplates special features of operative-detective characterization which chooses among the various features those required for detection and fixation of crime facts (the list of elements of operative-detective characterization includes: the concept of a specific crime; qualification of actions being characterized; prevalence of operationally meaningful behaviour; operationally meaningful behaviour; persons of an offender and a victim; reasons and circumstances of a crime commitment; subjects and objects being operationally meaningful. We choose elements from the aforementioned list for each type of a crime or group of crimes being analyzed and unified by particular criterias that are significant (key) for characterization of particular crimes, in our case – crimes being committed in the process of turnover of culturally and historically valuable assets. Operationally meaningful behaviour is one of the main elements of operative-detective characterization of crimes being committed in the process of turnover of culturally and historically valuable assets. It represents the objective side of a crime in terms of criminal law; methods of preparation, commitment and cover-up of a crime in terms of criminology. The stages of operationally meaningful behaviour were emphasized and it was also determined that operationally meaningful behaviour in context of crime commitment in the process of turnover of culturally and historically valuable assets consists of: criminal actions aiming at appropriation of things having cultural and historical value; crime actions aiming at its legalization or concealment of sources (practically cover-up of a crime fact); crime actions aiming at getting opportunity to sale culturally or historically valuable assets; crime actions aiming at sale of culturally and historically valuable assets. These actions were contemplated as the stages of a crime as they are linked with the common purpose of removing from legal turnover and selling culturally and historically valuable assets (to get funds or valuable assets in criminal's

possession). Features of operationally meaningful behaviour on each of the determined stages were also contemplated in this article.

Keywords: crimes being committed in the process of turnover of culturally and historically valuable assets; stages of a crime commitment; element of operative-detective characteristic; operationally meaningful behaviour; features of operationally meaningful behaviour.

Зивчення сучасного стану боротьби зі злочинами у сфері обігу культурних та історичних цінностей ґрунтується на узагальненні інформації про правопорушення та злочини, об'єктом яких являється установлений державою порядок обігу культурних та історичних цінностей. У цій діяльності перед органами внутрішніх справ постають серйозні труднощі, пов'язаними з недосконалістю нормативно-правової бази, що регулює дану сферу, недоліками системи контролю у цій сфері, недоліками взаємодії державних органів у процесі виявлення і розкриття злочинів, пов'язаних з обігом культурних та історичних цінностей, та відсутність сучасних теоретичних і організаційно-тактичних основ діяльності оперативних підрозділів по виявленню та документуванню злочинів в даній сфері.

Як свідчить статистика, у даний час підрозділами МВС практично не виявляються латентні злочини, вчинювані у процесі обігу культурних та історичних цінностей (розслідування здійснюється в основному по фактах насильницько – корисливих злочинів, інформація про які надійшла офіційним шляхом в результаті звернень потерпілих), що говорить не про відсутність злочинів, а низьку активність правоохоронних органів в даному напрямку. На жаль, ні на науковому, ні на емпіричному рівнях реальний стан і масштаби діяльності злочинних угруповань і кількість злочинів, що вчинюються, не відомі. Це, насамперед, пов'язано з високим рівнем латентності цих злочинів, що зумовлено, по-перше, психологічною характеристикою окремих категорій потерпілих (наприклад, колекціонерів), по-друге, застарілими формами ведення обліків, браком належного відомчого контролю в музеях, бібліотеках, інших місцях зосередження культурних і історичних цінностей, відсутністю централізованого зв'язку регіонів з центром, труднощами кримінально-правової кваліфікації вчиненого, економічними факторами (неможливістю оплатити роботу експерта-

мистецтвознавця), слабким зв'язком НЦБ Інтерполу з базою даних її штаб-квартир [1, с. 40].

Висновок можна зробити, розглянувши результати роботи митних органів що виявлення контрабандного перевезення предметів, що мають культурну та історичну цінність – митні органи повернули власникам 22247 таких предмети вилучені та постах митного контролю у період з 2004–2008 рр. [2]. І це тільки «вершина айсберга», видима його частина, яка може дати мінімальне уявлення про те яка кількість культурних та історичних цінностей фактично виведено з-під контролю держави. Необхідно зазначити, що значна частина культурних та історичних цінностей попадають в нелегальний обіг в результаті вчинення інших злочинів (розкрадання, викрадення, незаконні археологічні розкопки тощо). Дану ситуацію можна пояснити тем, що статті КК України за якими можна класифікувати дії злочинців відносяться законом до категорії злочинів малої тяжкості, що не дає можливості оперативним підрозділам ОВС використовувати увесь спектр форм и методів оперативно – розшукової діяльності, який дозволив би виявить джерело надходжень в нелегальний обіг культурних та історичних цінностей, і відповідно провести документування і розкриття злочинів, які передують даним фактам, а також відсутність практичних рекомендацій щодо тактики виявлення и методики документування злочинів, що вчиняються в сфері обігу культурних та історичних цінностей. Аналізуючи вище викладене необхідно відмітити, що проблемні питання, які стосуються діяльності оперативних підрозділів по протидії незаконному обігу культурних та історичних цінностей не розроблювалися і не вивчалися в теоретичному аспекті. Також слід відмітити, що перед правоохоронними органами постає безліч питань пов'язаних з протидією злочинам, що вчиняються в сфері обігу культурних та історичних цінностей, організації взаємодії з контролюючими органами, виявлення і документування зазначених злочинів. Основою для ефективної протидії, є обізнаність оперативних працівників з особливостями злочинної поведінки, способами вчинення злочинів.

Аналізуючи наукові праці, можна зробити наступний висновок: більшість науковців розглядали особливості вчинення зазначених злочинів на ринку антикваріату з позиції «своїх» наук

(криміналістики, кримінології, кримінального права) [3–4], в основному надавалася характеристика контрабанди культурних та історичних цінностей. Але, на нашу думку, злочинні дії готуються задовго до контрабанди і у різних варіантах поєднуються у злочинні схеми корелюючи в залежності від мети злочинців і їх можливостей – тому ми надаємо характеристику оперативно – значимої поведінки з врахуванням можливостей вчинення різних видів злочинів, що вчинюються на різних етапах обігу культурних та історичних цінностей. Таку можливість надає нам оперативно-розшукова характеристика, елементи якої та їх якісне наповнення вивчали ряд науковців з позиції вивчення тих видів злочинів, які ними досліджувалися. Враховуючи існуючі теоретичні напрацювання, вважаємо за необхідне зазначити, що оперативно-розшукова характеристика обирає серед сукупності особливостей злочину з точки зору інших наук ті, що необхідні для оперативного пошуку та фіксації фактів злочинів. До всіх можливих елементів оперативно-розшукової характеристики належать: поняття конкретного злочину; кваліфікація дій, що характеризуються; розповсюдженість оперативно значимої поведінки; оперативно значима поведінка; особа злочинця та потерпілого; причини та умови вчинення злочину; суб'єкти та об'єкти, які становлять оперативний інтерес. Але для кожного з виду злочинів, або групи злочинів, що аналізуються та об'єднуються за певними критеріями, з переліку зазначених елементів ми обираємо ті, що є значимими (ключовими) для характеристики певних злочинів, в нашому випадку – злочинів, що вчинюються у процесі обігу культурних та історичних цінностей.

Одним з основних елементів оперативно-розшукової характеристики є оперативно-значима поведінка, що відображає: об'єктивну сторону злочину з точки зору кримінального права; способи підготовки, вчинення та маскування злочину з точки зору криміналістики. Цей елемент частково розглядався науковцями, але інформація не систематизувалася взагалі, або систематизувалася з точки зору потреб інших наук, або систематизувався в контексті вчинення контрабанди культурних та історичних цінностей.

Оперативно – значима поведінка в контексті вчинення злочинів в процесі обігу культурних та історичних цінностей

складається із: злочинних дій спрямованих на отримання предметів, що складають культурні та історичні цінності; злочинних дій спрямованих на їх легалізацію або приховування джерел надходження (тобто практично – маскуванню факту злочину); злочинних дій спрямованих на отримання можливості реалізувати культурні та історичні цінності; злочинних дій спрямованих на реалізацію культурних та історичних цінностей. Ці дії ми розглядаємо, як етапи злочину, оскільки вони пов'язані між собою однією метою – вилучити із законного обігу та реалізувати культурні та історичні цінності (отримати кошти або отримати культурні та історичні цінності у своє володіння).

На першому етапі особи отримують у розпорядження культурні та історичні цінності, при чому ці дії можуть бути як злочинними так і не злочинними. Варіанти оперативно – значимої поведінки наступні:

отримання культурних та історичних цінностей шляхом вчинення корисливо – насильницьких злочинів (крадіжка; грабіж; розбій; вимагання). культурні та історичні цінності можуть бути викрадено із квартир, замських будинків і нежитлових приміщень, що належать громадянам; із культових споруд; з державних музеїв та інших установ культури [5]; За інформацією СБУ, злочинці використовують наступні незаконні джерела придбання культурних та історичних цінностей: нелегальні антикварні ринки; крадіжки з антикварних салонів та з приватних колекцій; крадіжки з храмів; крадіжки з музеїв [6, с. 2–3]. Науковці роблять висновок, що досить рідкісним є протизаконний спосіб придбання культурних та історичних цінностей. Насамперед його використовують особи, які провадили незаконні археологічні розкопки, вчинивши тим самим злочин, передбачений ст. 298 Кримінального кодексу України (знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини й самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці). Проте довести факт учинення цього злочину (а значить, і незаконність придбання культурних та історичних цінностей) досить важко [3, с. 29]. На нашу думку, яка підтверджується результатами опитування, культурні та історичні цінності можна поділити на певні категорії, для виокремлення яких використати об'єднуючий коефіцієнт (який складається з ціни на внутрішньому ринку антикваріату, наявності в обігу усередині країни, з ціни на зовнішньому ринку антикваріату, складності

вивезення за межі країни, рівня державного контролю сфери (де культурні та історичні цінності можуть бути здобуті – наприклад, за твердженням спеціалістів на сьогоднішній день в Україні діє 574 державні музеї та ще 1059 музеїв, що працюють на громадських засадах, але охороняється тільки 301 музей, 21 культурна споруда та кладовища, на державному обліку перебувають тільки 130 тис. предметів, які становлять історичну та художню цінність [1, с. 37]), способів отримання культурних та історичних цінностей, виду культурних та історичних цінностей тощо). З врахуванням зазначеного ми виокремлюємо наступні категорії, з точки зору можливого предмету злочинного зазіхання: не знаходяться у вільному обігу; знаходяться у вільному обігу тільки на внутрішньому ринку; знаходяться у вільному обігу на зовнішньому ринку. Пропонуючи такий розподіл ми виходили з наступних критеріїв: якщо предмети не знаходяться у вільному обігу навіть на внутрішньому ринку – з одного боку це значно підвищує їх ціну (наприклад при середній вартості звичайного золота 25 доларів США за один грам, така ж вага «скіфського» золота коштує близько 7 000 доларів США [7, с. 30], а з другого обумовлює можливість їх отримання тільки шляхом вчинення злочину. Подібна тенденція спостерігається і в інших варіантах;

отримання в результаті вчинення активних дій, але не насильницьких злочинів, а саме наруги над могилою, іншим місцем поховання, над трупом або урною з прахом покійного, а також викрадення предметів, що знаходяться в місці поховання або на трупі (ст. 297 КК України – «Наруга над могилою») – в ситуаціях коли особи здійснюють незаконні археологічні розкопки місць поховань (наприклад скіфських курганів) і здійснюють протиправне вилучення і звернення на свою користь чи користь інших осіб предметів, які знаходяться у похованнях і відповідно є історичними цінностями; умисне нищення, руйнування чи псування пам'яток історії або культури, в тому числі вчинені щодо об'єктів, які є особливою історичною або культурною цінністю (ст. 298 КК України «Знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини та самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці»); пошкодження релігійних споруд або культових будинків (приміщення для проведення або забезпечення богослужінь і виконання релігійних обрядів

(церкви, собори, костьоли, синагоги, мечеті, пагоди, каплиці, дзвіниці, мінарети, молитовні тощо), кожна складова яких (архітектура, живопис тощо) суворо регламентована канонами певної церкви – тому у випадку наприклад вилучення та викрадення іконостасу (або інших предметів культу, що мають історичну цінність) і відповідно порушення канонів, дії злочинців можуть бути кваліфіковано за цією статтею (ст. 178. «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків»); осквернення або знищення релігійних святинь (предмети релігійного поклоніння регіонального або місцевого характеру), а також їх утримування (збереження під своїм контролем) у випадку викрадення (ст. 179 КК України. «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь»). Якщо релігійні святині являють собою особливу історичну чи культурну цінність, їх знищення потребує додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 298 КК України, викрадення релігійних святинь або заволодіння ними шляхом вимагання слід розглядати як відповідний злочин проти власності;

отримання в результаті вчинення пасивних дій, але не насильницьких злочинів, а саме: звернення на свою користь з приховуванням факту його знайдення або отримання винним з подальшим його використанням на свою користь) особою знайденого (такого, що на момент його привласнення винним знаходиться у бездоглядному стані і перебувало у невідомому для власника місці) або такого, що випадково опинилося у неї, чужого майна, яке має особливу історичну та культурну цінність, а також скарбу (зариті в землі або приховані іншим способом валюта, валютні та інші цінності, власник яких невідомий або в силу закону втратив на них право), який має перейти у власність держави, у випадку коли особа, наприклад під час археологічних розкопок (законних або незаконних) знайшла зазначені предмети і мала можливість повідомити про володіння ним таким майном власника (у випадку знаходження скарбу – державу), відповідний орган державної влади або орган місцевого самоврядування, але не повідомила і лишила у своєму володінні (для наявності складу цього злочину, не має значення те, чи знала винна особа, кому конкретно належить знайдене майно) (ст. 193 КК України – «Привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї»);

отримання в результаті вчинення посадових злочинів, наприклад привласнення культурних та історичних цінностей, що знаходяться під охороною, у оперативному розпорядженні службової особи (шляхом прямого привласнення; шляхом створення умов для придбання у власне розпорядження тощо);

придбання їх на так званих «чорних ринках», на які культурні та історичні цінності потрапляють з порушенням законодавства;

отримання у спадок (або штучне створення такої ситуації);

отримання як подарунку;

легальна купівля (або створення вигляду шляхом підроблення документів).

Наступний етап злочинних дій – легалізація культурних та історичних цінностей або приховування джерел надходження (тобто практично – маскуванню факту злочину), може здійснюватися:

шляхом виведення з категорії культурних та історичних цінностей. В сучасних умовах культурними та історичними цінностями вважаються: занесені до Державного реєстру національного культурного надбання; включені до Національного архівного фонду України; включені до державної частини Музейного фонду України; предмети виготовлені до XVIII ст. включно (твори живопису та графіки, виготовлені вручну (у тому числі ікони, створені більше 100 років тому і вартістю від 500 (1000) євро); твори скульптури; твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва; манускрипти, інкунабули та стародруки; архівні документи, включаючи карти, плани, гравюри, літографії; зброя; рідкісні монети); предмети археології (будь-якого віку та вартості); музичні інструменти (вартістю від 100 тис. Євро); фотографії та кінопродукція (вік яких перевищує 70 років). Якщо слідувати від зворотного, то штучна зміна цих параметрів (наприклад підробка документів, або виготовлення експертного висновку, що не відповідає дійсності тощо) призведе до не визнання цих предметів культурними та історичними цінностями;

створення враження про давніше перебування цінностей у володінні певної особи, пов'язане нібито з не обізнаністю, що предмет є культурними та історичними цінностями;

зміна категорії культурних та історичних цінностей, в тому числі і вартості (особи прагнуть «занизити» вартість предметів, що мають історичну та культурну цінність, а органи досудового слідства не завжди можуть звернутися за кваліфікованою допомогою до спеціалістів, які володіють спеціальними з мистецтвознавства знаннями у зв'язку тим, що слідчі й органи дізнання не завжди знають, до яких підрозділів вони можуть звернутися із запитом, які види експертиз проводяться в установах системи МВС України та Мінюста України у справах зазначеної категорії, які питання ставляться перед експертом, коли об'єктами експертизи є культурні цінності [1, с. 29]);

підміна культурних та історичних цінностей на схожий предмет, але не аутентичний (в основному використовується при привласненні картин – живопису старих майстрів); маскуванню місць розкопів (в тому числі отримання дозволу на археологічні розкопки після знаходження предметів – культурних та історичних цінностей), з метою надання легального статусу, а отже і більшої вартості.

Наступний етап оперативно – значимої поведінки – вчинення злочинних дій спрямованих на отримання можливості реалізувати культурні та історичні цінності, а саме:

у випадку викрадення із приватної колекції, злочинці можуть звертатися до власника з метою отримання коштів за повернення культурних та історичних цінностей, на що власник може погодитися, оскільки сплачує набагато менше ніж вартують культурні та історичні цінності і отримує гарантію повернення (що не завжди відбувається при зверненні до правоохоронних органів);

переправлення за кордон – контрабанда, тобто переміщення предметів (антикваріат, ікони, церковне оздоблення, колекції (ордени, медалі, монети), картини, твори мистецтва, інші культурні та історичні цінності) через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, незаконне переміщення історичних та культурних цінностей, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України (вивезенню з України не підлягають: культурні цінності, занесені до Державного реєстру національного культурного надбання; культурні цінності, включені до Національного архівного фонду; культурні цінності,

включені до Музейного фонду України) (ст. 201 КК України – «Контрабанда»). Переміщення здійснюється: з використанням тайників та інших засобів, що ускладнюють виявлення предметів; поза місцем розташування митниці; шляхом декларування культурних цінностей під несправжнім найменуванням з розрахунком при цьому на неухважність митників або відсутність у них знань, достатніх для встановлення відповідності предмета, заявленого до вивезення, наданим дозвільним документам; шляхом надання одним предметам вигляду інших; з використанням підроблених чи здобутих неправомірним шляхом документів, які дають право безперешкодного переміщення предметів через кордон; з незаконним звільненням від митного контролю; шляхом розбирання предмета з подальшим переміщенням його по частинах; з обманним використанням документів або засобів ідентифікації.; в межах розташуванні митниці, але поза зоною митного контролю; поза часом здійснення митного оформлення [3, с. 30], переміщення без безпосередньої участі суб'єкта злочину (так званий «безхазяйний» спосіб);

шляхом використання корупційних зв'язків - звернення до Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України з метою отримання документів для легального переміщення культурних та історичних цінностей через митний кордон України.

Наступний етап оперативно – значимої поведінки – вчинення злочинних дій спрямованих на реалізацію культурних та історичних цінностей, а саме:

- продаж у приватні колекції в межах України;
- у випадку коли викрадення здійснювалося «на замовлення» – передача культурних та історичних цінностей замовнику;
- продаж на аукціонах за межами України;
- продаж колекціонерам, постійним перекупникам;
- громадянам України, що виїжджають на постійне проживання за кордон,
- продаж іноземцям, які навмисно приїжджають в Україну для придбання культурних та історичних цінностей;
- продаж через антикварні салони, комісійні магазини тощо (наприклад у Києві функціонує ринок з продажу предметів

антикваріату, організований Київським клубом колекціонерів на території Національного виставкового центру «Експоплаза».

На цьому етапі реалізується злочинний задум, але злочинці, будучи обізнаними з тактикою правоохоронних органів, створюють такі умови, при яких основну роль (саме при продажу культурних та історичних цінностей) виконує особа, яка не обізнана з особистостями інших членів групи; або не знає, що здійснює незаконні дії (вважаючи, що продає законно отримані культурні та історичні цінності); або використовується «в темну» – наприклад передає (переміщує через митний кордон) пакунок не знаючи вміст. Побічно такий спосіб дій підтверджують науковці (Є. П. Гайворонський [3, с. 29] стверджує, що у 9,4% контрабанду культурних та історичних цінностей було вчинено у співучасті, не було зафіксовано жодного випадку вчинення контрабанди цих предметів у складі організованої злочинної групи або злочинної організації; В.М. Шевчук зазначає, що не виявлено жодної справи про великомасштабну контрабанду, тісно пов'язану з корупцією, вчинену організованими злочинними угрупованнями на професійній основі [8, с. 103]), а опитані працівники оперативних підрозділів митниці та ОВС стверджують про наявність ознак дій організованих злочинних груп, як при вчиненні контрабанди культурних та історичних цінностей, так і в процесі їх викрадення або отримання іншим незаконним способом.

Таким чином нами виокремлено складові етапи оперативно – значимої поведінки і визначено, що оперативно – значима поведінка в контексті вчинення злочинів в процесі обігу культурних та історичних цінностей складається із: злочинних дій спрямованих на отримання предметів, що складають культурну та історичну цінність; злочинних дій спрямованих на їх легалізацію або приховування джерел надходження (тобто практично – маскування факту злочину); злочинних дій спрямованих на отримання можливості реалізувати культурні та історичні цінності; злочинних дій спрямованих на реалізацію культурних та історичних цінностей. Ці дії ми розглядаємо, як етапи злочину, оскільки вони пов'язані між собою однією метою – вилучити із законного обігу та реалізувати культурні та історичні цінності (отримати кошти або отримати цінності у своє володіння).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кофанова О. С. Теоретичні та практичні аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Кофанова Олена Сергіївна. – К., 2011. – 208 с.

2. Як не допустити розкрадання культурних цінностей в період економічної скрути? [Електронний ресурс] : матеріали круглого столу (оновлено) в рамках художньої виставки «Великий скульптурний салон 2009». – Режим доступу : <http://www.ukrdim.org.ua /2009/03/vss2009ks/>.

3. Гайворонський Є. П. Контрабанда культурних цінностей: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Гайворонський Євген Петрович. – Х., 2009. – 224 с.

4. Фурман Я. В. Основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Фурман Ярослав Володимирович. – К., 2009. – 235 с.

5. Відомості про посягання на художні, історичні та інші культурні цінності на території України за період 2009–2013 років та 11 місяців 2014 року : Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України.

6. Довідка СБУ від 13 квіт. 2005 р. № 14-10384 / Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю СБУ. – К., 2005. – 5 с.

7. Марко В. І. Соціальна обумовленість кримінально-правової заборони контрабанди історичних і культурних цінностей / В. І. Марко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 3. – С. 1–11.

8. Шевчук В. М. Методика розслідування контрабанди: проблеми теорії та практики / В. М. Шевчук. – Х. : Гриф, 2003. – 280 с.

УДК 343.974

Remsky Victor – assistant of department of criminology and criminally-executive right of the National academy of internal affairs

ORGANIZED CRIME: THEORETICAL AND PRACTICAL PRINCIPLES OF COUNTERACTION

This article attempts to explain the origins of the concept of organized crime. Analyze the principles of combating this phenomenon.

Keywords: organized crime; crime; thieves in the law; law Rico; authority.

Здійснено аналіз концепцій щодо теоретичних і практичних проблем протидії організованій злочинності. Розкрито принципи боротьби з цим явищем.

Ключові слова: злочинність; організована злочинність; злочини в законі; закон Ріко; влада.

Осуществлен анализ концепций относительно теоретических и практических проблем противодействия организованной преступности. Раскрыты принципы борьбы с этим явлением.

Ключевые слова: преступность; организованная преступность; воры в законе; закон Рико; власть.

7opicality. Modern criminal situation in Ukraine is more complicated than those «turbulent» 90s when organized crime, which at that time only been raised and actually threatened national security. Today we can talk about leaving the international arena ethnic criminal groups, and the effectiveness of their criminal activity due to the close links with the diaspora where they use support and opportunities available listing of all local criminal groups and organizations.

Significant fact that cooperation criminal organizations in the implementation of the joint criminal business detrimental to all the country in which the process of this interaction.

These facts show that today in Ukraine there is activation of organized criminal groups, which have close ethnic, cultural (subcultural) or historical ties and engage in their criminal activities other nationalities (Ukrainian, Russian, etc.). In addition, these criminal groups being associated with the countries where they were born, educated or worked up a common network, which act beyond national borders. Using a common origin, language and customs, they can commit offenses in other countries and action against the police.

Recently, the trend is growing intensification of organized criminal groups that do not have built a stable and clear system. Thus, these groups organized to commit crimes for a certain period of time. Scientists and practices have noted that the organization of criminal activity occurs with help of the criminals that has advantages over traditional organized structures through flexibility, adaptability, responsiveness [1, c. 35].

The purpose of the article. To analyze the origins of the concept of «organized crime» and give a key characteristic features. Find the best ways of legislative support counteraction to this phenomenon.

The problems involved in organized crime such scientists as A.D. Doroshenko, M.G. Verbensky, V.A. Glushkov, N.O. Hutorova, I.M. Danyshyn, A.P. Zakalyuk, O.H. Kalman, A.N. Litvak, E.K. Marchuk, M.I. Miller, M.I. Panov, B.V. Romaniuk, I.K. Turkevych, M.I. Havronyuk, G.P. Pozhidayev.

The main material. The essential feature of Ukrainian organized crime, it is transnationalist, which refers to moving streams of information, money, physical objects, tangible or intangible assets across national boundaries. According to G.P. Zharovskoyi, this analysis allowed determination vydylyty four features that characterize transnational organized crime:

- 1) the organization;
- 2) continued involvement in criminal activity;
- 3) the existence of well-defined economic goals;
- 4) to achieve this goal associated with crossing the national boundaries [2, c. 112].

I.I. Klimentko gives the following examples of transnational organized crime. In the Baltic countries in the structure of organized crime in the first place is a racket, then smuggling carried out in two ways: a) the transit of alcohol and tobacco products from Western countries in the CIS; b) transit of oil products, nonferrous and rare metals from the CIS to the West. Third place goes to transit the stolen cars from Europe [3].

Ukrainian legislation today there is no clear definition of organized crime. Organized crime is often identified with the term «mafia» that are hierarchically organized groups of criminals who collectively and systematically engaged in criminal crafts. The term «mafia» was originally used only to refer to organized crime in Sicily. The etymology of the term of the Sicilian dialect is not clear, it is often translated as «protector, patron» When scientists understand only professional activities of criminals (gangsters), distinguishing it from the «labyrinth» (economic) crime. In life and in the media is often called «mafia» any groups of offenders with great power (in our country is a «bureaucratic mafia» or even «police mafia»). Large criminal organizations involved in criminal trades internationally, are relatively few.

For example, Chinese «triad». These organizations are flexible online system, the structure of which can vary depending on a particular crime or transaction. The word «triad» is borrowed from the sacred symbol of Chinese society – the sky, the earth, the man (triangle). Ethnic Chinese criminal organizations are very united, as not allowing third-party application. They are based in China, Hong Kong, Taiwan and elsewhere in Southeast Asia.

«Triad» have an extensive system in Western Europe, in Chinese communities in North America, the Far East of the Russian Federation. According to some estimates, in Hong Kong there are about 160 000 members of the «triad», belonging to 50 different organizations. Membership in the «triad» means an expression of a certain degree of confidence, and its members form a single working group designed to provide assistance to other members, even strangers.

Therefore, although the «triad» and have a formal structure that includes the «dragon head» and the state of these «experts» as inforsery and leaders, much of their criminal activity, usually carried by those members who are attracted to each individual case, within a flexible network system, which can vary depending on a particular criminal operation conducted.

Domestic and foreign criminologists unanimously emphasize the following key characteristics of organized crime:

- 1) long-term stability;
- 2) the desire to maximize profits;
- 3) planning their activities;
- 4) the division of labor, the differentiation of managers at various levels and performers – multidisciplinary;
- 5) create cash insurance reserves («obshchak») [4].

Modern organized crime is, in fact, a special branch of business – the economic activities of professional criminals aimed at meeting the antisocial and needs of ordinary citizens (production forbidden by the law of goods and services).

Instead internationally UN one of the strategic areas of crime prevention organized crime considers research of anti-corruption. As adopted in 1990 Eighth United Nations Congress on «Guidelines for prevention organized crime and combat it» expressly stated that «a necessary condition for the development of programs to prevent crime is to study the problems of corruption, its causes, nature, effects, relationship organized crime and measures to combat it» [5].

As noted in the materials Ninth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held in 1993, the phenomenon of organized crime is the material shape of the underground illegal enterprise economic system with the threat of physical force or using it, extortion, corruption. The report of the UN Secretary General «Impact of organized crime on society in general» in the second session of the Committee for the Prevention of Crime and Criminal Justice of the Economic and Social Council of the United Nations in April 1993 noted that the corruption of government officials has always been one of the means which preferred organized crime groups, part of their strategy and tactics, and which was given advantage over the use of open violence [6].

In Ukraine the next step to overcoming corruption was the adoption of anti-corruption laws, which declared the foundation of combating corruption in all places.

Thus, we see that organized crime – a criminal network interactions subjects of criminal activity, with great resources included in the redistribution of markets, mastering the new types of criminal activity has a greater professionalization. In this case, the criminal community, like taking care of the production and distribution of

illegal goods, providing services prohibited by resorting to violence and corruption, seeks to new areas of the economy, creating legitimate businesses and banks, improving their own organizational structures.

In domestic law responsible for organized crime provided for in Article 255 of the Criminal Code of Ukraine, including the following types of organized crime:

creation of a criminal organization to commit serious or particularly serious crime;

management such organization or participation, or participation in crimes exerted such an organization;

organization, management or promotion meeting (gathering) members of criminal organizations or organized groups to develop plans and conditions of the joint commission of offenses logistics crime or coordination of criminal organizations or associations organized groups.

However, November 5, 2014 a draft Law of Ukraine «On Amendments to Article 255 of the Criminal Code of Ukraine (establishing criminal liability for «thieves in law»)». Article 255 was supplemented ch. 2 «person occupying a higher position in the criminal hierarchy» for which the penalty of imprisonment for a term of seven to twelve years. And ch. 3 «actions specified in paragraph one of this article, if committed by a person who occupies a position above the criminal hierarchy», which provides for imprisonment for a term of ten to fifteen years or life imprisonment».

Also note was formed, which interprets the meaning persons matched takes up position in the criminal hierarchy («thief in law») as a person who is identified in accordance with the criminal world (criminal environment) specific rules of conduct in all forms of organizing and/or manages thieves peace (has authority to members of the thieves' world, giving them tasks/assignments that contribute to the objectives of the criminal world, organized thieves parsing, is involved in the assembly (gathering) «thieves in law», etc.).

During understand criminal behavior of persons acting in accordance with established, recognized by the special rules of behavior caused by social bonds between all members of the group, their common aspirations, interests, mutual aid, which aims to intimidation, threats, coercion, violence, conditions of confidentiality, thieves parsing (dispute resolution through threats, coercion, violence, intimidation or other illegal actions), commit crimes or incitement to

commit crimes involving other persons, including minors in criminal acts to obtain profit members about connection or by others [7].

Meanwhile, Georgia lawmakers were among the first responsibility of regulating the criminal authorities, as Article 223 of the Criminal Code of Georgia «creating or directing illegal armed formation or participation in it» provides an objective way, which consists of the following:

creating or directing illegal armed formation (militia, association, or other group detachment), which provides for imprisonment of five to ten years;

participation in illegal armed groups, punishable by imprisonment for up to five years or imprisonment for up to six months, or imprisonment for up to five years [8].

In turn, in 1970 Congress passed the decision to adopt serious steps to combat organized crime. The next step was the introduction of the Law against Organized Crime and Corruption (Law Rico). This law makes it possible to carry out the prosecution of criminal organizations as such, not just individuals who have committed certain crimes. Investigation and prosecution of «group», which serves as the object is «organized criminal group or organization».

Law against Organized Crime and Corruption (RICO Act) allows you to cancel the release from liability for the course of years – despite the effect of conventional statute of limitations (usually 5 years), and allows the use of reduced crew with representatives of law enforcement agencies at the federal level, state and local level [9].

Of particular note is the fact that cooperation criminal organizations in the implementation of the joint criminal business detrimental to all countries that are affected by this interaction process. Each of them can claim to be a country affected by foreign criminal organizations.

The US Department of Justice is focusing its resources on six key areas that are key to the government in the fight against organized crime:

- 1) organized crime;
- 2) money laundering and asset stripping;
- 3) corruption;
- 4) drug trafficking;
- 5) human trafficking;
- 6) intellectual property.

The interpretation of modern organized crime as primarily economic phenomenon has long been reflected in its official definitions. For example, in 1968 US law characterizes organized crime as «illegal activities of members of highly organized and disciplined association dedicated to the supply of goods prohibited by law or the provision of services to law» And in 1993 the UN Secretary General to report the influence of organized crime on society defined as the activities of organized crime criminals together on an economic basis for providing illegal services and goods or the provision of legal services and goods in illegal form [10].

Model of a criminal organization as a system of secret contracts with little or no violence is abstract. Real organized crime committed to this ideal, but it is not always.

«At the heart of organized crime is the social order», wrote American criminologist R. Klark. Mafia criminal activity – a special kind of crimes, «crimes committed by mutual agreement, the crimes which the public wants to consume» [11, с. 86].

This means that organized crime is made only when and where and when there is objective and stable high demand for illicit goods and services. For example, widespread criminal racket in the 1990s caused high demand business to protect the atmosphere weak protection of property rights, rampant «ordinary» crime, low efficiency of internal affairs, no generally recognized rules of competition.

The consequences of organized criminal groups to establish a system of illegal entry and stay of foreigners in Ukraine are also seen in the plane to prevent the spreading in our state of radical ideas and ideologies, import extremism and terrorism as components toolkit implementing these ideas and ideologies.

In increasing the number of organized crime groups formed on ethnic basis, play a significant role intensive immigration, which is a factor of a set of those negative impact on the crime situation in Ukraine.

In Ukraine, the fight against organized crime involved in a number of special bodies using tried and tested techniques for years. In its activities, special units to combat organized crime at different times and in different regions using unique methods of operational activities and investigative work before extrinsic enforcement bodies, such as criminal intelligence; technical intelligence; strategic analysis; driving operational developments fixed permanent groups (so-called fours); investigators access to operational developments as

consultants; use your own reaction units («Falcon»), including in standby around the clock. Special Forces Boz Internal Affairs of Ukraine is also probably the only structure in the Interior Ministry, which has received an electronic database of operational information («Scorpion») and the procedure of getting adjusted to the electronic arrays and their use (operation period over 25 years).

Conclusions. In summary, we note that organized crime has a historical past, which makes the process quite hard to eradicate this phenomenon. We believe that the increased responsibility for crimes exerted by organized criminal groups and organizations, including amendments relating to responsibility «thieves in law» is an effective tool in overcoming organized crime. Certain areas may be to create an efficient system of public and state control of law enforcement in combating organized crime and organized crime prevention systems, adapted to local conditions. In addition, the need for national and international ways to combat organized crime.

LIST OF REFERENCES

1. Shostka O. Network organization – a new feature of modern organized crime // tackling organized crime. – 2011. – № 22. – P. 34–42.
2. Zharovska GP Transnational crime: concept, features, structure relationships. Scientific Bulletin of Chernivtsi University. – 2013. – Issue 66. – P. 112
3. Klimenko I. The problem of combating organized crime / Ed. Assoc. EV Kobzeva. Saratov Center for the Study of Organized Crime and Corruption. – 2004. – S. 13.
4. Karahodyn VN Methods and sredstva struggle with prestupnostyu // Criminal Justice: STATUS and path of development. Tyumen: Publishing. – Polygraph. Center «Express», 2003. – P. 23.
5. Collection of standards and norms of the United Nations Crime Prevention and Criminal Justice. – Nork-Iork: UN, 1992. – S. 62.
6. Mushroom VG Countering Organized Crime: A Tutorial. M. : in INFRA-M. – 2001. – P. 34.
7. Law of Ukraine On Amendments to Article 255 of the Criminal Code of Ukraine (establishing criminal liability for «thieves in law») Official website of the VerkhovnaRada of Ukraine [Electronic resource]. – Access :
<http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/>.

8. Criminal Code of Georgia [Electronic resource]. – Access : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241370&subID=100095257,100095259>.
9. Wise, Edward M. Rico thirty years later: comparative perspective; rico and its analogues: some comparative considerations *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, vol. 27 – Summer 2000 – P. 303–322.
10. Galeotti, Mark The new world of organized crime. *Jane's Intelligence Review*, Vol. 12, No. 9. – September 1. – 2000.
11. R. Clark *Crime in the United States*. Moscow, Progress, 1975. – P. 86.

УДК 343.95:343.91:343.541

Litvinenko Inna – junior scientific fellow of the scientific and research work department of the National academy of internal affairs

PSYCHOLOGY OF FACE OF CRIMINAL THAT ACCOMPLISHES SEXUAL CRIMES

The article explores the psychology of offender who commits sexual crimes, considering some peculiarities of the psychological portrait of the offender during the investigation of sexual offences.

Keywords: psychology of the offender; psychological portrait of the offender; sexual offences.

Досліджено психологію особи злочинця, який учиняє сексуальні злочини. Розглянуто окремі особливості складання психологічного портрета особи злочинця під час розслідування сексуальних злочинів.

Ключові слова: психологія особи злочинця; психологічний портрет особи злочинця; сексуальні злочини.

Исследована психология личности преступника, совершающего сексуальные преступления. Рассмотрены отдельные особенности составления психологического портрета личности преступника при расследовании сексуальных преступлений.

Ключевые слова: психология личности преступника; психологический портрет личности преступника; сексуальные преступления.

Recently, researchers and practitioners are increasingly interested in the psychology of crime investigation of sexual orientation in general and a person who commits them in particular. This is due to rising crime in this area, their particular social danger, significant obstacles and difficulties faced by investigators and operational staff during the investigation.

Some aspects concerning the psychology of offender considered by domestic psychologists and lawyers V.I. Barc, V.P. Bakhin, V.P. Kazmirenko, L.I. Kazmirenko, N.V. Kostytskyj, S.D. Maksimenko, V.S. Medvedev, V.M. Syniovyi and others.

The development of the problem of the offender is very relevant to criminal psychology. Especially important is the study of the offender as a subject of anti-social act that requires disclosure system of social qualities of a person who is guilty of committing criminal punishable acts, including peculiarities of its psychological content, that express internal preconditions of implementation of the act, the reasons for their formation and ways of correction. At the same time, the lack of elaborated system of psychological knowledge of the perpetrator can not provide the necessary level of specificity and efficiency of scientific recommendations for solving problems of law enforcement, which is essential to its wide and effective use.

Psychologists and criminologists have proved that the basis of the behavior of the offender, who commits sexual crimes is on the complex of motives (the desire to satisfy their fantasies, revenge for the humiliation which was exposed in a childhood, selfimprovement at the sight of suffering and humiliation of victims, etc.).

In modern circumstances the most important in practical sphere seems to be a typological approach to the study of such offender that facilitates the identification of specific traits of certain groups of offenders of this kind («pedophiles», «serial sexual killers», etc.), the characteristics of the criminal, to – and postcriminal behavior and associated trace. The results of this study are important for investigative practices not only in terms of optimization of the process of recognition of serial factor in the investigated crimes, but also to differentiate the psychological profiles (search portraits), for a more targeted search of these persons.

Under psychology of offender we understand relatively stable complex of personal characteristics that define the typical forms of behavior. The vast majority of people in the case of obvious mental disorders, make a conscious volitional control over their behavior. Some individuals of this group is characterized by high intellectual potential, enabling them to disguise themselves in society and live a normal life while married, have children and bring them up.

To summarize given above, we can stress on the next moment of the studied problem, that in their everyday lives majority of

pedophiles are socially adapted individuals, except crimes that are committed by juveniles under the influence of information flows (Internet network, television, printed materials, which clearly is demonstrated pornography and what is part of their daily lives). The juveniles are considered as a normal thing, committing of sexual intercourse by unnatural way, etc.).

Psychological and criminological studies indicate that many of the criminals are a certain social and psychological distance from society and its moral and legal values. They alienated from the society in general, and from the small groups (family, labor groups, friends, and so on) or significantly weakened connections with them. In psychological content the alienation is like a leaving a person the interpersonal interaction that has significant psychological and social consequences, including the criminogenic nature.

The problems of psychological portrait of the offender in their works somehow touch D.O. Alexandrov, Y.M. Antonian, O.I. Videnko, O.M. Stolyarenko, S.A. Tararukhin, A.V. Timchenko etc. Development of psychological investigated portrait of alleged perpetrator in the unsolved serial crimes against persons is one of the most promising psychological and forensic research areas like scientific and in practical sense. The special significance this trend has in the investigation of serial murders on the sexual base, rapes, so-called no motive, unobvious and other crimes. They are very dangerous and evidence on special egocentric orientation of offender, excessive corruption and violence. At the same time they represent extreme complexity in the detection and investigation, not by chance some criminals operate for many years, and their victims may be accrued tens.

The development of a psychological portrait of a particularly dangerous groups of acts based on the theoretical position of science that every type of criminal activity meets certain type of offender who is the most evident in the committing of sexual offenses. It is particularly important when investigating them because they are a specific type of criminal activity.

In the practice of investigating crimes the most effective is the use of methodology «psychological» portrait of the offender, which is very important for the MIA.

The main problem of working out of psychological portrait is: going on from criminalistic characteristics (tangible, objective phenomena that are observed) to the psychological characteristics of

offender (subjective, elements of criminal behavior that are not observed) as a rule is not possible. They are not compared and different in their nature, mechanisms of formation and manifestation, and absence of the direct causal link.

One of the main methods of psychological study of personality through psychological analysis of human life is the biographical method is systematic accumulation of biographical data, analysis and consideration of the facts of life to determine its psychological conditioning motives, goals and motivation actions and characteristics features that are manifested in behavior, cognition, characteristic features, volitional qualities and other mental properties. There is no doubt, that typology in comparison with the classification is deeper division into categories on the basis of which causally linked to criminal behavior of the individual. In the scientific literature is indicated that the typology provides a higher level of cognitive knowledge.

The leading psychological characteristics of offender the criminal psychologists include impulsivity, aggression, unsociality, hypersensitivity in relationships, social alienation, anxiety combined with a negative value-normative sphere of a personality.

The term «psychological profile of the offender» carries not only understanding it as a document that reflects a complex information about the offender, but also emphasizes that this information, for the benefit, is achieved by psychological analysis of criminal events. The types of psychological portrait: a display object (criminal, civil servant, politician), in the way of its receiving and the contents displayed qualities of a person or social group, and form of expression (visual, verbal, formal).

In determining the social class (occupation, and so on) primary the importance have lexical features, especially the phraseology and content of speech, describing a particular social group. Vocabulary of persons, whatever field of activity is not engaged, is growing and evolving. However, for a long time it uses specific words and expressions peculiar terminology that lead lexical structure, peculiarities of phraseology of people speech of one profession or other occupation.

In legal psychology can identify the main types of psychological portrait of the offender by reason of his appointment:

- 1) search for the use in the investigation of crimes:
  - a) search;

- b) identification;
- 2) weather forecasting behavior of the offender (if the delay or release of hostages);
- 3) investigator (provable) for effective tactics of investigation of suspect (accused, trial);
- 4) penitentiary in IUT for corrective educational measures (objectives);
- 5) post-penitentiary weather preparedness degree to offenses.

Depending on the meaning and definition of background information can be viewed:

- a) psychological portrait of a famous criminal;
- b) psychological portrait of an unknown (not set) criminal

Under the offender who commits violent crimes on sexual ground, it is proposed to accept the conventional model which consists of a complex of specific socio-demographic, moral, social and biopsychological characteristics and states that are manifested in the commission of a violent crime that infringes on sexual freedom and sexual integrity, and in some cases, in his/her life.

Sexual assaults on women, accompanied by special manifestations of rigidity, are determined not only by sexual needs as they need to solve their own problems, which are based on unconscious sense of dependence on women (we are not talking about a particular person, and the woman at all). On the other hand, social or biological rejection of women raises the possibility of losing their fear of social or biological certainty, importance, appropriate status, place in life. It is quite clear that the offender can not agree with the allotted role. Therefore, raping and killing the victim, that is completely dominating her, he is towering in the eyes, confirming the right to exist [1, s. 213].

Distinguished two mechanisms of socialization of sexual aggression, which is the main prerequisite for committing sexual crimes. The first is learning the skills of aggressive behavior in sexual relations from observations of aggression or others as a result of their experience aggressive acts, not necessarily sexual origin. The second mechanism of aggressive behavior is caused by a blocking situation sexual needs of persons suppression capabilities, on the one hand, self-person and on the other, in a narrower sense – impossibility of sexual needs properly.

The psychological mechanism of violent crimes committed on the sexual ground are associated with features of their own perception of the perpetrator, his feelings, often at the subconscious level. It takes a fixed nature and man seemed riveted to the frustration of the object on which it depends. The desire of people to get rid of this addiction can take the role of conventional frontal links together the determinants of violent crimes committed on sexual grounds. «Untypical» sexual violent crimes have a complex multimotivated structure:

a) deviant sexuality can include elements of violence, or may have the appearance of non-violent action;

b) the possibility of obtaining sexual gratification only during the commission of certain acts of violence.

The experts, referring to scientific publications in several countries, said that there are two known forms of reactions of victims from rape in their assailant, an ardent physical resistance and so-called «frozen fright» (also called traumatic psychological infantilism syndrome). The last form occurs when any behavior model based on the experience of the victim, who faced rape inevitably turns out to be inadequate. Because the victim, feeling fear often manifests passive reaction of humility, which is a characteristic pattern of behavior in childhood, or trying to dissociate psychologically of what is happening, as if this is not it [2].

The practical application of the method of psychological portrait of today allows to distinguish structured analytical information – psychological portrait of an unknown perpetrator. It contains an introduction, which describes the plot of the crime. Mandatory information is available on the place of the crime, violence way, information on the time and date when and under what circumstances was seen victim at last. The information describes briefly the general facts about the disappearance of victims and their subsequent detection. The main part in which to psychological analysis of the criminal proceedings, basic information about the crime (time, place, method), as well as an analysis of the election of the victim, route, geography committing crimes (assessment of the scene and work with a map of the area). It reveals the likely psychological portrait of offender age, marital status, criminal record, professional activities, habits, skills, permanent or temporary

residence, and more. Also recommendations for the nomination and testing investigative leads. For example, when the body was discovered the child, one version of the murder should be put forward on the basis of sexual murder because pedophilia is currently the most common form of sexual desire disorder. Therefore, there is a high relaps of sex illegal actions regarding to juveniles.

There were detected the characteristic signs of sexual murder that allow investigator in the process of crime scene search to promote not only the version of the reasons for the murder, but the version of the identity of the murderer. These signs are: the corpse pose (legs wide divorced, genitals exposed), the state of bottom and top underwear is in disarray (torn or cut), some items of clothing taken from the body and are away the corpse [3, s. 687].

The psychological characteristics of offender include peculiarities of its intellectual, emotional and volitional qualities. Intelligent features include: the level of mental development, the knowledge, experience, breadth or narrowness of views, content and variety of interests.

The complex study of offender who commits sexual offenses should not be limited by setting the common signs in the preparation of psychological portrait of the offender, and must be done carefully with a detailed description of all important circumstances of the committing crime, that will promote investigative versions and direct the further course of the investigation of the criminal proceedings.

LIST OF REFERENCES

1. Kuchinska O. P. Some features of the investigation serial killings // Bulletin of Zaporizhzhya National University. – 2010. – № 4. – P. 112–216.
2. European Court of Human Rights (First Section) (Case of MC v. BULGARIA), 2004, (Application no. 39272/98).
3. Sychkovsky I. V. Telescoping of versions about the person of the serial sexual murderer // Forum of law. – 2011. – № 4. – P. 686–690 [Electronic resource]. – Access : <http://www.nbu.v.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11civccv.pdf>.

УДК 343.9:343.341

Осипенко Руслан Іванович –
здобувач наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх
справ

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ ІЗ ФІНАНСУВАННЯМ ТЕРОРИЗМУ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ

Розглянуто законодавчі акти з питань протидії фінансуванню тероризму. З'ясовано, що для забезпечення ефективної діяльності в цій сфері доцільно в законодавчих актах закріпити норми, що безпосередньо передбачатимуть особливості протидії зазначеному виду злочинів.

Ключові слова: протидія злочинам; фінансування тероризму; правоохоронний орган; суб'єкти фінансового моніторингу; співробітництво.

Рассмотрены законодательные акты по вопросам противодействия финансированию терроризма. Выяснено, что для обеспечения эффективной деятельности в этой сфере целесообразно в законодательных актах закрепить нормы, непосредственно предусматривающие особенности противодействия указанному виду преступлений.

Ключевые слова: противодействие преступлениям; финансирование терроризма; правоохранительный орган; субъекты финансового мониторинга; сотрудничество.

Abstract The terrorist financing is a relatively new crime in Ukrainian legislation, liability for which is provided by the Criminal Code of Ukraine. In particular, in 2010 legislators passed the relevant amendments to the Criminal Code of Ukraine, which provide the responsibility for this activity, namely art. 358-5 «Financing of Terrorism».

These changes emphasize the importance of combating this crime, according to international values of human rights, which was actually the result of fixing responsibility stipulated by legislation.

Based on the relevance and importance of combating with the terrorist financing the legislator during determining jurisdiction in the Criminal Procedure Code of Ukraine, established that criminal proceedings for offenses provided in Art. 258-5 Criminal Code of Ukraine, preliminary investigation is carried out by an investigator of the body, which started preliminary investigation.

In terms of the introduction of international standards for combating crime, including the terrorist financing, the Government of Ukraine developed a new Law of Ukraine «On prevention and counteraction of legalization (laundering) of proceeds of crime, terrorist financing and financing of weapons of mass destruction», which was adopted on 14 of October 2014, and establishes the basic steps to prevent this crime.

During the analysis, it was found that the countering of the financing of terrorism in our country has enough full implementation of international standards including actual requirements, particularly regarding the status of combating crime. However, this analysis suggests a consolidation of legislation the term «terrorist financing» along with a «legalization (laundering) of proceeds of crime», but it is not always terrorist financing associated with the legalization (laundering) of proceeds of crime. Therefore, it is become necessary to develop and separate of certain norms in the laws which regulate the specificity of countering of the terrorist financing.

Keywords: countering crime; terrorist financing; law enforcement agency; subjects of financial monitoring; cooperation.

Актуальність. Фінансування тероризму – це достатньо новий злочину в українському законодавстві, відповідальність за яке передбачено Кримінальним Кодексом України. Зокрема, в 2010 році законодавцем було прийнято відповідні зміни до КК України, до якого введено відповідальність за даний вид діяльності, зокрема ст. 358⁵ «Фінансування тероризму».

Дані зміни підкреслюють важливість протидії даному злочину, з урахуванням міжнародних цінностей дотримання прав

людини та громадянина, що стало фактично наслідком закріплення відповідальності передбачене відповідними законодавчими актами. А виходячи з актуальності та важливості протидії фінансуванню тероризму законодавець під час визначення підслідності Кримінальному процесуальному кодексу України [1], закріпив, що в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 258³ Кримінального кодексу України, досудове розслідування здійснюється слідчим того органу, який розпочав досудове розслідування

Дослідження питання протидії фінансуванню тероризму, з урахуванням умов сьогодення, обирався предметом наукових досліджень такими науковцями як С. А. Буткевич, В. В. Драний, В. В. Крутов, Л. В. Новікова, М. П. Стрельбицький, О. В. Шамара, О. А. Шевченко тощо. Проте, з урахування законодавчих новел, в тому числі кримінальне, а також виходячи з умов сьогодення, дослідження даної тема набуває особливого значення.

Метою статті є аналіз основних положень, які регламентують порядок протидії злочинам, пов'язаним з фінансуванням тероризму.

Основний зміст. Відповідно до Кримінального кодексу України, фінансування тероризму – це дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації) [3]. Відповідно до Закону України [3], фінансування тероризму – надання чи збір будь-яких активів з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково: для будь-яких цілей окремим терористом, терористичною групою або терористичною організацією; для організації, підготовки і вчинення окремим терористом, терористичною групою або терористичною організацією визначеного КК України терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту, провадження будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроби вчинення таких дій.

З наведених визначень можна констатувати, що законодавець достатньо повно надав його у законодавчих актах, зокрема, якщо КК України надає більш загальне визначення, то Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» – більш детально визначає складові розуміння фінансового тероризму.

Враховуючи той факт, що запобігання та протидія фінансуванню тероризму є суспільно-небезпечним злочином, даному виду злочину розвинутими світовими державами на законодавчому рівні приділяється значна увага.

Слушно зазначити, що важливу роль в протидії фінансуванню тероризму відіграє Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), створена 1989 р. на зустрічі керівників країн Великої Сімки в Парижі, яка розробляє рекомендації з питань протидії зазначеному злочину. Зокрема, одними з основних є: *криміналізація фінансування тероризму*, яка передбачає, що кожна країна повинна криміналізувати фінансування тероризму, терористичних актів та терористичних організацій; *повідомлення про підозрілі транзакції, пов'язані з тероризмом*, тобто якщо фінансові установи, чи інші підприємства або організації, які дотримуються зобов'язань із запобігання відмиванню грошей, підозрюють чи мають вагоме підґрунтя для підозри, що певні фонди, пов'язані або мають відношення до, або використовуватимуться для тероризму, терористичних актів чи терористичними організаціями, вони мають повідомити про свої підозри компетентним органам; *міжнародне співробітництво*, а саме, кожній країні слід надавати іншій країні, на підставі договору, угоди чи іншого механізму взаємної правової допомоги чи інформаційного обміну, найбільш можливе сприяння у зв'язку з проведенням кримінальних, цивільних та адміністративних розслідувань, з отриманням запитів та судовим переслідуванням фінансування тероризму, терористичних актів та терористичних організацій; *неприбуткові організації*, так країнам потрібно переглянути адекватність законів та нормативних актів, що відносяться до організацій, які можуть бути звинувачені у фінансуванні тероризму тощо [4, с. 20, 39, 58, 99].

Наведені рекомендації підготовлені на підставі прийнятих Радою Безпеки ООН резолюції від 28 вересня 2001 р. № 1373, відповідно до якої Кабінетом Міністрів України затверджено Постанову [5], якою передбачалося вжити заходів для приєднання України до міжнародних договорів з питань боротьби з тероризмом, зокрема до Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму [6] та інших міжнародних актів щодо розширення співробітництва у сфері запобігання і припинення терористичних актів.

Саме Конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 року і є, на нашу думку, основним міжнародним актом, який направлений на створення дієвої правової системи протидії фінансуванню тероризму. Даним актом [6], закріплюються принципи співробітництва у цій сфері та заходи протидії.

З урахування наведених положень, в Україні і було розроблено та прийнято Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» [7], який і закріплює основні засади протидії фінансуванню тероризму. Втім, в зв'язку з тим, що злочини, пов'язані з фінансуванням тероризму мають тенденцію до збільшення та удосконалення форм їх вчинення, в тому числі відповідно до вимог міжнародних стандартів Кабінетом Міністрів України підписано розпорядження «Про схвалення Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму на період до 2015 року» [8], яка направлена була на: *забезпечити удосконалення законодавства у сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму шляхом відповідності з вимогами міжнародних стандартів: внесення змін до КК України, КПК України, ЗУ «Про боротьбу тероризмом» тощо; удосконалення діяльності правоохоронних та інших державних органів у сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму шляхом: підвищення ефективності розслідування правоохоронними органами кримінальних проваджень, а також проведення оперативно-розшукових заходів; удосконалення механізму взаємодії правоохоронних органів та Державної служби фінансового моніторингу; удосконалення порядку*

виявлення та подальшого заморожування активів осіб, причетних до фінансування тероризму тощо; *організація ефективного міжнародного співробітництва* шляхом: продовження участі України у міжнародних заходах у сфері фінансуванню тероризму, що здійснюються в рамках діяльності FATF, Європейського Союзу, Ради Європи, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Егмонтської групи, Євразійської групи з протидії легалізації злочинних доходів або фінансуванню тероризму та інших міжнародних організацій і установ; забезпечення ефективної взаємодії та інформаційного обміну з компетентними органами іноземних держав і міжнародними організаціями, діяльність яких спрямована на запобігання та протидію фінансуванню тероризму тощо.

Виходячи з проведеної діяльності та з урахуванням міжнародних стандартів з питань протидії фінансовому тероризму, Урядом України розроблено новий Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», який прийнято 14 жовтня 2014 року та який вступає в дію через 90 днів після його прийняття. Даний Закон [3], направлений на удосконалення правових норм протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, а також актуальному напрямку злочинної діяльності - фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Що ж стосується протидії фінансуванню тероризму, то одними з позитивних моментів, які закріплено в Законі [3], то це: правовий статус суб'єкта первинного фінансового моніторингу з питань протидії фінансуванню тероризму (ст. 7); особливості діяльності спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу (ст. 8); взяття на облік інформації про фінансову операцію, що підлягає фінансовому моніторингу (ст. 13); повноваження суб'єктів державного фінансового моніторингу (ст. 14); фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу (ст. 15), в тому числі, які ймовірно пов'язані з фінансуванням тероризму; спеціальний порядок зупинення фінансової операція, яка проводилася з метою фінансування тероризму (ст. 17); специфічні завдання (ст. 18) та

права спеціально уповноваженого органу з питань протидії фінансуванню тероризму (ст. 20); загальні засади міжнародного співробітництва (ст. 22) та повноваження державних органів (ст. 23) щодо забезпечення міжнародного співробітництва у сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму тощо.

Певною мірою даний Закон України [3] дублює норми закріплені в Законі України 2002 року [7]. Поряд з цим він має вагомі зрушення в позиції повноважень суб'єкта державного фінансового моніторингу; взаємодії з суб'єкта державного фінансового моніторингу з правоохоронними органами; міжнародного співробітництва в сфері протидії фінансуванню тероризму; відповідальності за порушення законодавства.

Поряд з наведеними нормативними актами, вагоме місце у забезпеченні ефективності протидії фінансуванню тероризму займає Закон України «Про боротьбу з тероризмом» [9], яким закріплено основні заходи з протидії тероризму, в тому числі фінансуванню тероризму; повноваження суб'єктів з протидії тероризму; взаємодія суб'єктів під час протидії даному злочину; відповідальність за вчинення тероризму, в тому числі сприяння фінансування тероризму; міжнародне співробітництво.

Висновок. В дослідженні нами проведено аналіз лише основних нормативно-правових актів, які закріплюють порядок протидії фінансуванню тероризму.

Отже, в процесі проведеного нами аналіз, можна констатувати, що протидія фінансуванню тероризму в нашій державі має достатньо повну імплементацію міжнародних норм, з урахуванням вимог сьогодення, зокрема, щодо стану протидії злочинності. Втім, даний аналіз дозволяє стверджувати про закріплення в законодавчих актах терміну «фінансування тероризму» поряд з такими як «легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», але ж не завжди фінансування тероризму, пов'язане з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом. Тому враховуючи наведене, на думку автора, настала необхідність розроблення та виокремлення окремих норм в законодавстві, які регламентуватимуть особливості протидії фінансуванню тероризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B0-17>.

2. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

3. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1702-VII : за станом на 1 груд. 2014 р. // Офіційний вісник України від 18 листоп. 2014 р. – 2014. – № 90. – С. 7. – Ст. 2576.

4. Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення: Рекомендації FATF // Пленарне засідання FATF від 16 лют. 2012 р. – 147 с.

5. Про заходи щодо виконання резолюції Ради Безпеки ООН від 28 вересня 2001 р. № 1373 : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 груд. 2001 р. № 1800 : за станом на 1 груд. 2014 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 1. – С. 106. – Ст. 20.

6. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму [Електронний ресурс] / ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 9 груд. 1999 р. – Режим доступу :

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_518.

7. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму : Закон України від 28 листоп. 2002 р. № 249-IV // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 231.

8. Про схвалення Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму на період до 2015 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 берез. 2011 р. № 190-р.

9. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 берез. 2003 р. № 638-IV // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 76.

УДК 340.132.1+340.12+159:34

Павлишин Олег Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, заступник начальника кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВЕ СУМЛІННЯ ЯК СЕМІОТИКО-ПРАВОВА ТА ЮРИДИКО- ПСИХОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

Розглянуто правове сумління з позиції семіотико-правового підходу. Визначено поняття, види та функції правового сумління як елемента морально-правової свідомості й морально-правової культури. Розкрито значення розроблення цього феномену для філософії права, семіотики права та юридичної психології.

Ключові слова: право; правове сумління; морально-правова свідомість; морально-правова культура.

Рассмотрена правовая совесть с позиции семиотико-правового подхода. Определены понятие, виды и функции правовой совести как элемента нравственно-правового сознания и нравственно-правовой культуры. Раскрыто значение разработки этого феномена для философии права, семиотики права и юридической психологии.

Ключевые слова: право; правовая совесть; морально-правовое сознание; морально-правова культура.

The article is devoted to problems of legal conscience on basis of Semiotics of Law's approach. The concept, types and functions of legal conscience as the element of moral-legal consciousness and moral-legal culture are defined. Importance of researching of this phenomenon for the Philosophy of Law, Semiotics of Law and Juridical Psychology is explored. Determined that the legal conscience is control and regulatory mechanism of moral and legal consciousness to guide the actions of people in accordance with their understanding of the

general principles of the legal existence and the particular requirements of law. Argued that the legal conscience reflects the inner experience of their involvement in human rights in the world, an understanding of its fundamental principles or sense its «spirit».

The legal conscience manifests itself in the form of rational understanding of the legal significance of past, ongoing and future activities, as well as in the form of emotional experience their effects, thus combining rational and irrational in the legal consciousness. Proved that the legal conscience makes internal assessment intentions and human behavior through the lens of perceptions of justice relates to the content of legal norms, legal principles and legal ideals.

Assessing the help of Practical Reason own intention or action, man actualizes the legal consciousness of the content of legal ideals and values, which is the criterion for evaluation. The very ability to evaluate their behavior is inherent in every person who lives in a political organized society, it develops in the course of living together with other people and is largely dependent on the overall level of the individual, his life and work experience.

This Philosophy of Law's and Juridical Psychology's category can be considered by means of Semiotic of Law's methodology as a legal sign structure as covering some basic signs, but has independent legal significance.

Keywords: conscience; legal conscience; moral-legal consciousness; moral-legal culture; Philosophy of Law; Semiotics of Law; Juridical Psychology.

У процесах, які за своєю сутністю є інформаційними, знаки є елементарними формами відображення даних, а знакові системи – певними базами даних, які мають притаманні їм способи організації. Подібна база даних є певним символічним образом (моделлю) частини світу, відтвореної в свідомості суб'єкта чи закарбованої в природі (якщо широко розуміти інформаційні процеси). Саме поняття культури є відображенням не лише сукупності матеріальних і духовних надбань людства, але й знакового посередника між людиною і зовнішнім світом. Культура в такому розумінні є способом відбору та структурування елементів навколишнього середовища (як природного, так і соціального) та власного мислення.

Відповідно різні окремі культури по-різному можуть здійснювати подібний відбір і структурування.

Суспільство – це не лише спільнота людських індивідів, це багатовимірна система відносин, пронизана культурними зв'язками, у якій діють специфічні закономірності. Ця система може бути досліджена як з позицій її внутрішньої структури та організації, так і з позицій зв'язку між окремим знаковим елементом та частиною реальності, яку він позначає. Важливим аспектом семіотичних досліджень є також і ставлення людини (спільноти) до змісту даного знаку, оскільки множина цих змістів складає суспільну ієрархію цінностей, яка визначає вектори розвитку людства. Семіотичний (синтаксичний, семантичний, прагматичний) аналіз соціальних феноменів не лише впорядковує знання щодо принципів організації суспільного буття, але й допомагає зрозуміти специфіку сприйняття та відображення світу людиною.

Хоча семіотика як окрема наукова дисципліна «чітко» сформувалась у 1960–70-х рр., ідеї щодо створення метанауки, що виступає надбудовою над науками, які використовують поняття знаку (свого роду «універсальної алгебри відносин»), датуються першими десятиліттями ХХ ст., а її витoki можна знайти у працях М.М. Бахтіна, О.О. Богданова, О.М. Веселовського, Л.С. Виготського, М.В. Крушевського, О.Ф. Лосєва, О.Р. Лурії, О.А. Потебні, П.О. Сорокіна та інших українських і російських вчених, фундаментальних дослідженнях іноземних вчених і філософів – Е. Бенвеніста, Р. Бертрана, К. Бюллера, В. фон Гумбольдта, Ж. Дельоза, К. Леві-Стросса, Ж. Піаже, особливо – Ч. Пірса, Ч. Морріса, Ф. де Соссюра, Е. Кассіра, У. Еко та інших. Перший Міжнародний конгрес із семіотики, у якому брали участь і радянські вчені, відбувся у 1974 році в Мілані. Велике значення для становлення цієї галузі знань мали дослідження Г. Креса, Р. Барта, Р. Ходжа, Н. Хомські, Дж. Фіске, наукова діяльність тартусько-московської школи семіотики на чолі з Ю.М. Лотманом, праці В.В. Іванова, Ю.С. Степанова, Б.А. Успенського, а у нашій країні – дослідження, які здійснювались Г.Г. Почепцовим [12].

На сьогодні семіотичні дослідження розвиваються досить активно та різновекторно: з позицій семіотики вивчається не лише власне мова, література, художні та описові тексти (праці О.М. Портнова, А. Соломоніка, Ю.І. Левіна, С.В. Чебанова,

Г.Я. Мартиненка, Ю.О. Полікарпової, І.Б. Іванової, В.С. Козакової та інших), але й мистецтво та культура в цілому (дослідження В.В. Іванова, С.І. Урманова, Б.А. Успенського та Ю.М. Лотмана, Ю.М. Коротченка та інших). Вчені вивчають логічну семіотику у Львівсько-Варшавській школі (Б.Т. Домбровський), знакову функцію музичного мовлення (С.В. Шип), семіотику візуально-просторових концептів у творчості Т.Г. Шевченка (Л. Генералюк), міфопоетику метаморфози і способи її об'єктивзації у творчості М.В. Гоголя та М.О. Булгакова (Л.Ю. Дикарева), сакральнорелігійні уявлення, міфи і новели (А.С. Кирилюк, С.Т. Махліна), міфоруитуальні аспекти гончарства як полісемантичної знакової системи (І.В. Пошивайло), семіотику і семантику тризуба (С. Вовканич), семіотику музичного фестивалю (С.П. Зуев), семіотичні інтерпретації настанов комунікації (Р.Р. Якуц), а також самий феномен знаковості (Л.Ф. Чертов) та інші феномени культури в контексті теорії знакових систем. Заслужують на особливу увагу праці з історії семіотики (В.В. Іванов, Г.П. Щедровицький, А.М. П'ятигорський та ін.), символічна інтерпретація символів тоталітарної епохи (Г.Г. Почепцов, І.А. Лебедев), семіотичні дослідження політичної та політико-правової сфери (Н.І. Хабібуліна, Р.А. Рахімов, А.Г. Хабібулін, Є.І. Шейгал), а також аналіз можливостей застосування досягнень загальної семіотики при дослідженні окремих явищ сучасного життя та соціальної реальності в цілому (Ю.В. Романенко, А.В. Чантурія) [13; 20]. Крім того, в останнє десятиліття з'явилися російські навчальні видання з цієї дисципліни – курси лекцій Є.С. Нікітіної, Н.Б. Мечковської, посібник Є.В. Савелової тощо. Здійснений аналіз літератури за цією проблематикою свідчить про те, що інтерес до семіотичних досліджень надалі зростає, а теоретико-методологічний потенціал семіотики далеко не вичерпаний.

Перешкодою для формування академічної традиції семіотики є те, що розмаїття існуючих семіотичних досліджень ще досі є підставою для дискусій щодо її статусу як самостійної науки, а «горизонтальні» зв'язки між окремими галузями семіотики досить умовні. Розвиток цієї дисципліни здійснювався у різних напрямках, що пояснюється певними відмінностями конститутивного характеру, адже в американській семіотиці об'єктом дослідження переважно були невербальні символічні

системи, тоді як європейську науку про знаки розвивали насамперед за допомогою лінгвістичних підходів і методів. Однак при цьому застосування досягнень семіотики до конкретних сфер суспільного буття та людської діяльності доволі продуктивне, а нові галузі знання, які формуються на основі такого застосування, мають чітко окреслений характер і необхідні підстави вважатися самостійними дисциплінами, прикладом чого, як можна визнати, є семіотика права.

Становлення семіотики права пов'язане з працями уже згаданих в контексті визначних філософів і юристів минулого, які здійснювали філософський (логічний) аналіз мови юриспруденції, дослідженнями в галузі герменевтики права, розробками комунікативних теорій права та низкою сучасних юридико-лінгвістичних досліджень. Особливе значення для оформлення автономного статусу семіотики права мали дослідження в цій галузі та організаційні зусилля Бернарда С. Джексона, Роберти Кевелсон, Яна М. Брокмана та інших іноземних вчених, можна засвідчити, що семіотика права здобула світове визнання – щорічно у різних країнах проводяться «круглі столи», з 1987 року видається Міжнародний журнал із семіотики права, існують інші форми координації роботи дослідників у цій галузі. Разом із тим, праць, які б визначали відповідну традицію на пострадянському просторі не досить багато, тоді як і семіотичні дослідження, і правова наука, і юридична практика у країнах колишнього соціалістичного табору мають власну специфіку у порівнянні із західними. Конститутивні проблеми семіотики права як галузі знань також потребують розробки та обґрунтування. У цьому контексті заслуговують на увагу роботи російських науковців – А.А. Денисової, Н.І. Хабібуліної, А.К. Саркісова [14], а також П.М. Рабіновича, О.О. Мережка, В.Д. Титова, С.Е. Зархіної [6; 19], В.В. Речицького, В.М. Вовк, О.М. Балинської, Д.О. Бочарова та інших українських вчених.

Мораль і право – багатовимірні знакові системи, в яких існують зв'язки між елементами одного рівня, міжрівневі зв'язки, а також зв'язки знаків з об'єктами духовної, соціальної та матеріальної дійсності, які вони позначають. Зокрема, право може розглядатися як форма суспільної свідомості, ціннісна і нормативна система, регулятор суспільних відносин, практика організації людського життя. Кожен структурний рівень правової

реальності (правові принципи-ідеї, правові приписи-норми, правові відносини) є зразком підсистеми, в якій поряд із загальними діють і власні закономірності. Знаковий характер моралі та права дозволяє застосувати досягнення семіотики для аналізу морально-правових феноменів, відповідно глибше пізнати як мораль, так і право, а також побачити інші грані цих системних об'єктів.

Особливо важливо зараз не лише визначати й розвивати фундаментальні теоретичні засади семіотичних (та семіотико-правових) досліджень, але й аналізувати конкретні моральні та правові явища за допомогою семіотичного підходу, який дозволяє розкрити їх знакову природу та характеристики. На сьогодні, зокрема, необхідне критичне осмислення сутності і поняття правового сумління, аналіз даного морально-правового феномена з позицій семіотики права та юридичної психології, визначення основних напрямів і проблем теоретичної розробки цієї важливої категорії в контексті дослідження проблем розвитку правової культури в нашій державі та на основі семіотико-правової методології.

Поняття сумління з філософських, етичних та психологічних позицій вивчалось в російській, чеській та польській лінгвокультурах Є.Є. Стефанським [17, с. 88–96], Ю.В. Вітяземим [5, с. 157–161] та О.В. Зубрицькою [7, с. 44–49], семантику цього поняття в буденній свідомості на прикладі співставлення змісту приказок та прислів'їв із філософсько-етичними та психологічними уявленнями про совість вивчав Ю.В. Маркевич [10, с. 27–30], у зв'язку з проблемами семіосфери внутрішнього світу людини, частиною якого є совість, його описувала І.А. Белова [3, с. 161–168; 4, с. 26–29], у співвідношенні з іншими категоріями в ситуації морального вибору цей феномен розглядали С.О. Барсукова [1, с. 36–44; 2, с. 246–250] та К.Р. Сидоров [16, с. 87–91], християнський зміст цього поняття у контексті духовно-морального виховання особистості досліджував Г.Д. Сундуй [18, с. 35–39], а з філософських позицій його аналізував Д.В. Мастеров [11, с. 24–27], у межах більш загальних досліджень значну увагу даному феномену приділяли А.Р. Джонсен, С. Тулмін та інші сучасні дослідники [22]. При цьому сумління в системі елементів не лише моральної, але й правової свідомості практично не розглядалися, тоді як ця проблематика безумовно є

перспективною в науково-теоретичному плані та важливою для правореалізаційної практики.

З огляду на те, що навіть такий класик правового позитивізму, як Г.Л.А. Харт не заперечує певну спільність моралі та права, стверджує про «мінімальний вміст природного права», отже, і моралі [21, с. 175–191; 8, с. 5–15] у праві, однак при цьому вважає одним із критеріїв їх розмежування зверненість моралі до «внутрішнього» аспекту правила (совісті) як форму соціального тиску, співвідношення моралі та права можна визначати таким, що передбачає їхнє взаємопроникнення, припускаючи існування спільної об'єднаної основи, яку можна назвати «джерелом».

Таким чином, якщо визнати хоча б «мінімальне» взаємопроникнення права та моралі, це дає підстави розглядати феномен правового сумління як складову частину правової свідомості та важливий елемент правової реальності, а також важливу передумову розвитку правової культури.

Правове сумління є контрольно-регуляторним механізмом правової (морально-правової, якщо розглядати право з позитивістських позицій) свідомості, який скеровує дії людей у відповідності з їхнім розумінням загальних засад правового буття та конкретних вимог правових норм.

Розробка категорії правового сумління, яка характеризує особливості сприйняття світу «людиною правовою», людиною як суб'єктом права та носієм правосвідомості, на наш погляд, має важливе значення для філософії права та юридичної психології. Застосування досягнень семіотики права у цьому випадку дає змогу розглядати право як інтегративну систему, розкривати зміст правових знакових конструкцій, які характеризують, з одного боку, ідею права, а з іншого – норму права та правове життя у їх взаємозв'язку. Широке поле для досліджень і перспективи серйозних наукових відкриттів відкриваються також і для юридичної психології, яка здатна продуктивно залучати психологічне знання для аналізу цього поняття.

Будучи дороговказом на шляху до справедливості, правове сумління відображає внутрішнє переживання людиною своєї причетності до світу права, розуміння його першооснов або відчуття його «духу». Самоконтроль, підкорення власних бажань, самообмеження, здатність особистості самостійно формулювати власні правові обов'язки та вимагати їх виконання, здійснювати

самооцінку вчинків і намірів – це ключові характеристики правового сумління як одного з проявів правосвідомості особистості. Правове сумління дозволяє інтегрувати різні рівні правосвідомості, зв'язок між якими недостатньо досліджений у сучасній юриспруденції. Дійсно, правове сумління проявляється у формі раціонального усвідомлення правового значення минулих, здійснюваних або майбутніх дій, а також у формі емоційного переживання їх наслідків, таким чином, поєднує раціональне та ірраціональне у правовій свідомості.

Усвідомлення зовнішніх правил поведінки та перетворення їх на внутрішні правила є головною причиною правильного вибору у ситуації конфлікту та розкаяння у скоєному. І те, й інше є результатом осмисленого вибору поведінки з-поміж декількох альтернативних варіантів.

Можна стверджувати, що правове сумління здійснює внутрішню оцінку намірів і вчинків людини через призму уявлень про справедливість, співвідносить їх зі змістом правових норм, правових принципів і правових ідеалів. Джерелом такої оцінки є здатність усвідомлювати відповідальність за власні наміри та вчинки, дії та бездіяльність, тобто розуміти, оцінювати та критично осмислювати відповідність (невідповідність) власної поведінки належному. Оцінюючи за допомогою практичного розуму власний намір або вчинок, людина актуалізує у правовій свідомості зміст правових ідеалів та ціннісних орієнтирів, який є критерієм оцінки. Сама здатність оцінювати свою поведінку є притаманною кожній людині, яка проживає в умовах політично організованого суспільства, вона розвивається в процесі співжиття з іншими людьми та значною мірою залежить від загального рівня розвитку особистості, її життєвого та професійного досвіду, при цьому зміст правових ідеалів та цінностей також може відрізнятися, оскільки формується у зв'язку з конкретно-історичними особливостями функціонування соціуму в процесі правового виховання.

Якщо людина вчинила правопорушення, її діяння та оцінка свого вчинку відбуваються в процесі власної внутрішньої боротьби і є наслідком функціонування механізму правового сумління. Цей механізм у правовій свідомості виконує такі функції, як оцінювальна, дозвільно-заборонна, корекційна, однак, якщо розглядати цей феномен у більш широкому,

загальнолюдському та загальноправовому розумінні, доцільно згадати світоглядну, інтегративну, комунікативну, регулятивну та контрольну функції правового сумління.

Практичність правового сумління визначається не тільки його постійністю та повсякденним характером, але й тим, що саме розвинене правове сумління допомагає у професійній діяльності юриста правильно оцінювати власні дії, вчинки інших та приймати відповідне нормам та ідеї права рішення у складних ситуаціях, коли кваліфікація справи ускладнена наявністю різних, зокрема, конфліктних інтересів, а самі обставини не піддаються формалізації або не передбачають очевидного розв'язання. Крім того, завдяки дії правового сумління людина знаходить вихід у ситуації, коли відсутній чіткий правовий припис. Якщо невідомі правові норми, які регулюють конкретні життєві обставини, або їх взагалі не існує, фактично саме завдяки правому сумлінню людина знаходить певний вихід із ситуації, а, приміром, суддя приймає рішення у справі в умовах конфлікту правових норм, або тоді, коли через наявні прогалини в праві жодна норма чинного законодавства не може бути застосована до цього конкретного випадку безпосередньо. Так звані «складні» випадки є також сферою застосування філософсько-правових знань і предметом інтересу цієї науки, що зумовлює природний зв'язок різних елементів правосвідомості та необхідність дослідження правового сумління з позицій не лише антропології права, але й інших галузей філософії права.

Той факт, що законодавець або правозастосовник можуть приходити до одного висновку та приймати однакове рішення як внаслідок глибокого розуміння сутності правової проблеми, так і в результаті діяльності механізму правового сумління, однозначно вказує на необхідність розробки цього феномену із застосуванням методології та інструментарію різних галузей знання.

Ця філософсько-правова та юридико-психологічна категорія може бути розглянута за допомогою семіотико-правової методології як правова знакова конструкція, оскільки охоплює декілька елементарних знаків, але має самостійне правове значення. Близькими за значенням знаковими конструкціями є такі, як докори сумління, правдивість, безкомпромісність, порядність, розкаяння та інші.

Види правового сумління – це стани правової свідомості, які характеризують специфіку оцінки суб'єктом своїх вчинків і зміст переживань суб'єкта з точки зору відповідності нормам права. Використовуючи два основні критерії для класифікації, можна виділити наступні види правового сумління:

– за відповідністю змісту діяння та його оцінки суб'єктом (правильне, помилкове);

– за специфікою оцінки діяння суб'єктом (скрупульозне, широке, вузьке, впевнене, невпевнене тощо).

У першому випадку йдеться про стани правової свідомості з точки зору зовнішньої оцінки змісту переживань суб'єкта, у другому – про те, як суб'єкт сприймає правову дійсність та свої вчинки.

Також видається перспективним дослідження правового сумління з позицій юридичної психології з огляду на його широку емпіричну феноменологію та складність структури. Тоді правове сумління розглядається як знання про емоційну цінність уявлень, які в нас наявні з приводу мотивів наших дій, що складається з елементарного вольового акту або необгрунтованого свідомо прагнення до дії, а частково – з усвідомленого почуття. При цьому правове сумління не збігається з сукупністю морально-правових приписів, а передре останній, супроводжує або доповнює та змістовно переважає її, може виступати у якості привхідного афективного явища у психічних процесах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барсукова С. А. Концептуальное поле феномена «совесть» в психологии / С. А. Барсукова // Психологический журнал. – 2013. – № 1. – С. 36–44.

2. Барсукова С. А. Совесть как проявление сущности и индивидуальности человека / С. А. Барсукова // Приволжский научный журнал. – 2010. – № 3. – С. 246–250.

3. Белова И. А. Семантически сопряженные константы: долг и совесть / И. А. Белова // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – 2010. – № 4. – С. 161–168.

4. Белова И. А. Совесть как семантическая константа внутреннего мира человека и средства её актуализации в

современном английском языке / И. А. Белова // Вестник Бурятского государственного университета. – 2010. – № 11. – С. 26–29.

5. Витязев Ю. В. Смысловые модификации концепта «совесть» в русской лингвокультуре / Ю. В. Витязев // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Социальные науки. – 2010. – № 4. – С. 157–161.

6. Зархіна С. Е. Логіко-семіотичні аспекти аналізу правничих термінів / С. Е. Зархіна // Проблеми законності : Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України. – 2003. – Вип. 62. – С. 200–204.

7. Зубрицкая Е. В. Метафоризация концепта «совесть» в польской языковой картине мира / Е. В. Зубрицкая // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. – 2010. – № 8. – С. 44–49.

8. Касаткин С. Н. Основной труд Герберта Л. А. Харта (на публикацию русского издания книги «Понятие права») / С. Н. Касаткин // Вестник Самарской гуманитарной академии. – Серия: Право. – 2007. – № 2. – С. 5–15.

9. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : [моногр.] / С. И. Максимов. – Харьков : Право, 2002. – 328 с.

10. Маркевич Ю. В. Концепт «совесть» в русской лингвокультуре (на материале паремиологии) / Ю. В. Маркевич // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. – 2009. – № 2. – С. 27–30.

11. Мастеров Д. В. Совесть как объект исследования: философская ретроспектива / Д. В. Мастеров // Теория и практика общественного развития. – 2012. – № 10. – С. 24–27.

12. Почепцов Г. Г. Семиотика / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук, 2002. – 432 с.

13. Романенко Ю. В. Образи смислоутворюючих чинників в функціонуванні соціальних систем : автореф. дис. ... д-ра соц. наук : спец. 22.00.01 «Теорія та історія соціології» / Ю. В. Романенко. – К., 2006. – 44 с.

14. Саркисов А. К. Семиотика права: историко-правовое исследование правовых знаковых конструкций : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Саркисов Андрей Константинович. – Коломна, 2000. – 222 с.

15. Семиотика и Авангард: Антология / под ред. Ю. С. Степанова. – М. : Культура ; Академ. Проект, 2006. – 1167 с.
16. Сидоров К. Р. О совести / К. Р. Сидоров // Вестник Удмуртского университета. – 2012. – № 3–1. – С. 87–91.
17. Стефанский Е. Е. Концепт «совесть» в русской, польской и чешской лингвокультурах / Е. Е. Стефанский // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2008. – № 71. – С. 88–96.
18. Сундуй Г. Д. Понятие «совесть» в религиозной (христианской) литературе в контексте духовно-нравственного воспитания личности / Г. Д. Сундуй // Вестник Бурятского государственного университета. – 2012. – № 1–1. – С. 35–39.
19. Титов В. Д. Историческое развитие философско-логических концепций языка права / В. Д. Титов, С. Е. Зархина. – Х. : ФИНН, 2009. – 432 с.
20. Чантурія А. В. Семіотичні аспекти дослідження соціальної реальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / А. В. Чантурія. – К., 2006. – 20 с.
21. Hart H. L. A. Are There Any Natural Rights? / H. L. A. Hart // The Philosophical Review. – 1955. – 64. – P. 175–191.
22. Jonsen A.R., Toulmin S. The abuse of casuistry : A history of moral reasoning / A.R. Jonsen, S. Toulmin. – Berkely etc. : Univ. of California press, 1991. – IX, 420 p.
23. Kelsen H. General Theory of Law and State / H. Kelsen. – Cambridge, Mass., 1945.

УДК 159:347.9

Zhelepa S. – manager of educational laboratory of department of management and work with the personnel of National academy of internal affairs

CONFLICT AS A CONSTITUENT OF CIVIL PROCEDURE

The psychological concept of conflict, its kinds and varieties are researched in this article. Parties of the conflict are also considered, as its subjects, and objects that have general lines and are displayed in the civil procedure. The basic signs of conflict and dynamics are marked in the civil procedure. The general theoretic methods of resolving of conflict and variation of decision of the conflict are described in the civil procedure.

Keywords: conflict; subjects (parties) and objects of conflict; interpersonal conflict; personality conflict; civil procedure.

Досліджено психологічне поняття конфлікту, його особливості та види. Визначено загальнотеоретичні методи подолання конфліктів у сфері цивільного процесу.

Ключові слова: конфлікт; суб'єкти й об'єкти конфлікту; міжособистісний конфлікт; конфлікт у цивільному процесі.

Исследованы психологическое понятие конфликта, его особенности и виды. Определены общетеоретические методы преодоления конфликтов в сфере гражданского процесса.

Ключевые слова: конфликт; субъекты и объекты конфликта; межличностный конфликт; конфликт в гражданском процессе.

Actuality. In the Art. 1 of the Civil procedure code (further – CPC) is marked that the «task of the civil rule-making are fare, unprejudiced and timely consideration and dispatch of the civil matter with the aim of protection of the unrecognized or contested rights,

freedoms or interests of a physical persons, rights and interests of legal entities, interests of the state» [1].

Having analysed the task of the civil procedure it is actually possible to admit that in basis of the most civil cases that are being proceeded in courts, such social-psychological phenomenon as conflict lies.

Raising of problem. The range of problems of conflict is investigated by the different areas of science, first of all: by sociology – as displays of social conflict, by psychology – as the psychological states of man and interpersonal relations, by jurisprudence – as international conflicts. Conflicts were examined and investigated in the scientific searches of scientists, namely: philosophers (Heraclitis, Plato, Democritus, Aristotle, Confucius, I. Edging, G. Hegel, L. Feuerbach), sociologists (G. Zimmel, P. Sorokin, K. Klauzevytsya), psychologists (Z. Freud, O. Ya. Antsupov, O. O. Malyshev, S. M. Emelyanov, G. V. Lozhkina, N. Povyakel, S. Syomina and others).

Thus, in particular, more investigational are the conflicts in the field of law-enforcement and law-applied activity, that was represented in scientific works of V.G. Androsyuk, D.O. Alexandrov, B.I. Baranenko, L.I. Kazmirenko, M.V. Kostytskyi, Ya.Yu. Kondratiev, G.O. Yuchnovyts and others. At the same time, without regard to the ramified subjects of the scientific researches, the problem of conflict in the civil procedure, going out of its tasks however remains scantily explored. It carries juridical-psychological character that violates the necessity of realization of further scientific searches in this plane. On this basis, let's pay attention to the fundamentalness of these questions at determination of features of display of the conflict phenomena in the civil procedure. It is herein possible to see the primary purpose of this article.

Exposition of basic maintenance of the article. The necessity of the use of the conflictological knowledge consists for the civil procedure, first of all, in the dispatch of the issue (overcoming of contradictions and collisions of parties) with the aim of protection of rights, freedoms and interests of physical and legal persons, and also interests of the state. Taking it into account there is a sense to speak about the possibility of the use of general theoretic principles of conflictology with their further extrapolation within the limits of the decision of tasks of the civil procedure.

In the word for word translation from Latin a «conflict» means a «collision». But it can be a collision of parties, forces, ideas, thoughts. However, investigating the opinions of different scientists, it is possible to come to the conclusion, that there is no a sole opinion in this question. So we should agree with the opinion of F. Vasylyuk, that «if to aim to find the definition that would not conflict with none of the existent views to the conflict, it would sound absolutely empty: a conflict is a collision of something with something» [5, p. 20].

Any conflict, including the one in the civil procedure, envisages the presence of its subjects (participants) and has the object. Parties of the conflict are the subjects of social cooperation, that are in the state of conflict, or those, who openly or hidden support the direct participants. One should mark that the side of the conflict can be any person, a group of persons or organization on the whole, thus they can operate both consciously, and unconsciously or to the presence of the conflict situation, aims and tasks of the opposition.

We should mention that the party of the conflict may occur an extraneous by chance appeared in the zone of conflict and does not have any interest in it.

In the civil procedure, as well as in other socionomy areas of knowledge, direct and side participants of the conflict are distinguished. The first ones pursue their personal interests in the real or forecast conflict, others don't have such, but can provoke a conflict and assist to its development; to assist the reduction of the intensity of the conflict to its complete freezing; to support one of the parties of the conflict or both simultaneously.

As reasons out of that the object of the conflict are considered to be the reasons, which provoke a conflict situation and caused its outgrow in obvious opposition of the parties, most civil trials have a conflict situation or conflict to be the basis of the issue where the parties cannot find the decision and that's why apply to the third party for help.

From here it deemed to be wiser to define the basic signs of the conflict, which may include:

- the presence of contradictions, both real and imaginary, or, even, invented;
- the character of communication in the direction of confrontation;
- the activity of parties;

the emotional state, even «to intensifying of the negative emotions or complete uncontrolledness».

The suggested features are brightly represented within the limits of display of the conflict phenomena of the civil procedure. Thus, in particular, lawsuit realization a presence of contradictions is the basis of the first sign of the conflict. These contradictions are present in the issues about the origin and termination of the right of ownership, in the issues related to the inheritance because none of the parties wants to lose the part of property.

The second sign of the conflict, character of communication in the direction of confrontation, has its display in the above-mentioned matters, and also in the issues about divorce, labour disputes and conflicts that arise up in the labour collective circuit. Each of the parties of the process feels mutual hostility and unwillingness to communicate.

The third sign of the conflict appears in all civil cases of the lawsuit realization. Each of the participants of the process aspires to victory for anything, using conviction, intimidation, blackmail, threats and, even, physical influence. But, the most expressive display of this sign is inherent to the cases, related to the distribution of property at the divorce and at the inheritance.

The fourth sign appears exactly in the issues, related to the right of ownership (distribution of property at the divorce of the married couples).

Thus, determinant of origin of the conflict phenomena is presence of irresponsible reasons and internal experiencing as psychoanalytic basis and social-psychological ones, when a conflict is differentiated due to the motivational direction. In the civil disputes all signs of the conflict phenomena have motivational direction.

Continuing our theoretical analysis, we shall consider the necessity in future to consider kinds and varieties of conflict and their displays in the civil procedure.

The following types of conflicts are distinguished:

Upon the displays: social-public and social and domestic;

Upon the method of decision: violent, non-violent;

Upon the duration and tension: stormy fleeting, of sharp and long duration, poorly expressed and languidly aleak, poorly expressed and fleeting;

Upon the social consequences: structural (productive) and destructive (destructive);

Upon the article of conflict: realistic and unrealistic;

Upon the form of the display: hidden and unconcealed;

Upon the nature of origin: situational and provoked;

Upon the sphere of origin: official and non-official;

Upon the position status of the participants: «horizontal» and «vertical».

Mostly there are such types of conflicts as: interpersonal, intrapersonal, intergroup, intragroup.

Intrapersonal conflicts are the collision inside the personality of equal in force, but oppositely controversial reasons, necessities, interests. Their characteristic feature is a choice between a desire and possibilities, between a necessity to execute the observance of necessary norms.

Interpersonal conflicts are the contradictions, misunderstanding between a few people; as a situation of opposition of the participants, that is perceived and experienced by them as a psychological problem, that needs a decision and causes the activity of the parties, sent to overcoming of contradiction in the interests of both or one of the parties.

Interpersonal conflicts have such displays:

a conflict of interests (motivational interpretation) – the situations, that touch aims, plans, aspirations of the participants and are incompatible;

the valued conflicts (cognitive interpretation) – the situations in that the divergences between the participants are related to the incompatible presentations;

role-play conflicts (activity interpretation) – arise up through the violation of norms and rules of cooperation and can have possible character [4].

Intergroup conflicts are the contradictions, that arise up at cooperation both between the groups of people and between the separate representatives of these groups.

Intragroup conflicts are the conflicts of interests, aims, values, necessities, reasons between the group and individual interests.

The given classification of types of the conflicts is shown in all spheres of their display. But it is deemed wiser to research the types of the conflicts. Intergroup conflicts have their display in labour collectives, organizations. Intragroup – in organizations and can have international character. Therefore intrapersonal and interpersonal types of conflicts are the most interesting (to our opinion) for consideration.

In the civil lawsuit we shall investigate such types of social and domestic conflicts, that is confirmed by the variety of conflicts with

stopped up in them causally-motivational connections. In the lawsuit realizations of the civil procedure, in which the questions in relation to the inheritance or the right of ownership are decided it is possible to define such displays of the interpersonal conflict, as a conflict of interests. Exactly in the context of motivational interpretation, the incompatibility of aims, plans, aspirations of participants is researched.

Intrapersonal conflict is clearly traced in these lawsuits, as:

between «want» and «want»;

between «can» and «can't»;

between «want» and «can't»;

between «necessary» and «necessary»;

between «want» and «necessary»;

between «necessary» and «can't» [6, p. 93].

In civil lawsuits considered the questions in relation to the divorce of the married couples, mostly the valued conflicts arise up. Divergences between the participants, related to the incompatible presentations, are researched in the context of cognitive interpretation. The conflict of values arises up, when the differences «take» into account to the personality exposure of the other side.

Having analysed the above-mentioned we shall determine that the civil procedure inherent the social and domestic type of conflict, where the basis of the contradictions are the following types of the conflict, as interpersonal and intrapersonal conflicts.

Considering the signs of the conflict and its kinds, it is necessary to pay attention on the dynamics of the conflict and ways of its decision in the psychological context and possibility of their decision in the civil lawsuit.

There are many points of view in relation to the stages of motion of the conflict. Summarizing the opinions of the scientists [A. Belkin, A. Ishmuratov, T. Sulimov, N. Fedenko, S. Frolov], it is necessary to mention such stages of passing of the conflict in the civil procedure:

the origin of the conflict situation;

the apogee of the conflict;

the decision of the conflict.

Such stages are preceded by the origin of the conflict situation:

an incident is a situation at that one of the parties starts acting, harming to other side;

a realization of such situation to be a conflict one (real, imaginary or invented).

An apogee of the conflict is opposing of the parties in form of demonstrative expressions or, even, physical actions. It has severe emotional character and differs in the high degree of tension of the participants.

Decision of the conflict is a removal or minimization of problems and achievement of the consent between the participants.

Let's describe the methods of decision of the conflicts :

- 1 – prevailing – victory of one party over the other;
- 2 – surrender – absolute concession of the other side;
- 3 – outlet – one of the parties refuses to participate in the conflict;
- 4 – integration – the decision, that satisfies both parties is made;
- 5 – compromise – the concession of both parties, when none achieves the aim [5, p. 40–41].

Except the abovementioned methods of decision of the conflicts, there are certain technologies of their realization:

force methods – application of physical or psychical appliances of violence;

negotiations;

participation of the third party, neutral and passionless intervention from the person, provided with the authority, power or special competence.

The third party has a few forms of interference with a conflict:

I – mediation, when the position of the mediator is neutral and not necessarily undertakes to the attention;

II – reconciliation – attention is accented on the process by means of which the conflict is decided;

III – arbitration – recommendations of the third party are obligatory.

Psychologically the most effective are the following directions of decision of the conflicts:

1) precaution of the development and accumulation of the differences in the estimations, views, aims;

2) achievement of the mutual understanding – envisages the influence on the opinion of the participants of the conflict, when opposing is obvious, and every party aims to suggest the arguments to its defence, preferentially interpreting the facts;

3) transition of the conflict from the emotional level on the intellectual level – the prohibition of tactless verbal attacks, offenses, threats with the aim of overcoming of surexcitation of the parties and adjusting of their mutual relations;

4) transformation of the reasons of confrontation into the reasons of search of consent.

A lawsuit is the apogee of conflict of the parties. For this reason it is necessary to find its decision by the party that will not be interested in the article (object) of the conflict. Participation of the third party as one of factors of technology of application of decision of the conflict is used in such case. Judge is the third party of the decision of the conflict in the civil lawsuit. He comes forward as a person, provided with the authority, power and special competence.

Taking into account the brought general theoretic conflictological positions we shall consider the variations of the decision of the conflicts in the civil procedure.

One of the methods of decision of the conflict, as it was marked, is prevailing. In the trial such method of decision of the conflict is absolute, as a party of the conflict gave the exhaustive and implicit proofs of prevailing above the other side. For example, at the divorce of the married couples children remain to live with the mother. It is legislatively prescribed in the Domestic code of Ukraine [2]. It means, the prevailing of one of the parties is absolute, but this conflict thus is not decided, it is delayed in time. The father, in the abovementioned example, has the right to apply to the Appeal court with a lawsuit in relation to the overruling of the court decision. On the other hand, there is a probability of complete surrender of father and confession after the woman of all rights.

Given example provides us the possibility to show two methods of the decision of the conflict situations at once: prevailing and surrender.

Also, in the trial there is authenticity of the exit of the party from the conflict. Such method of decision of the conflict is used according to the Part 1 of the Article 33 pf the Civil Code: «Replacement of improper defendant, bringing in of co-respondents): Court upon the solicitor of the plaintiff, not terminating the trial, replaces the first defendant by the proper defendant, if a wrong person was sued, or brings over to participation in the issue the other person as co-respondent» [1].

The method of decision of the conflict as integration is used by the judge when the parties conclude an accord and satisfaction (Art. 175 of CC). An «accord and satisfaction constitutes by the parties with the aim of settlement of the dispute on the basis of mutual concessions and can relate to the rights and duties of the parties and subject of the lawsuit only» [1].

Also there is a probability of acceptance of the compromise in such cases, when the third person that enters into the already commenced process by filing of the suit for the defence of the independent rights for the purpose of the dispute and the decision on the issue can influence on their rights [3, p. 62].

Thus, in the civil procedure the basic methods of decision of the conflict situations (first of all prevailing, surrender, exit, integration, compromise) find their displays. Also, one civil lawsuit can have two methods of decision of the conflict, see the given example.

Summarizing above said we shall mention that the most conflict situations and conflicts in the civil procedure are constrained, first of all, with the individually-psychological features of its participants. They are conditioned by the specific of the processes that take place in the psyche of the person during his/her co-operating with other people and environment.

Personality contradictions come forward as the principal reasons of the conflicts, such as a subjective estimation of behavior of other party as impermissible; subzero conflict steadiness; bad empathy development; inadequate level of solicitations; character accentuation. To the interpersonal conflicts inherent such displays as conflicts of interests, valued conflicts and role-play conflicts.

The methods of decision of the conflicts as a psychological problem found the branch in the civil procedure at the decision of different civil disputes.

LIST OF REFERENCES

1. Civil procedure code of Ukraine // List of Verhovna Rada of Ukraine (LVR), 2004. – № 40–41, 42. Art. 492.
2. Domestic code of Ukraine // List of Supreme soviet of Ukraine (LVR), 2002. – № 21–22. Art. 135.
3. Vasyliiev S.V. Civil procedure of Ukraine. Scientific aid. – Kh. : Espada, 2009. – 456 p.

4. Vynoslavsk O.V. Psychology. Train aid. it is Kyiv : INKOS, 2005.

5. Conflictology: methodological guideline. / B.I. Baranenko, L.I. Kazmirenko, V.G. Androsyuk and others ; [edit by Ya.Yu. Kondratieva]. – K. : National academy of internal affairs of Ukraine, 2003. – 144 p.

6. Prymush M.V. Conflictology: methodological guideline / M.V. Prymush. – K. : VD «Professional», 2008. – 288 p.

ЗАКОНОДАВЧЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВАЗАСТОСУВАННЯ

УДК 347.73:336.22(002)

Косиця Ольга Олексіївна –
кандидат юридичних наук,
старший оперуповноважений
з ОВС Головного оперативного
управління Державної фіскальної
служби України

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

Визначено напрями вдосконалення правового регулювання інформаційного забезпечення у сфері оподаткування. Здійснено аналіз принципів інформаційного забезпечення цієї сфери, що повинні бути відображені в законодавстві. Доведено необхідність упровадження інституту податкової таємниці.

Ключові слова: принципи інформаційного забезпечення; інформаційне забезпечення; податкова інформація; податкова таємниця.

Определены направления совершенствования правового регулирования информационного обеспечения в сфере налогообложения. Проанализированы принципы информационного обеспечения этой сферы, которые должны быть отражены в законодательстве. Доказана необходимость внедрения института налоговой тайны.

Ключевые слова: принципы информационного обеспечения; информационное обеспечение; налоговая информация; налоговая тайна.

Also identified areas of improvement of legal regulation of information management in the field of taxation. The article deals with the need to improve the legal regulation of information

management in the field of taxation. Discusses the principles of information management in the area of taxation, to be displayed in the legislation. We investigate the need for the establishment and implementation of the Institute of tax secrecy.

Keywords: the principles of information security; provision of information; tax information; tax secrecy.

У сучасних умовах розвитку економічних відносин в Україні особливе місце посідає адміністративна діяльність щодо реалізації податкової політики держави. Адміністративна діяльність у сфері справляння податків вважається одним з головних напрямків діяльності вітчизняних податкових органів, ефективність якої залежить від правової та організаційної складових інформаційного забезпечення.

Різні аспекти правового регулювання інформаційного забезпечення справляння податків досліджено у працях таких вчених, як О.М. Бандурка, А.І. Берлач, В.Т. Білоус, Л.К. Воронова, Ю.В. Гаруст, О.П. Дзісяк, Л.М. Касьяненко, В.В. Костицький, М.П. Кучерявенко, В.Б. Марченко, Т.О. Мацелик, А.М. Новицький, С.П. Позняков, Т.О. Проценко, Д.М. Рева, А.В. Роздайбіда, Ю.І. Руснак, Л.А. Савченко, А.О. Селіванова та інші.

Основним завданням держави є захист інтересів вітчизняного бізнесу на міжнародній арені, сприяння підвищенню інвестиційної привабливості національних підприємств для іноземних партнерів і високих соціальних стандартів для населення.

Виходячи з даної задачі, діяльність органів фіскальної служби України [1], в першу чергу спрямована на забезпечення нормативно-правовою базою своєї діяльності, внесення відповідних змін до законів та інших нормативно-правових актів, в тому числі, що стосується інформаційного забезпечення адміністративної діяльності у сфері справляння податків.

Виходячи з даної проблеми, вченими й практиками в сфері оподаткування немає єдиної точки зору, що стосуються основних завдань вдосконалення інформаційного забезпечення функціонування податкових органів. Так, В.В. Подолян, вивчаючи проблемні питання інформаційного забезпечення, виділив такі основні завдання даної діяльності: створення інформаційної системи підтримки прийняття рішень при

управлінні податковими органами районів, міст, областей; розробка спеціальних моделей (моделі виявлення фіктивного підприємництва та конвертаційних центрів; моделі оцінки бази; моделі планування податкових надходжень; моделі прогнозування точності та достовірності виконання планів податкових надходжень; моделі управління персоналом податкових органів та інші) [2, с. 188]. У свою чергу А.П. Чередниченко розглядає удосконалення інформаційного забезпечення податкових органів, насамперед, з позиції посилення податкового контролю, для чого на підставі узагальнення результатів проведення експертиз з питань оподаткування ним було виявлено п'ятнадцять основних ознак недоліків при проведенні податкових перевірок, систематизовані причини незадовільної якості результатів перевірок та запропоновані рекомендації щодо їх вдосконалення [10].

Враховуючи наведене, нами запропоновано ряд принципів інформаційного забезпечення адміністративної діяльності у сфері справляння податків, які, повинні бути відображені у правовому регулюванні: законність учасників податкових відносин, які здійснюють операції з інформацією відповідно до норм закону; реальна доступність інформації, відповідно до законодавства є відкритою для податкових органів, повинна фактично бути доступною; скорочення кількості транзакцій процеси обміну інформацією за участю податкових органів повинні бути побудовані так, щоб мінімізувати число необхідних для передачі інформації транзакцій усунути дублювання створюються різними суб'єктами інформаційних ресурсів; забезпечення збереження та достовірності інформації закріплення процедур відновлення інформації у разі її втрати в одному з ресурсів, усунення колізій між ресурсами; повнота та своєчасність надання інформації встановлення на законодавчому рівні строків (періодичності) передачі інформації, а також пряме закріплення міри відповідальності за порушення даних термінів; неповторність наданої інформації – заборона на витребування та подання раніше переданих даних; необхідність і достатність інформації надана інформація повинна бути придатною для прийняття рішень, у тому числі управлінських, відповідно до мети діяльності, функцій і повноважень; зручність інформації для використання дані повинні збиратися, зберігатися і надаватися в максимально придатною для роботи з ними,

логічній і лаконічній формі; рівноправність форм документів
рівноправність паперових та електронних документів;
збереження податкової таємниці.

Зазначені принципи є загальними для надання інформації
будь-якими учасниками податкових відносин: державними
органами, суб'єктами господарської діяльності, третіми особами,
іншими підрозділами фіскальної служби України.

Наведені принципи, а також особливості інформаційного
забезпечення, дозволяють нам виділити основні напрямки
вдосконалення інформаційного забезпечення адміністративної
діяльності у сфері справляння податків, у тому числі на
законодавчому рівні, а саме: закріплення правового статусу
інформації з інформаційних систем; закріплення виключно
Податковим кодексом України підстав для направлення запиту
платникам податків; уніфікація порядку надання інформації
правоохоронним органам; модернізація інституту
адміністративної відповідальності, зокрема відповідальності за
правопорушення в інформаційній сфері; зменшення переліку
обов'язкових реквізитів, через не заповнення яких декларація
може бути не прийнята; питання адаптації до змін у податковому
законодавстві; створення та нормативне регулювання інституту
податкової таємниці.

Слід зазначити, що хоча в чинному кримінальному
процесуальному законодавстві прямо не вказується на
процесуальний статус інформації, отриманої з інформаційних
систем органів фіскальної служби України, така інформація є
достовірною та актуальною для виявлення і розслідування
податкових злочинів.

Достовірність такої інформації, при необхідності також
встановлюється в процесі розслідування і в багатьох випадках є
безперечною, особливо коли це стосується інформаційних систем
з автоматичною реєстрацією. Така властивість, як допустимість,
набувається саме діями з виявлення інформації та виключення її з
певної інформаційної системи, а також обумовлена правовою
регламентацією Податкового Кодексу України [11] подання
інформації платниками податків, її збирання, одержання, обробки
та використання для потреб службової діяльності органів
фіскальної служб підрозділи податкової міліції.

Особливе місце серед інформаційних потоків держави займає документообіг між органами виконавчої влади. Автоматизовані системи зберігання і обробки інформації державних органів формувалися за галузевим принципом, у зв'язку з цим при організації інформаційної взаємодії між органами влади поряд з технічними проблемами виникають проблеми організаційно-правового характеру.

Таким чином, виникає необхідність вироблення нового підходу в органах державної влади до правового регулювання міжвідомчого інформаційного обміну, який сьогодні характеризується неузгодженістю і відсутністю чіткої керованості, небажанням відомств надавати своєчасну податковозначиму інформацію.

Факторами, які ускладнюють процеси обміну податковою інформацією між державними органами є: існування різних форм документів, що регламентують обмін інформацією між органами державної влади; наявність різних рівнів обміну інформацією (центральний, обласний, районний); наявність різних форматів передачі інформації; різні терміни та шляхи передачі інформації між органами державної влади; відсутня координація дій органів виконавчої влади при формуванні відомчих класифікаторів і довідників; обмін інформацією здійснюється, як правило, на підставі двосторонніх угод між учасниками інформаційного процесу; відсутні єдині формати обміну даними; відсутні правові норми, що регламентують обмін інформацією.

Розглядаючи питання надання доступу до інформації, слід погодитися з думкою одного з видатних вчених у галузі інформаційного права І.В. Аристовою, яка у своїх роботах пропонує прийняти Закон України «Про право на інформацію», в якому слід закріпити основи інформаційної системи в країні, дати нормативну характеристику інформації та її видів, визначити права та обов'язки суб'єктів інформаційних відносин [3, с. 230]. Ми згодні із вказаною думкою, що прийняття зазначеного закону сприятиме вдосконаленню процедури надання інформації.

Аналізуючи дане питання, слід також відзначити думку А.В. Соколова, який вивчаючи розвиток інформаційного забезпечення системи державного управління, відзначає, що стратегія Європейського Союзу має відверто соціальну спрямованість і надає пріоритетну роль інформаційній сфері.

На шляху інтеграції України у світове співтовариство поставили завдання формування єдиного ефективного інформаційного простору державного управління, а також механізмів його забезпечення [4].

Також хочеться відзначити, що в науковій літературі [5], на нашу думку, повною мірою розроблена Концепція організаційно-правового забезпечення електронного оподаткування в Україні. Відповідно до якої запропоновано проекти нормативних актів щодо вдосконалення правового забезпечення електронного оподаткування, які мають як наукову, так і практичну значимість та надають можливість у врегулюванні електронних економічних відносин, забезпеченні належного оподаткування електронної комерції й збільшенні бази оподаткування.

Відзначимо, що електронне оподаткування – це нормативно-врегульована, динамічна, економічна обґрунтована доцільна, синтезована система автоматизованого – шляхом застосування засобів інформаційно-комунікаційного забезпечення – встановлення податкового зобов'язання, визначення податкової бази, обліку платників податків, підготовки та подачі електронної звітності та інших складових адміністрування податків з метою його упорядкування та вдосконалення, створення умов для подальшого перспективного розвитку інформаційних відносин у сфері оподаткування.

Основним напрямом вдосконалення інформаційного забезпечення органів фіскальної служби є розробка та впровадження архітектури єдиної розподіленої бази даних, яка охоплюватиме сховище та оперативні бази даних органів фіскальної служби України. У такій моделі баз даних районного рівня і сховище даних обласного та державного рівнів пов'язані між собою єдиним депозитарієм і інформаційними потоками. Введення розподілених сховищ даних дозволить: реорганізувати процеси адміністрування податків за функціональним принципом при суттєвому зниженні трудовитрат персоналу на виконання рутинних інформаційних процедур – таких, як підготовка і будівництво аналітичних та статистичних звітів; звести до мінімуму, а з часом і виключити дублюючі операції з паперовими документами, виконання трудомістких обслуговуючих та сервісних інформаційних операцій [6, с. 185].

Крім того, повна та своєчасна інформація вкрай необхідна для виконання працівниками органів фіскальної служби своїх функціональних обов'язків. Показники діяльності податкових органів надають необхідну інформацію для прийняття відповідних управлінських рішень, як на центральному рівні, так і на місцях. З метою вирішення невідкладних завдань органи фіскальної служби України проводять роботу зі створення інформаційно-аналітичної системи на базі сучасних інформаційних технологій.

Сховище даних має представляти собою багатфункціональну систему для збору, обробки, зберігання та подання кінцевому користувачеві всього обсягу інформації. Таким чином, сховище даних виконуватиме наступні функції: забезпечення інформаційних потреб користувачів, збір даних з різних інформаційних джерел (внутрішніх і зовнішніх); очищення даних; інтеграція даних в логічні моделі за певними предметним областям; завантаження даних в сховище даних, збереження великих обсягів інформації; виконання довільних запитів до даних в сховищі даних в режимі реального часу, підготовка регламентних звітів, формування інформації різного рівня складності й деталізації в довільній формі, виконання завдань складного аналізу інформації, моделювання та прогнозування різних ситуацій в системі оподаткування подання інформації кінцевому користувачу, забезпечення захисту інформації від несанкціонованого доступу та руйнування, контроль якості первинних даних і, як наслідок, поліпшення адміністрування податків органами фіскальної служби; адміністрування сховища даних; постійний розвиток і вдосконалення [7, с. 288].

Для захисту інформаційного забезпечення діяльності в сфері оподаткування вчені пропонують розробити інститут податкової таємниці. Під якою розуміється інформація, яка недоступна загальному колу осіб, про платників податків, податкових правопорушення, податкових інформаційних системах, відомості з цих систем, які відомі працівникам органів фіскальної служби України та іншим органам виконавчої влади [8]. Що ж до інституту податкової таємниці, то він є комплексним правовим інститутом і містить норми не тільки податкового, а й інформаційного, адміністративного, кримінального та інших

галузей права, однак саме в Податковому кодексі України доцільно було б визначити чіткий перелік податкової інформації, яка є інформацією з обмеженим доступом і на яку поширюється режим податкової таємниці [9].

З зазначеним ми повною мірою згодні, також відзначимо, що розголошення податкової таємниці необхідно ввести відповідну відповідальність, у вигляді адміністративної, а в деяких випадках кримінальної відповідальності.

Аналіз національного законодавства України, яким забезпечується охорона та захист інформації показує, що режим податкової таємниці повинен поширюватися на інформацію, яка становить державну, службову, комерційну, банківську, нотаріальну, аудиторську, адвокатську, страхування та інші визначені законодавством України таємниці.

Основними напрямками правового регулювання інституту податкової таємниці є: необхідність виділення двох видів податкової інформації: податкова інформація з обмеженим доступом і відкрита податкова інформація; розповсюдження режиму податкової таємниці тільки на податкову інформацію з обмеженим доступом; закріплення Податковим кодексом України систематизованого переліку податкової інформації, яка є інформацією з обмеженим доступом.

Проведене нами дослідження, дає можливість стверджувати, що ці та інші передумови дають підстави вважати, що вітчизняна інформаційна сфера перебуває в стані активного становлення та за певних умов може стати фундаментом розвитку інформаційного суспільства в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Положення про Державну фіскальну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 трав. 2014 р. № 236 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 55. – С. 31. – Ст. 1507.

2. Подолян В. В. Аналіз моделей и методів інформаційного забезпечення функціонування податкових органів / В. В. Подолян // Моделі управління в ринковій економіці : [сб. науч. тр.]. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – Вып. 12. – 256 с.

3. Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти : [моногр.] / І. В. Арістова / за заг. ред. О. М. Бандурки. – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 368 с.

4. Соколов А. В. Розвиток інформаційного забезпечення системи державного управління : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з дерд. упр. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / А. В. Соколов. – К., 2010. – 20 с.

5. Електронне оподаткування: сутність та перспективи застосування : [моногр.] / Мельник П. В., Новицький А. М., Долгий О. А., Ріппа С. П. та ін. ; за заг. ред. П. В. Мельника. – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2010. – 332 с.

6. Крисоватий А. Діалектика трансформації податкової політики України в контексті європейської інтеграції / А. Крисоватий, Т. Кошук // Журнал європейської економіки. – 2007. – Т. 3. – № 1. – С. 185–188.

7. Інтелектуальні технології моделювання в інформаційно-аналітичній системі державної податкової служби : [моногр.] / за заг. ред. Л. Л. Тарангул. – К. : Алерта, 2010. – 358 с.

8. Коваль В. Ф. Основні напрями модернізації взаємодії структурних підрозділів ДПС в інформаційній сфері / В. Ф. Коваль, В. І. Теремецький // Вісник Вищої ради юстиції. – № 2 (10). – 2012. – С. 142–157.

9. Бабин И. И. Правовое регулирование налоговой тайны по законодательству Украины / И. И. Бабин // Научный вестник Черновицкого университета. – 2012. – Вып. 618. – С. 98–101.

10. Чередніченко А. П. Податковий контроль в умовах трансформаційної економіки України : [моногр.] / А. П. Чередніченко. – К. : ТОВ «Аспект-Поліграф», 2005. – 204 с.

11. Податковий кодекс України : Закон України від 2 груд. 2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 92. – Т. 1. – Ст. 3248.

УДК 343.9:343.627

Побережний Вадим Леонтійович –
здобувач наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх
справ

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ ІЗ ТРУДОВОЮ ЕКСПЛУАТАЦІЄЮ ДИТИНИ

Досліджено правове регулювання протидії злочинам, пов'язаним із трудовою експлуатацією дитини. Визначено міжнародні заходи, спрямовані на захист дитини від трудової експлуатації. Здійснено аналіз адміністративної та кримінальної відповідальності за такі злочини. Розкрито повноваження оперативних підрозділів у цій сфері.

Ключові слова: трудова експлуатація дитини; протидія злочинам; кримінальна відповідальність; оперативний підрозділ; виявлення та фіксація злочину.

Исследовано правовое регулирование противодействия преступлениям, связанным с трудовой эксплуатацией ребенка. Определены международные мероприятия, направленные на защиту ребенка от трудовой эксплуатации. Проанализирована административная и уголовная ответственность за такие преступления. Раскрыты полномочия оперативных подразделений в этой сфере.

Ключевые слова: трудовая эксплуатация ребенка; противодействие преступлениям; уголовная ответственность; оперативное подразделение; выявление и фиксация преступления.

Legal regulation of fighting against crimes, connected with labour exploitation of children is researched in the article. Labour exploitation of children is one of the negative phenomena of the society that has deep historical roots. Exploitation influences the process of forming child's personality, which leads to its formation as

a person in the society. This is especially applied to exploitation of a child that has not reached the age at which employment is allowed by the legislation; exploitation of juvenile children in mendicancy and involving children into criminal activities.

Labour exploitation of children means involvement children into the worst forms of children labour, participation in hard jobs and jobs with harmful or dangerous labour conditions, in underground jobs and working extra hours above the established by the legislation shortened working hours. Also other kinds of activities can be referred to as labour exploitation of children: mendicancy and prostitution, involvement into other kinds of illegal (criminal) activities.

It can be stated generally that in Ukraine there is high percentage of exploitation of children for mendicancy, sexual exploitation, exploitation in pornography, forced labour, forcing to criminal activities.

There are internationally established measures to protect children from labour exploitation. Points of regulatory legal acts aimed at securing children rights, which is one of the main goals of a state that is targeted at fighting labour exploitation of children, are examined. Administrative and criminal liability for the crimes connected with labour exploitation of children has been analyzed. Powers of operative units with respect to the crimes, connected with labour exploitation of children, have been determined.

Both international and Ukrainian acts of legislation aimed primarily at implementation of measures targeted at crimes, connected with labour exploitation of children, and in case such crimes have been committed – at their revealing and fixation. At the same time, Ukrainian legislation aimed at fighting crimes, connected with labour exploitation of children needs improvements, since this type of crime is hard to be proved.

Keywords: child labor exploitation; combating crime; criminal liability; operational unit; identifying and fixing the offense.

Мрудова експлуатація дитини – це одна із негативних явищ суспільства, яка має історичні корені. Експлуатація впливає на формування особистості дитини, що в подальшому призводить до її становлення в суспільстві. Особливо це стосується експлуатація дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування; використання малолітньої

дитини для заняття жебрацтвом та втягнення дитини у злочинну діяльність.

Підтвердження зазначеному, правильно відмічає Н. О. Семчук, молодіжна злочинність потребує підвищеної уваги суспільства, адже йдеться про злочинну поведінку осіб, які перебувають на стадії формування особистості. Разом з тим несформованість емоційної сфери зумовлює більшу чутливість до заходів протидії злочинності. Злочинність серед неповнолітніх є «резервом» дорослої злочинності, а організація і проведення ефективної політики, спрямованої на протидію злочинності неповнолітніх, забезпечує зниження злочинності дорослих осіб [1, с. 120].

З урахування наведеного, важливими аспектами протидії злочинам, пов'язаним з трудовою експлуатацією дитини є правове забезпечення, яке потребує правильного застосування і постійного удосконалення відповідно до міжнародних стандартів.

Окремі аспекти питань, пов'язаних з трудовою експлуатацією дитини досліджували такі науковці як: Ю. М. Антонян, І. М. Доляновська, В. А. Козак, А. М. Орлеан, О. В. Паньчук, Н. О. Семчук, М. І. Хавронюк тощо.

Міжнародна організація праці нараховує у світі чверть мільярда дітей, які змушені працювати. Ці чверть мільярда – то лише зайняті на важких фізичних роботах, а ще є маленькі жебраки, обслуга, сексуальні раби тощо. У Британії за часів Діккенса офіційний вік прийому на роботу в шахтах був 10-ть років, але ніхто не заперечував проти чотирьох-п'ятирічних. У Сполучених Штатах ще сто років тому восьмирічних наймали на підземні роботи. А у нашій країні нині знову з'явилися малолітні шахтарі [2, с. 1].

Трудова експлуатація – протиправне корисливе використання праці іншої людини [3, с. 54]. Що ж стосується трудової експлуатації дитини – це залучення дітей до найгірших форм дитячої праці, участі у важких роботах і роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, на підземних роботах та до праці понад встановлений законодавством скорочений робочий час. Також до трудової експлуатації дитини можна віднести: зайняття жебрацтвом і простицією, втягнення в іншу протиправну (злочинну) діяльність.

Якщо розглядати Україну загалом, то можна ствердити про великий відсотокв нашої державі передують експлуатація дитини з метою жебрацтва, сексуальної експлуатації, експлуатації в порнографії, примусова праця, змушення до злочинної діяльності. Так, за даними Української Гельсінської спілки з прав людини, за 2009–2010 р.р., в державі виявлено наступні право прошення, зокрема, у 32 випадках експлуатація відбувалась з метою сексуальної експлуатації та експлуатації в порнографії; у 18 випадках – для примусової праці; у 33 випадках – для жебрацтва; у 5 випадках – для різних форм експлуатації – примусової праці та жебрацтва і в одному випадку дитину змушували до кримінальної діяльності [4].

З урахування наведеного важливу роль в забезпеченні дотримання прав дитини, зокрема, захисту від трудової експлуатації, відіграють заходи забезпечення цих прав, які визначені в нормативно-правових актах.

Декларація прав дитини [5] є основоположним нормативно-правовим актом, який закріплює права дитини та проголошує, що дитині законом та іншими засобами повинен бути забезпечений спеціальний захист та надані можливості і створені сприятливі умови, які дадуть можливість для повноцінного фізичного, розумового, морального, духовного соціального розвитку в умовах свободи та гідності. Конвенцією про права дитини [6] передбачено: вживання всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину (ст. 19); визнання права дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку (ст. 32); захист дитини від усіх форм експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини (ст. 36). Також необхідно відмітити важливість Конвенції Міжнародної організації праці про заборону та негайні

заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці [7], якою передбачено вживання ефективних заходів щодо забезпечення в терміновому порядку заборони та ліквідації найгірших форм дитячої праці (ст. 1); недопущення залучення дітей до найгірших форм дитячої праці; надання необхідної та належної прямої допомоги для припинення заняття дітей найгіршими формами дитячої праці та для їхньої реабілітації і соціальної інтеграції; надання всім дітям звільненим від найгірших форм дитячої праці доступу до безплатної початкової освіти, та, в разі можливості та необхідності до професійно-технічної підготовки (ст. 7).

Конституцією України [8] передбачено, що використання праці неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється (ст. 43) та будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом (ст. 52). Тобто Основний закон здійснює посилання на закріплені адміністративним та кримінальним законодавством відповідальності за експлуатацію дитини, в тому числі трудову.

Так, Кримінальний кодекс України [9] закріплює відповідальність за експлуатацію дітей (ст. 150), використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150¹), також до трудової експлуатації дитини можна віднести: торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149), сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303), втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304).

Закріплення даних статей в Кримінальному кодексі України сприяє притягненню осіб до кримінальної відповідальності за трудову експлуатацію дитини. Втім, М. І. Хавронюк та Д. О. Калмиков відмічають, що закріплення змін у КК України, зокрема в статтях 150-150¹, є незначними, неоднозначними та, скоріше за все, малокорисними, адже більшість вад статей 150 і 150¹ КК так і не усунуто [10, с. 42]. З урахуванням проведеного аналізу, даними науковцями, вноситься пропозиція про доповнення КК України статтею 137¹ «Використання добровільної праці дитини на небезпечній для її здоров'я роботі».

Запропоновані зміни до Кримінального кодексу України встановлюють вадливий аспект дотримання прав дитини, зокрема

під час трудової експлуатації, а тому потребують відповідного аналізу законодавцем та внесенням відповідних змін.

Також на нашу думку доцільно визначити, що адміністративне законодавство закріплює обставини, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення, зокрема за втягнення неповнолітнього в правопорушення (ст. 35 КУпАП) [11]; законодавство про працю визначає роботи, на яких забороняється застосування праці осіб молодше вісімнадцяти років, а саме: забороняється застосування праці осіб молодше вісімнадцяти років на важких роботах і на роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах; до підймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми (ст. 190) [12]; Законом України «Про охорону дитинства» передбачено державні захист дитини від експлуатації, в тому числі трудової; втягнення у злочинну діяльність; залучення до екстремістських релігійних психокультурних угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо (ст. 10); заборона залучення дітей до найгірших форм дитячої праці, участі у важких роботах і роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах та до праці понад встановлений законодавством скорочений робочий час (ст. 21) [13].

Відмітити також потрібно такі законодавчі акти як закони України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», укази Президента України «Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності», «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя», «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей», які також відіграють важливу роль в протидії трудовій експлуатації дитини.

Поряд з проведеним аналізом, на думку автора, доцільно розглянути нормативно-правову базу, яка забезпечує належну протидію досліджуваному злочину підрозділами органів внутрішніх справ України.

Важливу роль в протидії злочинам, пов'язаним із трудовою експлуатацією дитини відіграють оперативні підрозділи МВС України, які відповідно до законів України «Про

міліції» [14] та «Оперативно-розшукову діяльність» [15] мають право виявляти та фіксувати факти трудової експлуатації дитини, в тому числі із застосуванням негласних засобів

Більш детально повноваження оперативних підрозділів визначено відомчими наказами. Так, підрозділи карного розшуку МВС України, відповідно до положення [16], вивчають та аналізують стан злочинності, чинники, що її обумовлюють, прогнозують криміногенну ситуацію; взаємодіють з іншими підрозділами ОВС, іншими центральними органами виконавчої влади, установами, громадськими організаціями, а також правоохоронними органами зарубіжних країн і міжнародними організаціями у вирішенні питань боротьби зі злочинністю; вживають заходи щодо виявлення, попередження та розкриття злочинів, в тому числі пов'язаних з трудовою експлуатацією дитини.

В процесі протидії злочинам, пов'язаним з трудовою експлуатацією дитини підрозділи кримінальної міліції в справах дітей МВС України дітей, які займаються антигромадською діяльністю. До основних завдань підрозділів кримінальної міліції в справах дітей відноситься: організація та здійснення заходів профілактики з дітьми в навчальних закладах, за місцем проживання з метою запобігання вчиненню ними адміністративних і кримінальних правопорушень; організація та здійснення заходів індивідуальної профілактики з дітьми, що вчинили адміністративні та кримінальні правопорушення, були засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, звільненими зі спеціальних виховних установ; ужиття заходів щодо недопущення рецидивної злочинності серед дітей; розкриття кримінальних правопорушень, учинених дітьми; виявлення та припинення фактів жорстокого поводження з дітьми, учинення стосовно них насильства, у тому числі батьками, законними представниками [17]. В процесі виявляючи таких осіб, співробітники кримінальної міліції в справах дітей у взаємодії з іншими оперативними підрозділами фіксують факт трудової експлуатації дітей.

У межах своїх компетенції підрозділи боротьби з кіберзлочинністю, як самостійно, так і у взаємодії з іншими підрозділами виявляють та фіксують злочини, пов'язані з трудовою експлуатацією дитини, а саме щодо попередження та

170

протидії кримінальним правопорушенням, механізм підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, а також іншим кримінальним правопорушенням, учиненим з їх використанням, у тому числі: кримінальним правопорушенням у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку; кримінальним правопорушенням, механізм підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (у сферах платіжних систем; обігу інформації протиправного характеру із використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку [18].

Розглянуті положення нормативно-правових актів направленні забезпечення дотримання прав дитини, що є одним із головних завдань держави, яке покликане на недопущення трудової експлуатації дитини.

З урахування проведеного дослідження можна вважати, що законодавчі акти як міжнародні, так і українські направленні в першу чергу на здійснення заходів по недопущенню вчинення злочинів, пов'язані з трудовою експлуатацією дитини, а вразі вчинення таких злочинів – забезпечити виявлення та фіксацію їх. Втім, українське законодавство з протидії злочинам, пов'язаним з трудовою експлуатацією дитини потребує удосконалення, оскільки даний вид злочину важко доказовий.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Семчук Н. О. Характеристика втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність: порівняльно-правове дослідження / Н. О. Семчук // Юридичний вісник. – 2010. – № 4 (17). – С. 120–123.

2. Паралельний світ. «Жebraцтво як трудова експлуатація дітей» / Протидія торгівлі неповнолітніми в Україні та Молдові : Спільний проект Україна–Італія–Молдова [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://cspd.zu.edu.ua/proiect/zhebractvo.pdf>.

3. Орлеан А. М. Експлуатація людини: поняття та класифікація основних видів (кримінально-правовий аспект) / А. М. Орлеан // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – № 4. – С. 52–55.

4. Права людини в Україні 2009–2010. Доповідь правозахисних організацій Української Гельсінської спілки з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1298365350>.

5. Декларація прав ребенка / Резолюція 1386 (XIV) Генеральної Ассамблеї ООН от 20 нояб. 1959 г. // Права человека : [сб. междунар. договоров]. – М. : Юрид. лит., 1990. – С. 139–141.

6. Конвенція про права дитини : міжнародний документ від 20 листоп. 1989 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – С. 205.

7. Конвенція Міжнародної організації праці про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці [Електронний ресурс] : міжнародний документ від 17 черв. 1999 р. № 182. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_166.

8. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. : за станом на 1 листоп. 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

9. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25, 26. – Ст. 131.

10. Хавронюк М. І. Деякі питання удосконалення відповідальності за злочини проти волі дитини / М. І. Хавронюк, Д. О. Калмиков // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 10 (134). – С. 42–48.

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-Х : за станом на 1 листоп. 2014 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Дод. до № 51. – С. 1122.

12. Кодексом законів про працю України : Закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII : за станом на 1 листоп. 2014 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Дод. до № 50. – 17 груд.

13. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – С. 142.

14. Про міліцію : Закон України від 20 груд. 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20.

15. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

16. Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку МВС України : наказ МВС України від 21 верес. 2012 р. № 818.

17. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей : наказ МВС України від 19 груд. 2012 р. № 1176.

18. Про організацію діяльності Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України та підрозділів боротьби з кіберзлочинністю ГУМВС, УМВС : наказ МВС України від 30 жовт. 2012 р. № 988.

УДК 343.353

Дворніченко Алла Сергіївна –
аспірант Національного педагогічного
університету ім. М.П. Драгоманова

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ТА УМОВИ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗГОЛОШЕННЯ МЕДИЧНОЇ ТАЄМНИЦІ

Досліджено правове регулювання правомірного розголошення медичної таємниці. Встановлено, що законодавець донині не визначив поняття «лікарська таємниця», наявне в нормативно-правових актах та наукових публікаціях. Здійснено аналіз позицій науковців щодо визначення медичної таємниці, правомірних підстав її розголошення.

Ключові слова: конфіденційна інформація; лікарська таємниця; медична таємниця; юридична відповідальність; право пацієнта.

Исследовано правовое регулирование правомерного разглашения медицинской тайны. Установлено, что законодатель до сих пор не определил понятие «врачебная тайна», которое встречается в нормативно-правовых актах и научных публикациях. Осуществлен анализ позиций ученых относительно определения медицинской тайны, правомерных оснований ее разглашения.

Ключевые слова: конфиденциальная информация; врачебная тайна; медицинская тайна; юридическая ответственность; право пациента.

One of the main tasks of the European integration of Ukraine is the consolidation and implementation of European principles of health care legislation in Ukraine, which regulates the rights of patients, namely the right of medical confidentiality. During the research of legal regulation of law full is closure of medical confidentiality we found that the legislature still has not given a

definition of «medical confidentiality», but it is quite common used in legal acts and scientific publications. The scientists' viewpoints about determination of medical confidentiality, legitimate reasons to disclose it are analyzed in the article. It is indicated that disclosure of medical confidentiality are prohibited by law, and there are civil, administrative and criminal liability for wrong full disclosure of medical information. It is presented the author's definition of disclosure of medical confidentiality, which means the intentional or unintentional disclosure of information obtained from the patient or discovered during his medical examination or treatment by person, which is obliged to keep relevant information in secret via illegal exploring it to third parties or creating conditions which give opportunity to find relevant information. It was determined that one of the tasks of the European integration of health care system of Ukraine is strengthening and implementation of European principles in legislation of Ukraine which regulate patients' rights, namely the right of medical confidentiality. A formation of a new health care system will help preserve and strengthen public health, improve the quality and efficiency of health care, introduce effective organizational, legal and financial mechanisms to enhance the protection of the rights of citizens in this area.

Keywords: confidential information; medical secret; Medical mystery; legal liability; right patient.

Одним із завдань у напрямку до європейської інтеграції України є закріплення і впровадження європейських принципів охорони здоров'я в законодавство України, яке регулює права пацієнтів, а саме право на медичну таємницю. В ході дослідження правового регулювання правомірного розголошення медичної таємниці нами встановлено, що законодавець донині не дав визначення поняття «лікарської таємниці», проте воно досить часто зустрічається в нормативно-правових актах та використовується у наукових публікаціях. У статті проаналізовано позиції науковців щодо визначення медичної таємниці, правомірні підстави її розголошення. Зазначено, що розголошувати медичну таємницю заборонено законом, а за неправомірне розголошення медичної інформації

передбачена цивільно-правова, адміністративна та кримінальна відповідальність. Сформульовано авторське визначення розголошення медичної таємниці ми розуміємо умисне або ненавмисне розкриття відомостей, що отримані від хворого чи виявлені при його медичному обстеженні чи лікуванні, особою, яка зобов'язана зберігати відповідну інформацію в таємниці, шляхом незаконного ознайомлення з нею сторонніх осіб або створення умов, які надають стороннім особам можливість дізнатись відповідні відомості.

Визначено, що одним із завдань у напрямку до європейської інтеграції системи охорони здоров'я України є закріплення і впровадження європейських принципів в законодавство України, яке регулює права пацієнтів, а саме право на медичну таємницю. А формування нової системи охорони здоров'я сприятиме збереженню та зміцненню системи громадського здоров'я, підвищенню якості та ефективності надання медичної допомоги, запровадженню ефективних організаційно-правових та фінансових механізмів для підвищення рівня захисту прав громадян у даній сфері.

В умовах формування нової європейської політики «Здоров'я – 2020» – стратегічної платформи, заснованої на цінностях, орієнтованої на принципи солідарності, соціальної справедливості і стійкості, права участі у прийнятті рішень, захист людської гідності, закріплення і впровадження європейських принципів в законодавство України, яке регулює права пацієнтів, – є одним із завдань у напрямку до європейської інтеграції системи охорони здоров'я України, а саме після масштабних демократичних змін, що відбулися в суспільстві.

Дослідженням прав пацієнтів в Україні, правових засад дотримання конфіденційності в медичній сфері займалися В. І. Акопов, С. В. Антонов, І. В. Венедіктова, Р. Ю. Гревцова, Л. К. Карпенко, Н. В. Кірнос, Н. Е. Козлова, О. І. Мацегорін, Р. А. Майданик, А. І. Марущак, С. В. Михайлов, І. Я. Сенюта, С. Г. Стеценкота ін.

Кожен громадянин має право на медичну таємницю, яке закріплене законодавством України [1; 5; 8;].

Медичною інформацією є свідчення про стан здоров'я людини, історію її хвороби, про мету запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання, у тому числі і про ризик для життя і здоров'я, яка за своїм правовим режимом належить до конфіденційної інформації [9].

Не дивлячись на те, що законодавець донині не дав визначення поняття «лікарської таємниці», воно досить часто зустрічається в нормативно-правових актах та використовується у наукових публікаціях. В науковій та навчальній літературі в ході дослідження ми зустрічаємо декілька назв «таємниця про стан здоров'я» (Цивільний кодекс України), «лікарська таємниця» (законодавство про охорону здоров'я) та «медична таємниця».

Фахівці з кримінального права дещо по іншому визначають лікарську таємницю – як певним чином задокументовану інформацію про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина. Лікарську таємницю (інформацію про пацієнта) вони пропонують відрізнити від медичної таємниці (інформації для пацієнта), яка передбачає відомості про стан здоров'я людини, історію її хвороби, про мету запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання, які лікар зобов'язаний надати на вимогу пацієнта, членів його сім'ї або законних представників, за винятком випадків, коли така повна інформація може завдати шкоди здоров'ю пацієнта [24, с. 332].

Аналіз Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [8] свідчить про закріплене Конституцією України [1] «право пацієнта на таємницю», зокрема: ст. 39–1 закріплено, що пацієнт має право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при його медичному обстеженні. Забороняється вимагати та надавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування пацієнта (співпадає з ч. 1 ст. 286 ЦК України [5]); ст. 40 має назву лікарська таємниця та визначає, що медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина,

не мають права розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків.

Крім того, у клятві, яку дають лікарі в Україні, одним із пунктів є обов'язок лікаря зберігати лікарську таємницю та не використовувати її на шкоду людині [10].

С. В. Антонов [13] з посиланнями зазначає, що у зв'язку з таким ємним значенням терміна «лікарська таємниця» в сучасній літературі вже давно запропоновано використовувати поняття «медична таємниця», що охоплює не тільки медичну складову взаємовідносин лікар – пацієнт, а й усю сукупність інформації, яку лікарі, медсестри чи обслуговуючий персонал одержують від пацієнта у процесі спілкування з ним.

Ми погоджуємось з позицією науковців та також будемо використовувати поняття медична таємниця. Фактично медична таємниця являє собою інформацію про приватне життя людини, яка довіряється представникам медичної професії. Отже, пацієнт, що звернувся по медичну допомогу, розраховує на гарантовану можливість довірити лікарю та іншим медичним працівникам свої особисті та сімейні таємниці, не побоюючись їхнього розголошення. Потрібно зазначити, що носієм інформації, що становить медичну таємницю, може бути не тільки лікуючий лікар, але й більшість працівників медичного закладу [13], до таких осіб можна віднести: медсестри, співробітники лабораторій та діагностичних центрів та інші, які в силу своїх функціональних обов'язків володіють інформацією про пацієнта.

Так, В. І. Акопов під лікарською таємницею розуміє всі відомості, що отримані від хворого чи виявлені при його медичному обстеженні чи лікуванні, що не підлягає розголошенню без згоди хворого [14]. На нашу думку, визначення, яке дають науковці Л. Бедрін, А. Загрядська, П. Ширинський [16], що лікарська таємниця – це відомості про хворобу, особисте та інтимне життя хворого, що стають відомими медичним працівникам у процесі виконання ними своїх професійних обов'язків, є не уточненим.

Розголошувати медичну таємницю заборонено законом, а за неправомірне розголошення медичної інформації передбачена юридична відповідальність, зокрема цивільно-правова (ст. 286

ЦК України [5]), адміністративна (ст. 9 КпАП [2]), кримінальна (ст.ст. 132, 145, 387 КК України [3]). Крім того, варто звернути увагу на те, що правовою гарантією збереження лікарської таємниці є те, що лікарі та інші медичні працівники не можуть бути допитані як свідки ні в цивільному, ні в кримінальному процесі щодо відомостей, що становлять лікарську таємницю (п. 2 ст. 51 ЦПК України [6] та п. 4 ч. 2 ст. 65 КПК України [4]).

Кримінальна відповідальність є найбільш суворим видом юридичної відповідальності медичних працівників за правопорушення, що вчиняються ними під час здійснення професійної діяльності. Відповідальність передбачається за умисне розголошення лікарської таємниці (ст. 145 ККУ України [3]) та за розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132 КК України [3]).

На сьогоднішньому етапі розвитку українського суспільства і медико-правової науки на перший план відносно відповідальності медичних працівників за професійні правопорушення виходить цивільно-правова відповідальність [11], що є своєрідним засобом забезпечення захисту особистих немайнових прав (життя і здоров'я) пацієнтів при наданні медичної допомоги. Цивільно-правова відповідальність у сфері медичної діяльності – це вид юридичної відповідальності, який виникає внаслідок порушення у галузі майнових або особистих немайнових благ громадян у сфері охорони здоров'я і який полягає переважно в необхідності відшкодування шкоди.

На думку Антонова С. В. [13, с. 62], розголошенням медичної таємниці може бути визнане навіть обговорення медичними працівниками із своїми друзями чи навіть з колегами в неформальній обстановці перебігу лікування окремого пацієнта або його особистих проблем, коли порушується анонімність цього пацієнта.

На нашу думку, під розголошенням медичної таємниці слід розуміти умисне або ненавмисне розкриття відомостей, що отримані від хворого чи виявлені при його медичному обстеженні чи лікуванні, особою, яка зобов'язана зберігати відповідну інформацію в таємниці, шляхом незаконного ознайомлення з нею сторонніх осіб

або створення умов, які надають стороннім особам можливість дізнатись відповідні відомості.

Також не дозволяється розголошення відомостей, що становлять медичну таємницю особами, що одержали цю інформацію під час навчання, науково-дослідницької роботи, проведення семінарів, конференцій тощо. Законом [8] встановлено, що в подібних випадках завжди повинна зберігатися анонімність пацієнта.

Розголошення відомостей може відбуватись у розмовах, наукових статтях, виступах, лекціях, засобах масової інформації, умисне або ненавмисне надання сторонній особі документів, що містять відомості про пацієнта, тобто медичну таємницю.

Реалізуючи своє право на передачу інформації про пацієнта, медики повинні чітко знати законодавчу норму, на підставі якої надають медичну інформацію, тим самим правомірно розголошуючи медичну таємницю, та здійснювати такі дії на підставі звернення, оформленого в установленому законом порядку [17].

На практиці виникає чимало запитань щодо того, хто, на якій підставі й у якому порядку має право отримувати інформацію про пацієнта, ознайомлюватися з документами, що містять лікарську таємницю, вимагати їх копії, витребувати чи вилучати оригінали таких документів [19].

Конфіденційна інформація може бути розкрита тільки тоді, коли на це є персональна згода пацієнта чи у випадках, передбачених законом. Лікувальна установа саме так, як і медичні працівники, несе відповідальність за збереження і нерозголошення інформації про стан здоров'я пацієнта, включаючи дані про його особисте життя, що стали відомі в процесі надання медичної допомоги, а також інформацію, яка міститься в письмових документах, архівах і комп'ютерних базах даних, у т.ч. інформацію про особисте майно пацієнта [20, с. 13].

Тимчасовий доступ до документів, що містять лікарську таємницю, можна отримати на підставі ухвали слідчого судді в рамках досудового розслідування або рішення суду під час судового розгляду відповідного кримінального провадження, якщо при

цьому буде встановлено, що іншим способом отримання необхідної інформації немає (ч. 6 ст. 163 КПК України [4]).

У контексті даного аналізу І. В. Венедіктова визначає випадки правомірного розголошення медичної таємниці:

1. на лікаря покладеться обов'язок повідомити органи внутрішніх справ про тілесні ушкодження особи, які є результатом насильства, зокрема, в Порядку розслідування і обліку нещасних випадків невиробничого характеру [12], передбачено, що у випадку звернення за медичною допомогою або доставляння в лікувально-профілактичний заклад потерпілого внаслідок нещасного випадку, поєданого із смертельним наслідком, пов'язаний із заподіянням тілесних ушкоджень іншою особою, а також нещасний випадок, що стався внаслідок контакту із зброєю, боєприпасами та вибуховими матеріалами або під час дорожньо-транспортної пригоди, - прокурору та органу досудового розслідування;

2. в системі діючих закладів охорони здоров'я можуть створюватися і функціонувати центри медично-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї відповідно до законодавства, що регламентує створення закладів охорони здоров'я, працівники даних центрів, в порядку ч. 4 ст. 9 Закону [8], повідомляють про вчинене насильство в сім'ї уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ [18].

Одним із завдань у напрямку до європейської інтеграції системи охорони здоров'я України є закріплення і впровадження європейських принципів в законодавство України, яке регулює права пацієнтів, а саме право на медичну таємницю.

Формування нової системи охорони здоров'я сприятиме збереженню та зміцненню системи громадського здоров'я, підвищенню якості та ефективності надання медичної допомоги, запровадженню ефективних організаційно-правових та фінансових механізмів для підвищення рівня захисту прав громадян у даній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 43.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – № 51. – Ст. 1122.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25, 26. – Ст. 131.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://gska2.rada.gov.ua>.
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
6. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–42. – Ст. 492.
7. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15 лист. 2001 р. № 2789-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 70.
8. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 лист. 1992 р. № 2801-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та ст. 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К. Г. Устименка) від 30 жовт. 1997 р.
10. Про Клятву лікаря [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 15 черв. 1992 р. № 349. – Режим доступу :
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/349/92>.
11. Відповідальність медичних працівників [Електронний ресурс] : лист Міністерства юстиції України від 20 черв. 2011 р. – Режим доступу :
<http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0040323-11>.

12. Про затвердження Порядку розслідування і обліку нещасних випадків не виробничого характеру : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 берез. 2001 р. № 270 // Офіційний вісник України. – 2001 р. – № 13. – Ст. 543.

13. Антонов С. В. Цивільно-правова відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю при наданні платних медичних послуг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Антонов Сергій Володимирович. – К., 2006. – 206 с.

14. Акопов В. И. Медицинское право: книга для врачей, юристов и пациентов / В. И. Акопов. – М. : ИКЦ «МарТ», 2004. – 368 с.

15. Стеценко С. Г. Медичне право України : [підруч.] / С. Г. Стеценко, В. Ю. Стеценко, І. Я. Сенюта ; [за заг. ред. С. Г. Стеценка]. – К. : Всеукр. асоціація вид-в «Правова єдність», 2008. – 507 с.

16. Бедрин Л. М. Вопросы права и деонтологии в подготовке и воспитании врача : [учеб. пособие] / Л. М. Бедрин, А. П. Загрядская, П. П. Ширинский. – Ярославль, 1986. – 76 с.

17. Бронова В. Реалізуючи своє право на передачу інформації про пацієнта, медики повинні чітко знати законодавчу / В. Бронова, І. Сенюта // Медична газета «Здоров'я України». – 2010. – № 23 (252). – С. 62.

18. Венедіктова І. В. Права і обов'язки пацієнтів [Електронний ресурс] : лекція / І. В. Венедіктова. – Режим доступу :

http://www-jurfak.univer.kharkov.ua/kafedry/kaf_civil-prav/lekc_cpd/pacient.pdf.

19. Гревцова Р. Ю. Актуальні правові питання здійснення лікарської діяльності [Електронний ресурс] / Р. Ю. Гревцова. – Режим доступу :

<http://health-ua.com/articles/2247.html>.

20. Кірнос Н. В. Права пацієнта в Україні : [метод. рек.] / Новосанжарське районне управління юстиції (смт. Нові Санжари), 2013. – 19 с.

21. Майданик Р. А. Право на медичну таємницю: законодавство і практика його застосування / Р. А. Майданик // Юридичний вісник України. – 2013. – № 28. – С. 132–144.

22. Марущак І. А. Лікарська таємниця і конфіденційна медична інформація : питання правового регулювання / А. І. Марущак // Управління закладом охорони здоров'я. – 2007. – № 5. – С. 24–29.

23. Михайлов С. В. Правова регламентація медичної таємниці / С. В. Михайлов // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 3. – С. 218–226.

24. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка]. – 4-те вид., переробл. та допов. – К. : Юрид. думка, 2007. – 1184 с.

ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ

УДК 343.98:347.172

Горбачевський Віталій Якович – доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗА ФАКТАМИ БЕЗВІСТНОГО ЗНИКНЕННЯ ОСІБ

Розкрито особливості розслідування злочинів, пов'язаних із безвісним зникненням осіб. Проаналізовано недоліки в діяльності слідчих та оперативних підрозділів, проблеми, пов'язані з несвоєчасним повідомленням про факти й причини зникнення особи, що призводить до ускладнення встановлення місця події, свідків, пошуку речових доказів. Доведено, що успішне розслідування такої категорії злочинів значною мірою залежить від якості співпраці слідчого й співробітників оперативного підрозділу.

Ключові слова: безвісно зникла особа; огляд місця події; негласні слідчі (розшукові) дії; оперативно-розшукові заходи; слідчі версії; Єдиний реєстр досудових розслідувань.

Раскрыты особенности расследования преступлений, связанных с безвестным исчезновением лиц. Проанализированы недостатки в деятельности следственных и оперативных подразделений, проблемы, связанные с несвоевременным сообщением о фактах и причинах исчезновения лица, что приводит к усложнению установления места происшествия, свидетелей, поиска вещественных доказательств. Доказано, что успешное расследование такой категории преступлений во

многим зависит от качества сотрудничества следователя и сотрудников оперативного подразделения.

Ключевые слова: пропавшее без вести лицо; осмотр места происшествия; негласные следственные (розыскные) действия; оперативно-розыскные мероприятия; следственные версии; Единый реестр досудебных расследований.

The article is dedicated to peculiarities of investigating crimes related to the disappearance of people, deficiencies in the activity of investigators and operational units. The author reveals difficulties associated with the untimely notification of the facts and the reasons for the disappearance of persons and how this complicates the setting of the scene, the search for the evidence and witnesses.

The author believes that the successful investigation of this category of crimes largely depends on the quality of cooperation between the investigator and staff of the operational unit. The priority task of the pre-trial investigation is the location of the missing persons – those who mysteriously disappeared from the domicile or place of work. The author stresses that the absence of the body is usually explained by the fact that it either has been destroyed or hidden. In every fourth case the criminals are trying to conceal the crime.

The article discusses features of operative search measures to establish the location of the body of the victim. It reveals the importance of questioning witnesses, allowing to find out accurate information about a missing person, including the person's family relationships, recreating the approximate route of the movement of the individual prior to the disappearance. The article also points out the importance of using search engine accounting crimes and unidentified bodies, analyzing the email and social network communications of the victim.

The author describes the features of asserting versions in the cases within this category. Such versions would be directed at determination of the circumstances of the disappearance, violent death of a person, and the perpetrator. The article points to the dependency of grounds for the version on detecting the evidence of the offense. It also discusses the negative impact of the time that has passed between the committing and the report of the crime.

The article determines the procedure for conducting a search of the suspects property. It reveals the need for particular attention to detecting traces of blood, a possible murder weapon, correspondence

with relatives of the victim, the presence of a will, and items that belonged to the victim.

The author analyzes the state and problems of tracing individuals that went missing during ATO, ways and means of solving this critical problem.

Keywords: a missing person; review the scene; undercover detective (investigative) actions; operative investigative measures; investigative versions; the joint directory of pre-trial investigation.

Різке загострення соціальних, економічних та національних протиріч в умовах перебудови українського суспільства й держави спричинило значне зростання кількості злочинів, у тому числі, пов'язаних з безвісним зникненням людей. Якщо раніше фіксувалися поодинокі факти зникнення осіб, які згодом виявлялися загиблими, то останнім часом рахунок пішов уже на багато сотень.

Протягом 2013 року відповідно до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) у провадженні слідчих підрозділів МВС України перебувало 15239 кримінальних проваджень за фактами безвісного зникнення осіб (ст. 115 КК України з додатковою відміткою про безвісне зникнення), з них зареєстровано у ЄРДР за 12 місяців 2013 року – 12800. Закрито 11527 проваджень. Станом на початок 01.01.2014 року не закінчено досудове розслідування у 3712 кримінальних провадженнях.

Методика розслідування таких злочинів має свої особливості. Людина спочатку безвісно зникає, а пізніше її труп знаходять з ознаками насильницької смерті, або її доля залишається невідомою, через що вона потрапляє до числа осіб безвісти зниклих. Фахівці відзначають збільшення віктимності, саме цього виду злочинів, тобто чим більше суспільство вражене злочинністю, тим більший шанс будь-якого індивіда стати жертвою безвісти зниклих внаслідок злочину» [1]. При такому підході віктимність розглядається у зв'язку зі статистикою числа жертв.

Слідчо-судова практика свідчить про накопичений певний досвід успішного розслідування й розкриття таких злочинів. Однак, на жаль, мають місце й недоліки в діяльності слідчих і оперативних підрозділів, в першу чергу – незначний рівень професіоналізму співробітників, недостатня адаптація до професійної діяльності в умовах дії нового Кримінального процесуального кодексу (КПК).

Значні труднощі викликає несвоєчасне повідомлення про факт і причини зникнення особи, через що відповідно ускладнюється встановлення місця події, свідків, пошуку речових доказів, розробки версій, планування та проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні.

Першочерговою задачею досудового слідства є встановлення місця знаходження безвісті зниклих осіб – тих, хто з невідомих причин зник з постійного місця проживання чи місця роботи, стосовно кого в органи внутрішніх справ надійшли заяви чи повідомлення про зникнення і є підстави вважати, що вони стали жертвами злочину чи нещасного випадку. Такі заяви і повідомлення можуть надійти від родичів і близьких особи, яка зникла, від посадових осіб житлово-комунальних органів, адміністрацій, установ, організацій, підприємств, де працювала чи навчалась безвісно зникла особа, від органів місцевої влади і місцевого самоврядування. Повідомлення про осіб, які безвісно зникли, може бути отримано із засобів масової інформації, інформація про зникнення може міститися в матеріалах кримінального провадження, чи отримана від особи, яка залучена до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності.

Факт безвісного зникнення людини нерідко є очевидним (заяви і повідомлення близьких родичів, рідше знайомих і колег по роботі), то залишається невідомим жертвою якого злочину вона стала (причиною раптового зникнення може бути вбивство, нещасний випадок із приховуванням тяжких наслідків, викрадення для фізичної чи сексуальної експлуатації, захоплення в заручники з метою викупу чи виконання інших протиправних умов, шахрайством, використанням трупа іншої людини, інсценоване самогубство, з від'їздом в іншу місцевість; другі причини) та за ознаками якого злочину необхідно проводити розслідування.

Отже, на момент початку досудового розслідування необхідно встановити такі дані, які з одного боку підтверджують безвісне зникнення особи, а з іншого – вказують жертвою якого злочину вона стала та що важливо, дозволяють встановити місце події.

Успішне розслідування такої категорії злочинів значною мірою залежить від якості співпраці слідчого і співробітників оперативного підрозділу. Функції оперативно-розшукової діяльності у виявленні та розкритті злочинів тісно пов'язані з

функціями органів досудового розслідування, але не підміняють одне одного. Основною метою негласних слідчих (розшукових) дій є збирання, або перевірка вже встановлених доказів у конкретному кримінальному провадженні. На відміну від них, оперативно-розшукові заходи можуть бути спрямовані не лише на отримання документів, речей чи предметів, які будуть потім використані, а й на виявлення майбутніх джерел доказів та встановлення їх місця знаходження, створення умов для проведення слідчих(розшукових) дій, проведення їх у подальшому за дорученням слідчого.

Підставами для проведення оперативно-розшукової діяльності згідно ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» є наявність достатньої інформації про осіб, які безвісти зникли [2]. Оперативно-розшукова діяльність може бути розпочата до початку кримінального провадження, або здійснюватись паралельно з ним, в межах якої співробітники оперативних підрозділів мають право проводити оперативно-розшукові заходи з метою пошуку й фіксації фактичних даних про протиправні діяння осіб або груп [3].

Застосування оперативно-розшукових заходів стосовно осіб, які безвісно зникли, розпочинається, як правило, з оперативної перевірки, мета якої забезпечити з'ясування достовірності інформації про кримінальний характер зникнення і визначення подальшого розвитку оперативно-розшукової діяльності. Оперативно-розшукові заходи можуть бути направлені на виявлення свідків, інформованих про зникнення розшукуваної безвісно зниклої особи, проведення опитування, фіксації показань, використання таких показань при допитах та інших процесуальних діях, виявлення предметів і документів, які можуть бути доказами, проведення оперативно-розшукових заходів по їх дослідженню, збереженню і т.п., фіксацію фактичних даних про дії підозрюваних в процесі здійснення оперативного спостереження за ними.

Характер оперативно-розшукових заходів залежить від конкретних обставин зникнення людини, її кримінальної характеристики, якщо вона причетна до вчинення протиправних дій, часу, способу і прийомів, застосованих злочинцями для приховування свого злочину, його корисної мотивації, алібі, яке приготували особи, винні у зникненні людини.

При отриманні інформації про особу, яка безвісно зникла, оперативні підрозділи вивчають обставини, що передували її зникненню, спосіб життя, зв'язки, поведінку в громадських місцях та в побуті, можливу причетність до протиправних дій чи можливу свідому втрату зв'язків із своїм оточенням та інші деталі, і тільки при наявності достатньої інформації про можливість вчинення злочину стосовно особи, яка зникла, виникають підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності.

Аналіз кримінальних проваджень даної категорії свідчить, що найбільше число вбивств скоюють чоловіки (близько 93%) як правило, у віці 30–45 років. Приблизно у 70 відсотках випадків були родичами, подружжям або товаришами по службі вбитих, перебували з ними в конфліктних відносинах [4].

Важливо враховувати, що оперативно – розшукова діяльність використовує окремі оперативно-розшукові заходи та застосовує спеціальні технічні засоби й тактичні прийоми, комп'ютерні пошукові системи, які не мають аналогів серед засобів кримінально-процесуальної діяльності. Виявлення відомостей про закінчений злочин або замах на нього є підставою для внесення відомостей до ЄРДР і негайної передачі матеріалів до органів досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому 1, ч.2 ст. 214 КПК [5].

Завдання розшуку осіб безвісно зниклих, прямо не пов'язане з кримінально процесуальною діяльністю. Оперативно-розшукова діяльність відповідно до пункту першого ч.1 ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» здійснюється з метою виявлення і фіксації фактичних даних про злочинну діяльність лише щодо злочинів, які готуються, або вчинені невстановленими особами.

Отже якщо даних, що дозволяють припустити вбивство людини, що зникла безвісти, недостатньо, то слідчий у рамках кримінального провадження за допомогою працівників оперативних підрозділів міліції перевіряє повідомлення про безвісну відсутність громадянина. З'ясовується його місцезнаходження:

а) за місцем роботи-чи не став він жертвою виробничого травматизму, або не відбув у тривале термінове відрядження;

б) у відділеннях міліції чи не був він затриманий, заарештований за скоєне правопорушення;

в) в ізоляторах тимчасового тримання серед затриманих і заарештованих;

г) в лікарнях чи не поміщений на стаціонарне лікування;

д) в установах щодо організованого набору робочої сили не отримував він направлення на роботу в іншу місцевість;

е) у військовому комісаріаті не покликаний чи зниклий до лав збройних сил, не повідомивши про це близьких родичів;

є) у родичів і друзів чи не проживає він тимчасово у них, не сповістивши про це заявників;

ж) в морзі чи немає там серед непізнаних трупів.

При зникненні дитини перевірки проводяться в дитячих будинках, приймальниках-розподільниках, а щодо фізично неповноцінних і старих людей відповідно в будинках для інвалідів та людей похилого віку.

Перевірка має бути ретельною, щоб отримати належні докази про наявність чи відсутність події кримінального правопорушення, відповідно прийняття рішення про продовження досудового розслідування чи закриття кримінального провадження. Так факт смерті внаслідок хвороби необхідно однозначно встановити опитуваннями близьких покійного, довідкою лікаря та іншими документами лікувального закладу. З одержанням повідомлення що виявлено людину, яка значилася зниклою без вісті, слідчому краще переконатися на власні очі.

Постанову про закриття кримінального провадження можна винести відповідно до ст. 284 КПК лише у випадку повної впевненості в тому, що вбивства не було. У постанові необхідно навести конкретні і переконливі підстави прийняття такого рішення, її копію направити тому, хто звернувся до правоохоронного органу із заявою про зникнення людини.

На результати розкриття та розслідування злочинів щодо безвісті зниклих осіб негативно впливає фактор часу, який минув з моменту його вчинення до моменту надходження заяви або повідомлення та внесення до ЄРДР (знищуються матеріальні сліди, згладжуються людські спогади тощо). Чим більше часу проходить з моменту вчинення злочину, тим складніше отримати інформацію про обставини цієї події й осіб, що брали у ній участь. Люди можуть забути окремі факти або їх деталі, змінити місце проживання – переїхати в інше місто, селище, де їх важко знайти, можуть померти; речові докази та сліди під дією часу

втрачають деякі свої важливі ознаки або взагалі знищуються, зростає вірогідність втрати або знищення слідів і речових доказів.

Однак, аналіз кримінальних проваджень свідчить, що вплив фактору часу на розслідування може бути й позитивним. Зокрема, внаслідок особливостей людської психології злочинець з течією часу втрачає обережність, у нього знижується почуття самоконтролю, притупляється пильність. У результаті з'являється зневага до необхідності приховування слідів злочину. Спостерігаються випадки, коли він обмовляється або навіть вихваляється «в своєму колі» вчиненими в минулому злочинами, що створює додаткові умови для їх розкриття.

Нерідко основою для побудови слідчої версії про особу, причетну до злочину, служать так звані «докази поведінки», тобто її незвичайна, зухвала чи підозріла поведінка. Може виявитися і злочинна обізнаність певних осіб, що також зобов'язує слідчого ретельно перевірити їх можливу причетність до злочину.

Про таку обізнаність може свідчити знання особою подробиць і деталей фактичних обставин злочину, про які може бути відомо лише безпосередньому виконавцю, або особі, причетній до вчинення злочину.

У деяких випадках розкриттю злочинів сприяє зміна позиції заявника або свідків, які раніше на допитах за особистими мотивами давали неправдиві свідчення. Під впливом життєвої ситуації, що виникла, вони можуть заявити до органів слідства про істинні події та винуватців злочину. Згодом може змінитися відношення самого винного до вчиненого злочину. Наприклад, до явки з повинною його спонукають переживання, викликані вчиненим злочином. Іноді злочинець, будучи викритим у вчиненні чергового злочину, дає показання про скоєні ним раніше злочинні діяння, що залишились нерозкритими.

Відсутність трупа зазвичай пояснюється тим, що він або знищений, або прихований. У кожному четвертому випадку злочинці намагаються приховати сліди злочину. Якщо злочинець живе у приватному будинку, труп може виявитися закопаним в підвалі, сараї, хліві, саду, городі, на іншій ділянці присадибного господарства. Нерідко трупи закопують на пустирі, у лісі, в мурашнику, у яру, замурують в стіні будівлі, що будується, скидають в колодязь або колектор каналізаційної мережі, у водойму чи болото. У кожному п'ятому випадку злочинець

намагався спалити місце події, а у кожному восьмому-знищити труп-спалити, знівечити або розчленувати чи навіть розчинити в будь-якій хімічно агресивній рідині, наприклад концентрованому розчині каустичної соди.

Приховування трупа злочинцем, який не перебував у близьких стосунках із потерпілим, характерне для осіб, які вчинили вбивство у власному помешканні житлі або на робочому місці (цех, майстерня, котельня, сторожка тощо).

Вбивства часто відбуваються в оселі потерпілого, його родича або знайомого чи десь поблизу і найчастіше ввечері (19–23 год.). У більшості випадків труп знищувався там же, вночі або рано вранці, іноді через 1–2 доби.

Відома закономірність, що в заяві про зникнення людини, що подається особою, спільно з ним проживавшою (його родичем, членом сім'ї), зазвичай не міститься натяків на вбивство як причину зникнення. У повідомленні ж особи, що не проживала спільно із зниклим, у тому числі його родича висловлюються думки про можливе вбивство, а іноді навіть називається вірогідний зловмисник. Така обставина має бути також врахована слідчим при розробці та перевірці версій. Адже у злочинах цієї категорії заявники нерідко виявляються особами, які вчинили вбивство. З метою встановлення їх можливої причетності слідчий повинен провести огляд місця події, яким можуть бути квартира, надвірні будівлі, підвали, присадибна ділянка. Підставами для огляду можуть є показання свідків про неприязні стосунки, погрози, майнові домагання тощо. При огляді слід виявляти та уточнювати нелогічні вчинки, або невідповідні обставини збоку потерпілих (особа пішла взимку до крамниці – шапка і пальто на місці; поїхала до родичів – не взяла мобільний телефон, носильні речі і взуття), а також на сліди крові, несподівані ремонтні або інші роботи в приміщеннях або на присадибній ділянці.

Достовірно відомо, що більшість вбивць у справах даної категорії не лише перебували в близьких відносинах з потерпілим, але й чітко усвідомлювали, що цей зв'язок добре відомий оточуючим. Скоївши вбивство близької людини і вживши заходів до знищення або приховування трупа, злочинець нерідко вигадує причини відсутності потерпілого: поїхав в іншу місцевість на роботу чи до рідних; зник, щоб уникнути

покарання, яке йому загрожує, арешту; загубився як малолітня або психічно неповноцінна особа; помер природною смертю внаслідок хвороби або старості (наприклад, пішовши до лісу по гриби); поміщений на лікування до лікарні; втопився чи загинув у результаті нещасного випадку і т.д.

Важливим джерелом отримання достовірної інформації є перевірка та аналіз електронної пошти потерпілого, листування, його спілкування у соціальних мережах. З цією метою вилучається за наявності комп'ютерна техніка як з місця роботи так і за місцем проживання.

Для подальшого успішного розслідування злочину дуже важливими є допити заявника і свідків. Під час допиту з'ясовуються час уходу (від'їзду) зниклої особи, (години і хвилини), можливий шлях її слідування, прикмети зовнішності, одягу, мета уходу (від'їзду), місце, куди особа мала прибути, дані про стан здоров'я, психічний стан, настрої. Слід з'ясувати також наявність у зниклого цінностей, грошей, документів, що засвідчують особу, дрібних речей – брелоків, запальничок, ключів та ін.

Оперативним шляхом необхідно перевірити місце можливого перебування особи - місце роботи, проживання, місця проживання родичів і знайомих, лікарняні заклади, морги, місця затримання органами міліції та ін.

Виключно важливими є допити свідків, перш за все для з'ясування, кому була вигідна смерть потерпілого. Почати треба з особи, яка заявила про безвісну відсутність людини, родичів, друзів, приятелів, з якими потерпілий найбільш часто спілкувався. На допитах всіх цих людей важливо виявити осіб, з якими потерпілий перебував у неприязних або ворожих стосунках. Далі мають бути з'ясовані питання про характер конфлікту, коли і в зв'язку з чим він виник, як розвивався, що про нього говорив потерпілий, чи не погрожував йому недруг, коли вони востаннє зустрічались, де, за яких обставин, у чий присутності, як себе тоді вели, якими погрозами обмінювалися.

Допит свідків має також на меті з'ясувати певні дані про зниклу особу, зокрема, її стосунки у сім'ї, наміри виїхати в певному напрямку, стосунки із знайомими, друзями, інтимні зв'язки, що приховуються. За показаннями свідків можна скласти приблизний маршрут руху особи до її зникнення, а в місцях можливого її перебування провести огляд з метою виявлення трупа.

Рекомендується направити окремі запити родичам та друзям зниклої особи, з метою з'ясування місця її перебування. Важливо використовувати і криміналістичні обліки невпізнаних трупів.

У процесі розслідування слідчий повинен скласти план розшуку трупа відповідно до місця його можливого приховування. Разом із цим, складаючи реєстраційну карту особи, яка зникла безвісти, слідчий робить запити в органи міліції інших областей про можливе виявлення невпізаного трупа, прикмети якого схожі з прикметами особи, яка зникла. Необхідно також вилучити якомога більшу кількість фотознімків особи, яка зникла, здебільшого близьких до часу зникнення.

Необхідно з'ясувати, які речі, документи та гроші (в якій сумі) могли бути при зниклому, що з належного йому пропало, а що залишилося вдома. Слід поцікавитися у допитуваних, як характеризувався зниклий за місцем роботи і проживання, якими рисами характеру володів, які мав звички, в тому числі погані. Якщо раніше траплялися тимчасові, більш-менш тривалі його відлучення з місця постійного проживання, з'ясовується, коли куди, на які терміни він відїздив, чи попереджав про це своїх близьких.

Значний інтерес можуть становити відповіді на питання про поведінку особи, що заявила про зникнення людини, а також про поведінку всіх близьких зниклого (що робили, кому і що розповідали у зв'язку з його зникненням).

Інші особливо важливі першочергові дії обшук і огляд квартири (будинку) як можливого місця вбивства. При цьому необхідно шукати труп, його частини і сліди знищення (осколки кісток, шматочки тканин, мозкової речовини та ін); сліди крові у приміщенні, на предметах обстановки, одягу, взуття, головний убір, інші речі підозрюваного, в щілинах підлоги, кахельними плитками, біля плінтусів [6].

Значення виявлення трупа або його частин, органічних частинок, що відділилися від нього в вигляді шматочків м'язів, кісток, волосся, важко переоцінити. Адже за необхідності це дозволяє зробити аналіз ДНК. Важливе доказове значення можуть мати сліди спалювання трупа (кіптява, фрагменти обгорілих кісток, спалених речей в печі, каміні, купі сміття на городі, в інших місцях). Слід шукати речі і гроші потерпілого (значна сума останніх при скромних доходах обшукуваного

потребує з'ясування їх джерела); предмети, речовини, мікрочастинки, однорідні з виявленими на місці події.

Потрібно шукати зброю і сліди її застосування (стріляні кулі, гільзи, дріб, шрот, пижі), а також вибухові, отруйні речовини. Значну користь можуть принести знайдені при цьому сліди пальців рук зниклого, які можна використовувати для ототожнення його особистості в разі виявлення спотвореного трупа. Слід шукати такі документи та речі зниклого, без яких він звичайно не виходив з дому (годинники, окуляри, сумочка, гаманець та ін.) Доцільно вигребти і просіяти попел зічки чи каміна, в якому можуть виявитися кісткові останки, зуби, коронки, вогнетривкі деталі одягу потерпілого (пряжка, гачки, металеві гудзики).

При виявленні кісткових та інших останків знищеного трупа призначається судово-медична експертиза для встановлення їх приналежності людині, щоб визначити стать і вік убитого. Виявлення на залишках, у тому числі знайдених зубах, слідів прижиттєвих ушкоджень, хвороб, лікарського втручання у поєднанні із наявними в лікувальному закладі і медичній карті передбачуваного потерпілого полегшує вирішення питання про приналежність останків конкретній особі.

Версії, що висуваються у справах даної категорії, спрямовані на з'ясування справжньої долі зниклої людини. Коли версія «зниклий живий» вже відпрацьована і не підтвердилася, перевіряється версія «зниклий убитий». При цьому встановлюються обставини насильницької смерті.

Обґрунтованість версії «зниклий убитий» значною мірою залежить від виявлення матеріальних слідів злочину, в тому числі трупа чи його частин. Рекомендується вивчити передбачуваний маршрут проходження жертви до зникнення, потім направити у правоохоронні органи, лікарні, морги запити про можливе виявлення трупа з прикметами людини. При підтвердженні версії «зниклого вбито» природно постає питання «хто вбивця?».

До висунення версії «вбивство скоїла особа, близька потерпілому» можуть спонукати:

а) конфліктні відносини з підозрюваним зниклого (на ґрунті ревнощів, незадоволення подружнім життям, розподілу житлоплощі, спадщини, витрат на утримання дитини та ін);

б) протиріччя пояснень про причини і обставини зникнення, які підозрюваний дав різним особам, або розбіжності його заяв з точно установленими фактами;

в) докази поведінки близької людини, що вказують на його вину у вбивстві, наприклад: невжиття заходів щодо розшуку зниклого, згадування в розмовах про нього як про неживого, непомірковано-боязкий інтерес щодо результатів ходу розслідування, дії, логічні лише для людини, що знає про смерть зниклого, зокрема, розпорядження майном зниклого та його розпродаж, вступ у новий шлюб.

Перевірити цю версію допомагають допити свідків, які або підтверджують і примножують, або спростовують факти, покладені в її основу. Дуже важливим є з'ясування в підозрюваного де, коли і за яких обставин він бачився з потерпілим востаннє перед його зникненням, як прощалися. Ці свідчення необхідно перевірити, у тому числі на основі офіційних джерел.

На результати розкриття та розслідування злочинів щодо безвісті зниклих осіб негативно впливає час, що пройшов з моменту його вчинення до моменту надходження заяви або повідомлення та внесення до ЄРДР (знищуються матеріальні сліди, згладжуються людські спогади тощо). Чим більше часу проходить з моменту вчинення злочину, тим складніше отримати інформацію про обставини цієї події й осіб, що брали у ній участь. Люди можуть забути окремі факти або їх деталі, змінити місце проживання – переїхати в інше місто, селище, де їх важко знайти, можуть померти; речові докази та сліди під дією часу втрачають деякі свої важливі ознаки або взагалі знищуються, зростає вірогідність втрати або знищення слідів і речових доказів.

Однак, аналіз кримінальних проваджень показує, що вплив фактору часу на розслідування може бути й позитивним. Зокрема, внаслідок особливостей людської психології злочинець з течією часу втрачає обережність, у нього знижується почуття самоконтролю, притупляється пильність. У результаті з'являється зневага до необхідності приховування слідів злочину. Спостерігаються випадки, коли він обмовляється або навіть вихваляється «в своєму колі» вчиненими в минулому злочинами, що створює додаткові умови для їх розкриття.

Нерідко основою для побудови слідчої версії про особу, причетну до злочину, служать так звані «докази поведінки», тобто незвичайна, зухвала чи підозріла поведінка. Може виявитися і злочинна обізнаність певних осіб, що також зобов'язує слідчого ретельно перевірити їх можливу причетність до злочину.

Про таку обізнаність свідчить знання особою подробиць і деталей фактичних обставин злочину, про які може бути відомо лише безпосередньому виконавцю, або особі, причетній до факту злочину.

Іноді розкриттю злочинів сприяє зміна позиції заявника або свідків, які раніше на допитах за особистими мотивами давали неправдиві свідчення. Під впливом життєвої ситуації, що виникла, вони можуть заявити до органів слідства про істинні події та винуватців злочину. Згодом може змінитися відношення самого винного до вчиненого злочину. Наприклад, до явки з повинною його спонукають переживання, викликані вчиненим злочином. Іноді злочинець, будучи викритим у вчиненні чергового злочину, дає показання про скоєні ним раніше злочинні діяння, що залишились нерозкритими.

При обшуку у підозрюваного, який мешкав разом із зниклим, особливу увагу слід приділити виявленню слідів крові, можливого знаряддя вбивства, листування з родичами потерпілого, наявність заповіту, а також речей, що належали потерпілому. Імовірність дарування, застави, продажу цих речей підозрюваному уточнюється допитами свідків працівників ломбардів та комісійних магазинів [7].

Припущення про фальшивість кореспонденції (листи або телеграми) від зниклого, що надійшла на будь-яку адресу і яка свідчить, що він живий і здоровий, перевіряється призначенням криміналістичної експертизи. Остання встановлює виконаний відповідний текст без вісті зниклим або кимось іншим, наприклад підозрюваним, а також місце відправлення і відповідність строків написання.

Версія «вбивство скоїла стороння особа» висувається зазвичай на основі наступних фактів:

а) відсутність серед близьких зниклого людей, зацікавлених в його смерті;

б) наявність достовірних даних про від'їзд потерпілого куди-небудь;

в) наявність у зниклого в момент від'їзду значних цінностей, на які міг спокуситися невідомий злочинець.

Дії з перевірки такої версії плануються та здійснюються за передбачуваним маршрутом пересування особи, що зникла безвісти, та націлені перш за все на встановлення населеного пункту, будинку, квартири, де потерпілого бачили востаннє, а також особи, з яким він спілкувався перед зникненням. Пошук стає більш цілеспрямованим, коли слідчий шляхом допитів свідків дізнається про професію, сферу трудової діяльності, інтересів зниклої особи (адвокат, посередник в обміні квартир (маклер), кравець, дилер, торговець-оптовик, антиквар і т.д.).

Якщо зникла людина, робота якої пов'язана з відвідуванням мешканців визначеного населеного пункту (наприклад, кур'єр, листоноша, слюсар, монтер, страховий агент), опитуваннями громадян встановлюється клієнт, якого зниклий відвідав останнім, а подальше розслідування спрямовується на з'ясування його можливої причетності до вбивства.

Інший метод, яким широко повинні користуватися слідчі – це вивчення справ про однорідні злочини, вчинені в тому ж місті, районі або навіть області. Під «однорідними» треба розуміти ті справи про вбивства, тяжкі тілесні ушкодження, спосіб вчинення або приховання яких співпадає або схожий з розслідуваним.

Внаслідок зіставлення отриманих вказаним шляхом даних з відомостями про злочинця, які вже є в справі, кількість відомостей про його особу може значно розширитися, а коло можливих підозрюваних, відповідно, звужитися, що істотно полегшить роботу по встановленню особи злочинця.

У загальній методиці розслідування вбивств розрізняють кілька особливих методик, що відрізняються специфікою, яка визначається ситуацією. До них належать методика розслідування вбивств, що маскуються під нещасний випадок, методика розслідування вбивств за відсутності трупа потерпілого, методика розслідування вбивств, пов'язаних із розчленуванням трупа, методика розслідування вбивств на замовлення. Кожна з названих методик має особливості в організації провадження початкових слідчих дій і оперативно-

розшукових заходів. Вони передбачають перш за все огляд місця події і трупа, судово-медичного дослідження трупа, допит заявника і свідків по справі.

Проблемним залишається питання розшуку безвісти зниклих в зоні АТО. Суспільство зараз болісно намагається знайти відповіді на запитання: скільки людей загинуло в зоні АТО, скільки зникло безвісти й потрапило в полон і хто має зайнятися їх розшуком? Лише на Донеччині та Луганщині за даними Головного слідчого управління СБУ станом на 10 листопада 2014 року безвісти зниклими вважається понад 1700 осіб. Мова тут іде як про військовослужбовців, добровольців, волонтерів так і про мешканців тимчасово окупованої території. До їх числа відносять загиблих чи страчених в полоні, чий тіла або залишаються на місці бою, або поховані часто в безіменних могилах; полонених сепаратистами, або таких, що перейшли на їх бік; а також тих що покинули межі АТО, не повідомивши про це рідних та близьких, які звертаються з заявами про безвісне зникнення і сподіваються на встановлення долі та обставин безвісного зникнення. Вирішення цієї задачі можливе лише за умови припинення бойових дій, звільнення окупованої території та отримання туди доступу правоохоронних органів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ривман Д. В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений / Д. В. Ривман. – Л., 1975.
2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
3. Колесник В. А. Негласні слідчі розшукові дії: кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти підготовки і проведення / В. А. Колесник. – К. : Прецедент, 2014. – 135 с.
4. Клочко А. М. Шляхи розвитку оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах / А. М. Клочко // Проблеми дотримання прав людини в діяльності ОВС України : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 22–23 трав. 2008 р.). – Х. : ХНУВС, 2008.

5. Гончаренко В. Г. Кримінальний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] / В. Г. Гончаренко ; [за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстиніан, 2012. – 1224 с.

6. Горбачевський В. Я. Вбивство. Огляд місця події: [моногр.] / В. Я. Горбачевський, І. В. Сервецький. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. – 176 с.

7. Особливості розслідування вбивств без трупа [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://pravodom.com/kriminalstika/4/104-osoblivosti-rozsliduvannya-vbivstv-bez-trupa>.

УДК 343.985:343.34

Панчишин Михайло Ярославович –
здобувач наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх
справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 272 КК УКРАЇНИ

Грунтуючись на результатах вивчення слідчої практики, спеціальної літератури та наукових публікацій, виокремлено та описано особливості проведення огляду під час розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою.

Ключові слова: огляд; огляд місця події; розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою; злочини проти безпеки виробництва; охорона праці.

Основываясь на результатах изучения следственной практики, специальной литературы и научных публикаций, выделены и описаны особенности проведения осмотра при расследовании нарушений правил безопасности во время выполнения работ с повышенной опасностью.

Ключевые слова: осмотр; осмотр места происшествия; расследование нарушений правил безопасности во время выполнения работ с повышенной опасностью; преступления против безопасности производства; охрана труда.

Study of the practice of investigation of crimes under Art. 272 of the Criminal Code of Ukraine has revealed certain weaknesses and problems of this activity, consisting of the untimely and poor conduct of investigative (search) action, errors in the search and seizure and other trace evidence about improper use of the expertise and so on.

Particular attention is drawn to the low quality and efficiency of some investigation (search) action, and, above all, the inspection (Art. 237 of the Criminal Procedure Code of Ukraine).

Empirical evidence, evidence, investigators mostly obtained by inspection of the place where the accident occurred (usually the workplace of the victim) and the place where the records are stored enterprise (employer) with subsequent or simultaneous inspection of documents relating to the commission of the crime.

Overview of the workplace where the accident occurred, in addition to displaying and recording characteristics and circumstances required for any examination, also provides search, evaluation and fixation of specific data on working conditions when working with high risk.

Particular attention should be paid to photographing the overall situation on the spot (location production equipment, the location of the tools, supplies used by the victim, the presence of protective devices, warning signs, etc.), as well as detailed photographic images of the most important components, parts and machinery that will help determine the conditions under which the accident occurred.

An important component of the production environment are protective devices and other safety equipment. It is necessary to carefully examine, describe and photograph parts of machines, accessories, parts, tools, etc., Who was injured victim because often the causes of the accident are established after such inspection.

In case of an accident during the process are subject to mandatory clarify the operation of this process, their sequence and duration. To do this, it is advisable to consult the documentation that regulates this process. Particular attention should be paid to what tools, equipment and accessories required for its implementation.

It is also essential to fix the temperature behavior (including relative humidity, its velocity, thermal radiation), ventilation performance (availability, status, mode) and the state of illumination (brightness, presence combined illumination, uniformity of brightness).

To investigate violations of safety rules during work with high risk, the results of the inspection are essential. Since it is often during

the inspection, you can collect and record evidence information that determines the direction and course of further investigation.

Keywords: review; viewing the scene; investigate violations of safety rules related to high risk; crimes against the security of production; labor protection.

Естрімкий розвиток науково-технічного прогресу, що відбувається протягом останніх десятиліть і супроводжується постійним зростанням частки трудових, матеріальних та фінансових ресурсів у виробничій діяльності, зумовлює актуалізацію низки правових проблем, пов'язаних із реалізацією конституційного права працівників на охорону їх життя і здоров'я у процесі трудової діяльності, на належні, безпечні і здорові умови праці, за яких умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовується працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам, встановленим законодавством.

Особливе місце у системі зазначених гарантій належить забезпеченню безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпечкою. Робота з підвищеною небезпечкою – це робота в умовах впливу шкідливих та небезпечних чинників або така, де є потреба в професійному доборі, чи пов'язана з обслуговуванням, управлінням, застосуванням технічних засобів праці або технологічних процесів, що характеризуються підвищеним ступенем ризику виникнення аварій, пожеж, загрози життю, заподіяння шкоди здоров'ю, майну, довкіллю [1]. Відтак, до виконання робіт з підвищеною небезпечкою висувається низка додаткових спеціальних умов, додержання яких має забезпечити безпеку життя і здоров'я учасників виробничої діяльності.

Ст. 272 КК України передбачено кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпечкою на виробництві або будь-якому підприємстві особою, яка зобов'язана їх дотримувати.

Вивчення практики розслідування згаданих злочинів дозволило виявити низку недоліків та проблем цієї діяльності, що полягають у несвоєчасному та неякісному проведенні слідчих (розшукових) дій, помилках під час пошуку та вилучення

слідової та іншої доказової інформації, неналежному використанні спеціальних знань тощо.

Особливу увагу звертає на себе низька якість та результативність проведення деяких слідчих (розшукових) дій, а, насамперед, огляду (ст. 237 КПК України).

У цій статті на основі результатів аналізу слідчої практики та узагальнення досвіду проведення згаданої слідчої (розшукової) дії при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 272 КК України, із урахуванням типових помилок та недоліків у роботі слідчого, пропонуються криміналістичні рекомендації, що враховують особливості проведення огляду та можуть бути застосовані у практичній діяльності з метою підвищення ефективності проведення згаданої слідчої (розшукової) дії.

Законодавець виокремлює у якості окремих видів огляду – огляд місцевості, приміщення, речей та документів. Як вже було зазначено, порядок проведення огляду регламентовано ст. 237 КПК України, а у криміналістичній літературі описано особливості проведення огляду під час розслідування різних видів злочинів з урахуванням специфіки та особливостей їх розслідування та учинення.

Горячи про особливості огляду місця нещасного випадку на виробництві О.В. Таран справедливо зауважує, що під час його проведення слідчі переважно керуються загальними рекомендаціями та використовують типові тактичні прийоми, що не завжди виявляється достатнім, адже у цьому випадку огляд місця події має певні особливості і потребує урахування значної кількості чинників, пов'язаних з функціонуванням виробничого середовища. Як наслідок, у процесі огляду поза увагою слідчого залишаються важливі обставини та сліди, що нерідко зумовлює потребу у проведенні повторного огляду місця події, що негативно впливає на якість розслідування, адже на момент повторного огляду, зазвичай, обстановка на місці нещасного випадку зазнає суттєвих змін, а доказова інформація буває остаточно втрачена [2, с. 166]. Наведені положення можна також поширити на проблему, що досліджується, адже як свідчать результати вивчення слідчої практики, під час розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України слідчі керуються аналогічною тактикою та не враховують особливостей проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Як зазначають автори коментаря КПК України, окремим видом огляду є огляд місця події, яким може бути певна місцевість чи її окрема ділянка, приміщення або будівля, де готувався злочин, де він був учинений або де настали злочинні наслідки чи зберігаються його сліди, а під час огляду місця події може мати місце огляд окремих предметів, документів, трупа [3, с. 528]. Що стосується проведення огляду під час розслідування злочинів, передбачених ст. 272 КК України, то, як свідчать емпіричні дані, доказову інформацію слідчі переважно одержують під час огляду місця, де стався нещасний випадок (зазвичай це робоче місце потерпілого) та місця, де зберігається документація підприємства (роботодавця) із наступним або одночасним оглядом документів, які мають відношення до учинення злочину.

Зважаючи на бланкетний характер диспозиції ст. 272 КК України, убачається, що нарівні із кримінальним, кримінальним процесуальним законодавством, відомчими нормативно-правовими актами, під час розслідування потрібно керуватись також положеннями трудового, цивільного, господарського законодавства та відповідними типовими та спеціальними інструкціями, положеннями тощо. Оскільки саме у цих документах визначено порядок виконання робіт з підвищеною безпекою, що зрештою певним чином визначатиме специфіку та тактику проведення огляду. Так, обов'язковою складовою діяльності слідчого є зіставлення фактичних обставин розслідування та вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів, які регламентують порядок та умови виконання робіт з підвищеною безпекою, визначення (оцінка) відповідності дій окремих суб'єктів нормативно-правовим правилам та вимогам.

Отже, з цих позицій розглянемо деякі особливості проведення огляду.

Зважаючи на те, що об'єктом огляду переважно є робоче місце потерпілого (87 %), правильне розуміння цього поняття та уявлення про його складові – необхідна умова якісного проведення огляду.

У загальному розумінні робоче місце – це просторова зона дії, оснащена технічними засобами, в якій здійснюється трудова діяльність працівника (працівників), а робоча зона – це частина робочого місця, обмежена крайніми точками досяжності рук чи ніг працюючого із зміщенням на один-два кроки від центру

робочого місця. На робочому місці розміщуються знаряддя, предмети і продукти праці, тому межі робочого місця повинні забезпечити можливість виконання всіх дій технологічного процесу [4, с. 78]. Наведеними положеннями потрібно керуватися для правильного визначення меж огляду (із обов'язковим відображенням цих відомостей у протоколі), а також з метою правильного виокремлення та визначення об'єктів, які підлягають огляду.

Огляд робочого місця, де стався нещасний випадок, крім відображення та фіксації характеристик та обставин, обов'язкових для будь-якого огляду, передбачає також пошук, оцінку та фіксацію специфічних даних щодо умов праці під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Слідчий повинен виходити з того, що відповідно до вимог законодавства, роботодавець зобов'язаний забезпечити безпеку працівників під час експлуатації обладнання, виконання технологічних процесів, а також інструментів, сировини та матеріалів, що використовуються під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. У протоколі обов'язково потрібно зафіксувати інформацію про виробника, рік випуску, тип, марку, серійний, інвентарний номер машини, устаткування, агрегату та іншого обладнання під час експлуатації якого стався нещасний випадок, оскільки це слугуватиме підтвердженням (або спростуванням) виконання (невиконання) роботодавцем або іншим суб'єктом своїх обов'язків.

Окрему увагу потрібно приділити фотографуванню загальної обстановки на місці події (розташування виробничого обладнання, місце знаходження інструментів, приладь, якими користувався потерпілий, наявності загороджувальних пристроїв, попереджувальних знаків та ін), а також детальній фотофіксації найбільш важливих вузлів, деталей машин та механізмів, що допоможе з'ясувати умови, за яких стався нещасний випадок.

Вивчення емпіричних даних засвідчило, що слідчі під час проведення огляду не приділяють увагу такому важливому питанню, як з'ясування та відображення у протоколі відомостей про обстановку на робочому місці до настання нещасного випадку (лише у 2 % протоколів містилась відповідна схема). У той час, як ця інформація має суттєве значення для з'ясування цілої низки питань під час встановлення причин настання

нешасного випадку, його механізму, встановлення причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) певних осіб та шкідливими наслідками тощо. Такі відомості можна отримати, наприклад, зі слів інших працівників або свідків нещасного випадку про що обов'язково робиться відповідна відмітка. Загалом же, перше, що має з'ясувати слідчий після прибуття на місце події – чи були зміни у обстановці, в чому вони полягали, хто був їх ініціатором, хто і коли їх здійснив та які для цього були причини.

Варто також знати, що важливою складовою виробничої обстановки є захисні пристрої та інші засоби безпеки. Під час їх огляду потрібно виходити з того, що конструкція захисної огорожі повинна виключати можливість самовільного переміщення з положення, що забезпечує захист особи, що працює; забезпечувати можливість виконання передбачених дій, включаючи спостереження за роботою огорожувальних частин виробничого обладнання, якщо це необхідно; не створювати додаткові небезпечні ситуації; не знижувати продуктивність праці тощо [5, с. 22]. Важливо, щоб відомості про наявність, найменування, стан та розташування захисних пристроїв бути відображені в протоколі.

Найбільш ретельно потрібно оглянути, описати та сфотографувати частини машин, механізмів, приладь, деталей, інструмента та ін., якими було травмовано потерпілого, оскільки нерідко причини нещасного випадку встановлюються після такого огляду.

Якщо огляд проводиться одразу після настання нещасного випадку та є можливість вилучення нестійких слідів (кров, відбитки пальців тощо), потрібно приділити першочергову увагу їх пошуку, фіксації та вилученню. Результати ж технічного боку огляду об'єкта (об'єктів), яким було травмовано потерпілого доцільно відображувати у наступному вигляді: 1) точне місце знаходження об'єкта, що оглядається; 2) власник машини, механізму, обладнання; 3) найменування, тип, марка, рік випуску, інформація про виробника та коротка технічна характеристика; 4) наявність паспорта, інструкції з експлуатації; 5) строк експлуатації (за нормами амортизаційних відрахувань), балансова вартість (якщо термін експлуатації сплинув – дата обстеження комісією щодо подальшої експлуатації, склад комісії та її висновки); 6) відомості про особу, за якою закріплена машина,

обладнання, механізм. Яким чином це оформлено; 7) наявність посвідчення (або іншого документу), який дозволяє роботу на цьому обладнанні (коли і ким видане); 8) наявність інструкції під час роботи на машині, механізмі, обладнанні; 9) дата проведення останнього технічного обслуговування, огляду. Хто його проводив; 10) технічний стан основних вузлів та агрегатів [5, с. 22]; 11) показання приладів на момент огляду; 12) наявність сторонніх предметів на робочому місці.

У разі настання нещасного випадку під час технологічного процесу обов'язковому з'ясуванню підлягають операції такого процесу, їх послідовність та тривалість. Для цього доцільно ознайомитись з відповідною документацією, яка регламентує цей технологічний процес. Особливу увагу потрібно звернути на те, які інструменти, прилади та пристосування потрібні для його здійснення.

Виконання робіт з підвищеною небезпекою нерідко відбувається у шкідливих та небезпечних умовах. Тому важливо зафіксувати температурні показники (у тому числі вологість повітря, швидкість його руху, теплове випромінювання), вентиляційні характеристики (наявність, стан, спосіб) та стан освітлення (яскравість, наявність комбінованого освітлення, рівномірність яскравості).

Важливе значення для забезпечення безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою мають засоби індивідуального захисту (ЗІЗ). Зважаючи на характер згаданих робіт практично у кожному разі нормативними документами передбачено необхідність застосування ЗІЗ. Обов'язок забезпечення працівників ЗІЗ покладається на роботодавця. За результатами вивчення слідчої практики встановлено, що слідчі не приділяють належної уваги огляду та оцінці стану ЗІЗ під час проведення огляду місця, де стався нещасний випадок. Так, лише у 17 % протоколів зазначено про наявність або відсутність ЗІЗ, а якісно проведено їх огляд тільки у 8 % вивчених протоколів.

Під час проведення огляду ЗІЗ потрібно звернути увагу та зафіксувати у протоколі відомості про: 1) наявність ЗІЗ, їх місце знаходження на момент огляду; 2) вид, ідентифікаційні або розпізнавальні знаки; 3) загальний стан; 4) пошкодження, їх характер та локалізацію. Під час виконання робіт з підвищеною

небезпекою (залежно від їх характеру) можуть використовуватись засоби захисту, які мають конструкцію невисокої складності (садові рукавиці, рукавиці для захисту від впливу розчинів миючих речовин, фартухи, головні убори, сезонний одяг, взуття, легкі захисні шоломи, окуляри тощо), але частіше використовуються ЗІЗ, що мають складну конструкцію та призначені для захисту від небезпеки, що загрожує життю людей, або небезпеки завдання тяжких тілесних ушкоджень (фільтруючі пристрої для захисту дихальних шляхів від впливу токсичних речовин та газів, пристосування, що забезпечують частковий захист від впливу хімічних речовин, засоби захисту від ураження електричним струмом, засоби захисту від падіння з висоти та ін.). Якщо огляд ЗІЗ першої групи не являє особливої складності, то під час проведення огляду ЗІЗ другої групи потрібно скористатись допомогою спеціаліста.

Отже, наведені положення у загальних рисах визначають специфіку проведення огляду із урахуванням особливостей організації та проведення робіт з підвищеною небезпекою, визначені етапи та об'єкти огляду вважаємо умовними, оскільки їх послідовність та зміст будуть визначатись у кожному випадку окремо залежно від конкретної ситуації.

У разі, якщо огляд проводиться із запізненням, коли пройшов тривалий час після нещасного випадку, його завдання є обмеженими, оскільки обстановка на місці події, зазвичай, вже порушена, сліди крові видалені, верстат відремонтований, недоліки у техніці безпеки, що стали причиною нещасного випадку усунуті та ін. Утім, навіть за таких умов огляд є необхідним та корисним, оскільки він орієнтує слідчого у обставинах події, а у деяких випадках, дає можливість виявити речові докази. Так, наприклад, якщо травматична подія сталась через вузькість проходів між машинами, то зрозуміло, що це можна встановити і під час огляду, який проводиться із запізненням. Іноді після такого огляду вдається я встановити сліди нещодавнього усунення порушень, що сприяли настанню нещасного випадку [6, с. 341].

У якості висновку можна зазначити, що для розслідування порушень правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, результати огляду мають визначальне значення. Оскільки нерідко саме під час огляду можливо зібрати та

зафіксувати доказову інформацію, що визначатиме напрям та перебіг подальшого розслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про затвердження Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці та Переліку робіт з підвищеною небезпекою [Електронний ресурс] : наказ Державного комітету України з нагляду за охороною праці від 26 січ. 2005 р. № 15. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0231-05>.

2. Таран О. В. Розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці : [моногр.] / О. В. Таран. – К. : ДІА, 2012. – 352 с.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

4. Крушельницька О. В. Управління персоналом : [навч. посіб.] / О. В. Крушельницька, Д. П. Мельничук. – К. : Кондор, 2003. – 296 с.

5. Несчастные случаи на производстве. Методика проведения расследования : [учеб. пособие] / Н. И. Щенников и др. / Нижегород. гос. техн. ун-т им. Р. Е. Алексеева. – Н. Новгород, 2012. – 219 с.

6. Осмотр места происшествия : [пособие для прокурорско-следствен. работников] / А. Н. Васильев, И. В. Виноградов, А. Р. Ратинов. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1960. – 382 с.

УДК 343.982.3(477)

Rogatyuk Igor – PhD, associate professor, the deserved lawyer of Ukraine

CRIMINALISTICS PORTRAIT RESEARCH: FEATURES OF REALIZATION AND DRAWING ON RESULTS ARE IN THE CRIMINAL LEGAL PROCEEDING

In the article the forensic investigation and portrait research in criminal proceedings Ukraine.

Keywords: portrait research; investigation; criminal proceeding.

Досліджено судово-медичну та портретну експертизи в кримінальному судочинстві України.

Ключові слова: портретна експертиза; розслідування; кримінальний процес.

Исследованы судебно-медицинская и портретная экспертизы в уголовном судопроизводстве Украины.

Ключевые слова: портретная экспертиза; расследования; уголовный процесс.

In a criminalistics aspect in modern circumstances, especially with adopting of new CPC of Ukraine, the special interest is presented by a person suspected (defendant) as an element of criminalistics description of certain type of crime.

The studies about the features of appearance of person are the component element of study of a criminal. A human beings is a difficult biological mechanism to which inherent it, unique complex of properties and features. Properties characterize the internal qualities of a person, features – external. The process of forming of any person begins from the moment of its birth and takes place under an influence of external environment (natural and social) in which it lives, and

internal state of its organism. The result of this process is an existent variety of people, which differ one from other by an appearance, behaviour, financial and cultural values.

In the mechanism of crime people are a basic criminalistics information source. Person as a subject of co-operation and formation of traces is one of multifaceted objects of wild nature. Difficult and varied role of a subject in the structure of criminal activity, as he occupies the first place – there is not activity without a subject, and consequently a crime is not committed.

Being on the high degree of development and organization of matter, a person owns the most quantity of features and properties, that allows to distinguish it among the numerous objects of living and lifeless nature.

The establishment of personality after the features of appearance is carried out in the process of investigation of crimes and is the result of complex of operational investigative measures and proceedings (search actions) among which actual is appointment of the judicial-portrait examination.

The conclusion of an expert, especially with the categorical form of identity which comes as a result of portrait research studies in the process of identifying of a person after a result of the estimation of information, which were collected during prosecuting an investigation in criminal realization.

Certainly, appointing an examination the investigator counts on the detailed and high-quality research of the given objects. Unfortunately not always an expert can give the detailed expert conclusion because of different objective or subjective circumstances.

This affirmation justly can be applied to any type of examination, but among traditional criminalistics examinations the judicial-portrait examination occupies a specific place, because the experts sufficiently often appoint portrait images examinations of the low quality, which do not allow in a complete measure to use all the methods and receivings of research of features of appearance that are developed nowadays.

The acuity of the problem arises due to the fact that recently in the expertise practice are being appeared the images received from the use of

digital photographic, which allow to take photo from the close distance. As a result on the photo is observed a significant distortion of the features of human appearance. Wide spread are the cases, when on the research are presented passports, photos in which were subject of processing by the programs such as «Photoshop». Even at the previous study of similar photos is noticeable the change of some size descriptions of a face, contours of elements of appearance, not to mention about cosmetic and surgical changes and deleting of wrinkles. Certainly, that it is necessary for such situations the working out the recommendations and methods for exposure of similar changes of initial images and account of differences at comparison of features of appearance.

The analysis of expert practice rotined that such objects of judicial-portrait examination as images received from the videosupervisions, became prevailing in comparing to the photos. However the videoshots are studied like photographic images, although the principle of exposure of features of appearance is another and needs new approaches and analysis of both images and fixed features of appearance on them. Existed methodical recommendations on the conducting of expert research of shots of the videotape recording meet mainly to the analysis of methods of video, possibility of technical correction of images, although there is a requirement in the specialized method of research of features of appearance after such mediums of portrait data.

This problem also needs serious working outs not only in relation to the research methods of features of appearance after such images but also corrections and additions of content of the stages of portrait examination. So contet of actions of expert on the stage of previous research must include the independent choice of videoshots on which are represented the optimum features of appearance, an expert to our opinion must not be limited to only materials given by an investigator or court. As a rule for comparing to the person which is on the videotape recording, are given photos, made after the rules of photographing on documents. As a result not comparison of images, the process of analysis and their comparative research becomes complicated. Therefore theexperts need to use their right for petition about the receipt of compared images on foreshortening and positions of head of a person on a photo. Also it will be correct to initiate a right

of an expert to take photography of persons which are checked up, that will allow to get maximally suitable images for authentication.

Another problem of portrait authentication is plastic surgery, which arises up in connection with appearance of the newest methods of surgery which influences on changing of features of human appearance.

In this connection there is a necessity of exposure of reasons and circumstances of such state of practice of processing of portrait researches, including at the level of training of the proper expert personnels. It is necessary to pay attention to such important moments in basis of expert method of implementation of judicial-portrait examinations, such as a decision of identification meaningfulness of the selected features, decision of question, in relation to possibility of the use of receptions and methods of comparison, structure of content of synthesizing part of conclusion, criteria of ground of conclusions according to the results of research [1, с. 287].

Consequently, the judicial-portrait examination in comparing to other criminalistics examinations, is appointed rarely, and that is why experts slowly accumulate own experience of their implementation.

Modern state of the judicial-portrait examinations requires an activation of scientific researches of the investigations and preventing crimes, and also the working out the methodical recommendations from criminalistics equation of person on original human appearance.

The subject of portrait examination is regularity of physiological structure of features of human appearance, their changes along life and after death, the use of features of human appearance of man for disclosure and investigation of crimes.

The task of portrait examination is equation of person (troupe) after its image.

Reference list of solvable questions:

- Is a concrete person represented on this photo?
- Is on represented photos, made in different periods, the same person?
- Is or are one or different persons represented on these photos?
- Is among persons on a group photo a person, represented on the comparative photos presented for research?
- Is a concrete person represented on the photo of unrecognized dead body? [2].

The requirements to materials, which must be presented to an expert for the processing of research: Objects of examination of equation of a person after the features of appearance are foto-, kino-, video-, digital representations of live persons, unrecognized dead bodies.

By comparative materials for authentication of person after a photo there can be pictures of this person, also the images, special made for this examination. Such images are made according to the rules of identificative (signalitical) filming: three chest pictures are made – in a right type, full laugh (at the front) and with the turn of a head on the right. For the receipt of the most exact reflection of features of appearance the head of person, which pictures are taken, during a filming in full laugh and in a type must occupy vertical position. During a filming in a semitype a head of person must be some lifted and returned on the right thus, that the left auricle was expressly looked over.

On filmings in a type and full laugh a person which pictures are taken must be represented with an ordinary mien, without a head-dress and other articles of clothes, which hide any objects; the hair must be combed back (for the women the hair should not cover an auricle).

The filming is conducted at illumination which allows most fully to find out the relief of person and his peculiarities. Usually the combined illumination is applied which consists of one enough intensive source of light (window, soffit) with a beating back screen from white fabric or paper.

At any variant of illumination an image must not have the large shaded areas which interfere with reliable judgement in relation to signs. During a filming relatively light neutral background should be used. It is desirable, that among comparative samples there were pictures, closed to researched at filming period, foreshortening of image, illumination.

Together with comparative materials it is necessary for an investigator to give information about possible plastic operations, done to a person which must be identified.

The rules signalitical filming is spreading on the photographic fixing of appearance of dead in the cases of exposure of unrecognized dead bodies (there are troupes with the stored covers of face). Authentication of dead body is conducted by comparing of image of dead body to the live images of person. A filming is conducted, as a

rule, in morgues. At photographing a dead body is often practiced to take 5 images of a head: full laugh, right and left types, and also with the turn of the head on the right, as among live pictures there can be not samples on which a person is represented fullface or type. If for authentication of dead body a photo is given, except the noted photos is conducted photography with the that foreshortening and illumination, that is on the given picture. In necessary cases before a filming the so-called rest room of head of a dead body is conducted: face is washed, hair are combed, eyes are opened and so on. In the cases when muscles of face were saved, but integrity or ordinary look is broken and judgement in relation to the signs of deceased is impossible, come running to restoration of external covers of face for a giving the dead body live look. The special signs of external anatomy of dead are filmed with a scale. Comparative images are not retouched.

Nowadays the plastic (cosmetic) operations, which purchased considerable distribution allow not only to remove the defects of development, consequences of mechanical, chemical damages and surgical interferences, but also to change a form and sizes of certain elements of face (nose, mouth) and to conduct the so-called rejuvenation. All these operations change the look of a person. So, as a result of removal of wrinkles on a face the edge of growth of hair can change, which leads to the increase of height of forehead, and also the level of location of eyebrows (as a rule, up).

In general the cosmetic operations are an independent type of surgery, which also can be the finishing stage of renewable surgery. The purpose of such operations is a removal of anomalies or certain (usually sufficiently noticeable) failings with the purpose of achievement of accordance of original appearance of patient acceptable him the aesthetically beautiful norms.

Plastic operations conduct for renewal of the blasted or tumbledown organs of human body by moving of fabrics, taken in close of defect or displanted from other places, and also the use of live or dead fabrics of other person or animal. For transplantation can apply different artificial materials. Thus simultaneously with the form of organ is renewed his function. Important value gives also achievement of certain cosmetic effect.

More informing in an expert aspect are plastic operations for which material for transplantation is taken in sick (autoplastic). After

such operation on the human body there are scars not only in the place of renewable organ but also in the place of taking of transplant (during such operations on face replant a skin, mucus shell, fat, muscles, cartilages, bones, combined fabrics, and also nerves and vessels). In some cases the scars from the exception of automaterial it is possible to observe it on a photo.

During authentication of appearance of supposition about cosmetic and surgical interference on face should be checked always and above all things in cases:

- when on more late portrait a person looks junior than on earlier;
- when on earlier photo there are defects, injuries, anomalies and other rejections, on face, and on more late they are not or they are less expressed;
- when at presence of separate divergences in the appearance of the compared persons on one of the photos evidently scars, which need the decision of their attitude toward scars of surgical interference.

For establishment of relation of found out on photos the divergences and changes of appearance to the consequences of cosmetic and plastic operation can appear the need in involvement of specialists-surgeons, in fact not always for the conducting of research it is enough for an expert to familiarize with the special medical literature in this question, sometimes the consultation of a specialist is needed. In certain cases the commissional examination should be done [3, c. 133].

The judicial-portrait examination in comparing to other criminalistics examinations, is appointed rarely, and that is why experts slowly accumulate own experience of their implementation. In this connection it is necessary to use such active form of methodical work, as criticizing of copies between expert subdivisions for an exchange experience, to publish the results of criticizing as samples of expert practice. Modern state of the judicial-portrait requires an activation of scientific researches executed with accounting of the actual questions of practice of investigations and preventing crimes, and also the working out of methodical recommendations on criminalistics equation of person on original human appearance.

LIST OF REFERENCES

1. Voloschuk T. Requirement to the objects of criminalistics portrait research // Scientific Journal «Chronicles of KUL». – 2010. – № 2. – С. 286–289.
2. Instructions about setting and leadthrough of judicial examinations and scientifically methodical recommendations on questions preparation and setting of judicial examinations, ratified the order of Ministry of justice of Ukraine 08.10.98 N 53/5 (z0705-98), justice of Ukraine incorporated in Ministry 03.11.98 N 705/3145 / [Electronic resource]. – Access mode :
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0061-05/page>.
3. Manko E. Identification of the persons whose appearance has been altered by the plastic surgery // Criminalistics announcer. – 2014. – № 1(21). – С. 132–137.

УДК 343.983.2:343.34

Бабич Н. В. – здобувач наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ ЗНАНЬ У ГАЛУЗІ ТЕХНІЧНИХ НАУК ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

З позицій міждисциплінарного підходу визначено можливості використання технічних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. Запропоновано рекомендації щодо використання таких знань залежно від їх виду та конкретного складу злочинів, передбачених ст. 271–275 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: технічні знання; розслідування злочинів; злочини проти безпеки виробництва.

С позицій междисциплінарного підходу определены возможности использования технических знаний при расследовании преступлений против безопасности производства. Предложены рекомендации по использованию таких знаний в зависимости от их вида и конкретного состава преступлений, предусмотренных ст. 271–275 Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: технические знания; расследования преступлений; преступления против безопасности производства.

Given the growing needs of law enforcement, due to the appearance of new and the occurrence of certain types of crime, characterized by increased complexity of the investigation, as well as the need for improvement and further development of science, there is an objective need to study the problems of using expertise in the investigation of crimes against the security of production.

The task of the investigation related to the need to clarify issues related to the type, purpose, structure, features of functioning objects of the working environment, as well as related to the designing,

engineering and operational areas of industrial activity, can and should be resolved through the use of technical knowledge.

According to the results generalize experience with technical expertise in the investigation of crimes against the security of the production, as well as taking into account and to address the shortcomings in the work of the investigators, offered advice on the possibilities of using technical expertise to perform the tasks of the investigation. For convenience, a list of technical knowledge are grouped according to the type of activity of subjects (mostly engineers) who are carriers of such knowledge.

Keywords: technical knowledge; investigation of crimes; crimes against the security of production.

Проблеми визначення поняття, ознак, структури, видів та форм використання спеціальних знань під час розслідування злочинів неодноразово були предметом наукових досліджень у різні часи. Найбільш важливі аспекти цієї проблематики розглянуті у працях Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, В.Д. Берназа, Т.В. Варфоломеевої, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, О.Ф. Долженкова, В.А. Журавля, А.В. Іценка, Н.І. Клименко, О.Н. Колесніченка, В.О. Коновалової, М.В. Костицького, І.І. Котюка, В.С. Кузьмічова, В.К. Лисиченка, Є.Д. Лук'янчикова, Ю.Ю. Орлова, Б.В. Романюка, М.Я. Сегає, О.П. Снігерьова, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалової, В. Г. Хахановського, П.В. Цимбала, В.Ю. Шепітька й ін.

Що стосується наукових праць, присвячених проблемам використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва, то вони частково досліджені у роботі О.В. Таран (Київ, 2013 р.), існує також низка робіт часів СРСР та більш сучасних, які підготовлені у Російській Федерації. Серед яких праці В.К. Глістіна, М.С. Грінберга, С.А. Квелідзе, М.П. Яблокова та ін..

Згадані вчені зробили вагомий внесок у становлення і розвиток наукового знання, а їх роботи були танаразі залишаються актуальними як для науки, так і для практики. Водночас, зважаючи на зростаючі потреби правозастосовної діяльності, що зумовлені виникненням нових та поширенням деяких видів злочинів, що характеризуються підвищеною

складністю розслідування, а також потребою в удосконаленні та подальшому розвитку науки, існує об'єктивна необхідність у дослідженні проблем використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. Це також зумовлено тим, що відповідна проблематика наразі залишається малодослідженою, а що стосується окремих видів злочинів проти безпеки виробництва – не дослідженою взагалі. У той же час збільшення кількості цих злочинів фіксується щорічно, і як засвідчили результати вивчення слідчої та судової практики, існує низка проблем, що потребують вирішення.

У цій статті йдеться про можливість використання знань у галузі технічних наук під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва.

Як зазначається в літературі, наразі усі наукові знання становлять єдину систему, структурні елементи якої (види знань) поділяються залежно від предмета та об'єкта пізнання. До системи наукових знань належать суспільні, природничі, технічні та математичні знання [1, с. 52].

Суспільні наукові знання включають такі напрями: філософія, логіка, етика, економіка, психологія, політологічні та юридичні науки.

Систему природничих знань становлять біологія, фізика, хімія, медицина, антропологія та ін.

Певну систему утворюють знання у галузі техніки: загальнотеоретичні технічні знання, а також знання у галузі будівництва, енергетики, транспорту, різних видів виробництва [2, с. 101].

Математика, кібернетика, теорія операцій, семіотика, теорія програмування, статистика та ін. становлять систему математичних знань.

Як свідчать результати вивчення слідчої практики, під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва найчастіше виникає потреба у використанні знань у галузі технічних наук: будівництва, вибухотехніки, криміналістичної техніки, техніки пожежогасіння (85 %); у галузі природничих наук: медицини, фізики, хімії (32 %); у галузі природничих наук: економіки, психології (19 %).

Незважаючи на те, що потреба у використанні знань у галузі технічних наук виникає майже у кожному випадку розслідування злочинів досліджуваної категорії, слідчі не завжди усвідомлюють потенційні можливості залучення таких знань. На нашу думку, це пояснюється недостатнім рівнем їх професійної підготовки щодо особливостей розслідування злочинів проти безпеки виробництва, адже під час одержання профільної освіти цьому питанню не приділяється належна увага, у підручниках з криміналістики методика розслідування цих злочинів представлена у одиничних випадках, а на ознайомлення із науковими публікаціями слідчі, зазвичай, не мають вільного часу. Ситуація додатково ускладнюється тим, що до підслідності ОВС злочини проти безпеки виробництва віднесено у 2012 році, із набуттям чинності нового КПК України, до цього часу розслідуванням цих злочинів проводили слідчі прокуратури, відтак, слідчі ОВС не мають відповідного досвіду.

Убачається, що вирішенню зазначених проблем може сприяти формування системного та комплексного розуміння специфіки знань у галузі технічних наук, адже становлення та розвиток технічних наук завжди відбувається паралельно із розвитком відповідних видів техніки та технологічних процесів, а від правильної оцінки технічної (технологічної) складової виробничої діяльності під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва безпосередньо залежить об'єктивність та повнота розслідування. За допомогою правильного використання технічних знань під час розслідування злочинів досліджуваної категорії, можливо з'ясувати важливі елементи механізму та обстановки вчинення злочину, правильно обрати тактику проведення слідчих (розшукових) дій тощо. Водночас, справедливо зауважити, що постійне оновлення та змінення виробничого обладнання, машин, механізмів та технологічних процесів, поява нових технічних засобів та особливостей їх використання унеможливорює створення універсальних рекомендацій, які можливо використовувати у всіх випадках, коли у слідчого виникає потреба у залученні технічних знань. Утім, комплексне розуміння специфіки технічних наук дозволить формувати у кожному конкретному випадку власну модель використання технічних знань залежно від потреб конкретного

розслідування, іншими словами, слідчий зможе по-перше, визначити які саме технічні знання потрібні для виконання завдань розслідування, по-друге, визначити обсяг таких знань, по-третє, правильно обрати суб'єкта – носія потрібних знань.

Технічні науки (технології, інженерні науки) – це прикладні науки, які досліджують техніку та явища, що пов'язані з її створенням, розвитком та взаємодією з природою і людиною.

Технічні науки охоплюють різні види технологій, виробничих та технічних засобів та різні аспекти діяльності інженерів, забезпечуючи розрахунково-проектувальну, конструкторську, експлуатаційну сфери науково обґрунтованими знаннями, методиками, правилами.

Техніка – це предметні структури практики, технологічні та виробничі процеси, інфраструктура виробничої, і ширше – господарської діяльності, з одного боку – продукт інженерної діяльності, а з іншого – об'єкт технічного знання, на якому базується інженерна діяльність. У технічному знанні відображується досвід практичної діяльності як з боку процесуальної, до якої належить опис характеру та послідовності дій або технологічних перетворень, так і з боку опису властивостей предметних структур практики, технічних засобів, які функціонують у виробничо-технологічних процесах.

Технічні науки поділяють за предметом пізнання на науки про матеріали, енергію, та технічні пристрої, крім того, існує поділ на науки, які вивчають структури, функції та процесові ознаки технічних об'єктів. Виокремлюють також науки, що досліджують закони і принципи побудови нових технічних пристроїв та такі, що являють собою теорію використання природних закономірностей у технічних пристроях, що задовольняють суспільну практичну потребу та науки, які вивчають технологічні принципи масового виробництва та використання технічних пристроїв. У цьому випадку говорять про технічні та технологічні науки та стверджують, що перші – мають функцію пошуку та матеріалізації технічних ідей, а другі – пошук шляхів якнайшвидшого виробництва технічних пристроїв та їх найкращого використання для практики. Проте у більшості випадків зазвичай виокремлюють загальнотехнічні науки, які дають загальну теорію технічних систем (теоретична механіка,

електротехніка, опір матеріалів, теплотехніка, гідравліка, теорія механізмів і машин, технологія машинобудування та ін.) та окремі технічні науки (технологія зварювального виробництва, верстати та інструменти, автоматизація виробничих процесів, прилади точної механіки, технологія виробництва литва, робототехніка, інформатика та ін.) Цю структуру технічних наук можна вважати загальноприйнятною [3, с. 14].

Наведені положення, на нашу думку, у достатньому обсязі формують уявлення про специфіку технічних знань, їх види та носіїв, а також дозволяють визначити позиції міждисциплінарного підходу до дослідження особливостей злочинів проти безпеки виробництва та їх розслідування.

Із наведеного можна зробити висновок, що завдання розслідування, пов'язані із необхідністю з'ясування питань, що стосуються виду, призначення, будови, особливостей функціонування об'єктів виробничого середовища, а також, що належать до проектувальної, конструкторської та експлуатаційної сфер виробничої діяльності, можуть і повинні вирішуватись за допомогою використання технічних знань. Зрозуміло, що обсяг таких знань та межі їх використання будуть визначатись залежно від обставин розслідування. Так, буде різнитись обсяг та зміст знань у галузі техніки, які потрібні для з'ясування обставин порушень вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці (ст. 271 КК України), порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272 КК України), порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ст. 273 КК України), порушення правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274 КК України) та порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд (ст. 275 КК України), оскільки у кожному разі потребуватимуть вирішення питання, пов'язані зі специфікою кожного такого кримінального правопорушення.

Ознайомлення з практикою розслідування злочинів проти безпеки виробництва дозволило з'ясувати, які саме технічні знання є найбільш витребуваними, одержані результати додатково також були оцінені з точки зору їх впливу на

результати розслідування. Крім того, було виявлено недоліки роботи слідчих, що стосуються відмови (ігнорування) від можливості використання технічних знань при проведенні розслідування, у той час як у цьому існувала об'єктивна потреба.

За результатами узагальнення досвіду використання технічних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва, а також із урахуванням та з метою усунення недоліків у роботі слідчих, пропонуються наступні рекомендації щодо можливостей використання технічних знань для виконання завдань розслідування. Задля зручності, переліки технічних знань згруповано залежно від виду діяльності суб'єктів (переважно інженерів), які є носіями таких знань.

Організація виробництва.

Загальні умови функціонування виробничого середовища; забезпечення випуску продукції (додержання планових показників, вимоги до якості); забезпечення умов раціональної експлуатації технологічного обладнання; контроль за додержанням положень техніки безпеки та охорони праці; своєчасне забезпечення графіка планово-попереджувального ремонту обладнання, а також робіт, пов'язаних із модернізацією машин та апаратів. Питання, пов'язані із положеннями трудового законодавства, матеріально-технічного забезпечення. Такі знання зазвичай необхідні при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 271 КК України.

Дослідницька діяльність.

Механізми фізичних, хімічних, біохімічних та мікробіологічних явищ у їх різних поєднаннях та пропорціях, які у сукупності складають певний виробничий процес. Практичний інтерес можуть становити закономірності цих процесів або сукупності процесів, що є основою для раціональної експлуатації машин, апаратів. Такі знання можуть використовуватись під час розслідування найбільш складних злочинів проти безпеки виробництва, а насамперед, у випадках, коли встановлення причинного зв'язку між травматичною подією та наслідками є проблематичним (ст. 272–275 КК України). Фахівці, які володіють такими знаннями переважно працюють у галузевих науково-дослідних інститутах, на спеціальних кафедрах навчальних

закладів, у лабораторіях заводів, дослідницьких відділах, які є у деяких проектних та конструкторських організаціях.

Конструкторська діяльність.

Розроблення технічної (конструкторської) документації: креслення, схеми, технічні умови, карти технічного рівня і якості, технічні пропозиції, ескізні проекти, технічні проекти тощо. Така документація розробляється відповідно до спеціальних вимог – комплексу державних стандартів, що встановлюють взаємопов'язані правила, вимоги і норми по розробленню, оформленню і обігу конструкторської документації, що розробляється і застосовується на усіх стадіях життєвого циклу виробу (при проектуванні, розробленні, виготовленні контролі, прийманні, експлуатації, ремонті, утилізації). Відповідні фахівці працюють у конструкторських бюро, конструкторських відділах науково-дослідних інститутів та промислових підприємств. Потреба у використанні таких знань є нагальною при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 275 КК України.

Сервісне та технічне обслуговування.

Здійснення комплексу технічних та організаційних заходів у процесі експлуатації машин та апаратів з метою забезпечення ефективності виконуваних ними завданих функцій. Технічному обслуговуванню та сервісу підлягають усі технічні об'єкти – як ті, що працюють за прямим призначенням, так ті, що перебувають на зберіганні, транспортуються, готуються до роботи після зберігання. Для сучасних складних технічних об'єктів (машин, апаратів, біореактивів, агрегатів, поточних ліній) встановлюються єдині правила сервісу та технічного обслуговування, які утворюють систему технічного обслуговування та відображуються у відповідній технічній документації. Структура системи технічного обслуговування враховує характер і умови експлуатації технічного об'єкта, включає перелік профілактичних робіт із зазначенням їх періодичності та складу необхідних для їх виконання фахівців, перелік необхідних інструментів, матеріалів, контроль за роботою вимірювальних приладів та ін. Такі знання потрібні при розслідуванні практично усіх злочинів проти безпеки виробництва, коли настання шкідливих наслідків пов'язується із

невиконанням (несвоєчасним, неякісним виконанням) сервісного (технічного) обслуговування виробничого обладнання, машин, механізмів тощо.

Проектувальні роботи.

Специфіка проектування та відмінність від конструкторської діяльності полягає у тому, що проектування являє собою створення графічних моделей підприємств в цілому, окремих цехів, технологічних дільниць та ліній. За документацію, яка створюється в результаті виконання проектувальних робіт здійснюється будівництво та реконструкція існуючих об'єктів. Відповідні фахівці володіють інформацією про машини, механізми, апарати, конвеєри, прилади серійного виробництва, а також про зарубіжну техніку. Такі знання часто потрібні для вирішення завдань розслідування злочинів, передбачених ст. 275 КК України.

Монтажні роботи.

Виконуються при встановленні обладнання на споруджуваних і реконструйованих підприємствах і в окремих цехах. Такі роботи проводять спеціальні монтажно-налагоджувальні організації. Відповідні фахівці володіють знаннями в сфері машинних технологій, проектною документацією та організації монтажно-налагоджувальних робіт. За монтажем обладнання слідує його наладка та випробування під навантаженням. При цьому виявляються можливі недоліки. Такі знання, зазвичай потрібні при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 272, 275 КК України, а також інших злочинів проти безпеки виробництва, якщо травматична подія сталась під час виконання монтажних робіт [4, с. 137].

Як вже було зазначено, не варто прагнути до створення універсальних рекомендацій щодо використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва, адже зважаючи на постійний розвиток та трансформацію технічної сфери, технічне знання так само змінюється та трансформується, тому запропоновані рекомендації виступають у якості орієнтира для обрання виду, визначення можливостей, меж використання технічних знань, пошуку фахівця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сорокотягина Д. А. Судебная экспертиза : [учеб. пособие] / Д. А. Сорокотягина, И. Н. Сорокотягин. – Ростов н/Д, 2006. – 97 с.

2. Веренич И. В. Использование специальных знаний в процессе расследования преступлений, совершенных в сфере строительства, эксплуатации зданий и сооружений : [моногр.] / И. В. Веренич, А. М. Кустов ; [под. ред О. В. Чельшевой]. – М. : Юритлитинформ, 2013. – 232 с.

3. Негодаев И. А. Философия техники : [учеб. пособие] / И. А. Негодаев. – Ростов н/Д : Центр ДГТУ, 1997. – 562 с.

4. Зинева Л. А. Справочник инженера-строителя / Л. А. Зинева. – 8-е изд. – Ростов н/Д : Феникс, 2006. – 537 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ

УДК 351.745.7:343.9:343.431

Дубина Владислав Іванович –
заступник директора Департаменту
боротьби зі злочинами, пов'язаними
з торгівлею людьми, МВС України

ВЗАЄМОДІЯ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ МВС УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМИ ТА ГРОМАДСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ ЩОДО ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Розкрито особливості взаємодії оперативних підрозділів із міжнародними та громадськими організаціями щодо протидії злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми.

Ключові слова: торгівля людьми; протидія злочинам; міжнародні організації; громадські організації.

Раскрыты особенности взаимодействия оперативных подразделений с международными и общественными организациями в противодействии преступлениям, связанным с торговлей людьми.

Ключевые слова: торговля людьми; противодействие преступлениям; международные организации; общественные организации.

In this article author showing features of interaction of operational units with international and civil organizations against crimes related with human trafficking.

The effectiveness of combating against human trafficking in all its form can be achieved only by joining with civil society. Through a lot of reasons a significant role in this area plays international governmental and not-governmental organizations.

So, creating a necessity in develop features of interaction operational units with international and civil organizations against crimes related with human trafficking and and suggest some ways to improve its.

Cooperating of operational units with international and civil organization in matters of human trafficking is a activity of different not subordinate with each other organizations, which included exchange of information and organizing of joint actions, so communication is organized during the joint activity about it.

Process of cooperation of operational units and international or civil organizations is a very difficult, different and permanent.

It covers itself almost all spheres of activity of operational units, international ad civil organizations, however rarely interaction have enough attention.

Keywords: human trafficking; combating crime; international organizations; community organizations.

Ефективність боротьби з торгівлею людьми в усіх її формах може бути досягнута лише за умови приєднання до цієї боротьби громадянського суспільства. Через ряд причин, неабияку роль у цій сфері відіграють міжнародні урядові та неурядові організації.

По-перше, їх ресурси та спрямованість дають їм можливість набагато ефективніше, ніж державні органи, здійснювати профілактику злочинності у зазначеній сфері за допомогою проведення різноманітних заходів: виготовлення інформаційно-довідкових матеріалів, проведення конференцій, семінарів, нарад, створення відеоматеріалів, рекламних роликів із даної тематики, запровадження гарячих телефонних ліній, консультаційних центрів тощо.

По-друге, вони забезпечують надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми. Це, насамперед, реінтеграція та реабілітація постраждалих від торгівлі людьми, матеріальна, медична та психологічна допомога, надання притулку, ресоціалізація, організація професійного навчання, сприяння у працевлаштуванні тощо [1, с. 91].

Отже, виникає необхідність розробки особливостей взаємодії оперативних підрозділів з міжнародними та громадськими організаціями у протидії торгівлі людьми, і запропонувати деякі шляхи їх вдосконалення. Свою позицію щодо протидії злочинам, пов'язаних із торгівлею людьми, висловило чимало науковців, серед яких М.І.Андрієнко, М.О.Васильєва, А.М.Орлеан, Є.Ф.Стрекалов, В.М.Підгородинський, Є.Д. Скулиш, О.В.Святун, Я.Г.Лизогуб,

В.В.Матвійчук, О.М.Ємець, М.О.Шилін, Д.Й.Никифорчук, С.С.Яценко та ін.

Проте на сьогодні публікації у фахових виданнях щодо проблем та шляхів вдосконалення взаємодії оперативних підрозділів з міжнародними та громадськими організаціями у протидії торгівлі людьми, висвітлено недостатньо, що потребує подальшого аналізу.

Метою підготовки даної статті є розробка особливостей взаємодії оперативних підрозділів з міжнародними та громадськими організаціями у протидії торгівлі людьми.

Як свідчить аналіз дослідження, термін «взаємодія» відсутній у законі, однак він широко використовується як у теорії так і на практиці, оскільки вдало відбиває характер колективних зусиль різних правоохоронних органів при вирішенні поставлених перед ними завдань, зокрема боротьби зі злочинами пов'язаними з торгівлею людьми. Тому, розкриваючи дане поняття необхідно враховувати його особливе значення. У широкому змісті «взаємодія» виступає як філософська категорія, що відбиває процеси впливу об'єктів один на одного, їхню взаємну обумовленість і породження одним об'єктом іншого. При цьому взаємодія виступає як об'єктивна й універсальна форма руху, розвитку, що визначає існування й структурну організацію будь-якої матеріальної системи. Таке визначення взаємодії є всеосяжним і застосовується для відображення будь-яких процесів і форм прояву свідомості.

Тому для більше ясного розуміння терміна «взаємодія оперативних підрозділів з міжнародними та громадськими організаціями у протидії злочинам пов'язаних із торгівлею людьми», звернемося до більше вузького й найбільше часто вживаному, у даному відношенні, значенню, що по своїй сутності співвідноситься з поняттям «координація» (від латинського «*co-*» спільно, «*ordinatio*» – упорядкування – взаємозв'язок, узгодження), тобто взаємозалежна, погоджена діяльність, різних його суб'єктів, у цьому випадку – оперативних підрозділів з іншими правоохоронними органами та міжнародними організаціями. Такий взаємозв'язок або взаємні дії можливі при наявності деяких умов: а) у взаємодії повинні брати участь як мінімум два суб'єкти. Це означає, що кожний з учасників повинен ясно усвідомлювати, що він є суб'єктом взаємодії й

виконує покладені функції разом з іншим суб'єктом. Із цього положення випливає наступна умова: б) спільність цілей і завдань для всіх учасників взаємодії [2, с. 23].

Отже, розкриваючи питання взаємодії оперативних підрозділів з міжнародними та громадськими організаціями у протидії злочинам пов'язаних із торгівлею людьми ми більш предметно зупинимось на діяльності міжнародних та громадських організацій у протидії торгівлі людьми.

Аналіз практики свідчить що, майже усі організації, що здійснюють превентивну роботу, звертають особливу увагу на групи ризику, до яких відносяться жінки та молоді дівчата, що намагаються отримати роботу за кордоном. Для виконання даної задачі організації мають на меті застеретги громадянок України про небезпеку такого працевлаштування. З цією метою проводиться роз'яснювальна (інформаційна) робота із залученням усіх уповноважених на те суб'єктів протидії злочинам пов'язаних з торгівлею людьми.

Особлива увага приділяється медичній та психологічній допомозі постраждалим. Для цього створюються консультаційні центри та притулки, де жертви, що пережили насильство, можуть отримати першу медичну допомогу та направлення на лікування.

Аналіз практики свідчить що, не менш важливою є психологічна підтримка постраждалих від торгівлі людьми, адже від того, як жертва сприйме суспільство у перші дні після повернення, часто залежить його майбутня доля. У багатьох випадках неприйняття родиною та відчуження оточуючих змушують постраждалих йти на пошуки нових ризикованих можливостей упорядкування свого життя, і вони знов потрапляють у тенета торгівців людьми. Тому необхідно для цього залучати досвідчених психологів які зможуть зняти з постраждалих почуття провини за те, що трапилось, подолати сором та страх переслідування.

Те що стосується неурядових організацій які протидіють злочинам пов'язаним з торгівлею людьми, то в силу характеру їх діяльності їм притаманні свобода виразу думок, гнучкість дій та свобода вибору напрямків роботи, що дає їм можливість вирішувати завдання які не можуть вирішитись на рівні уряду. З цією метою вони використовують існуючі міжнародні документи та механізми їх застосування.

Важлива роль у співробітництві щодо протидії торгівлі людьми належить спеціальним міжнародним інституціям (ООН, ОБСЄ, Всесвітня мережа за виживання, Міжнародна організація з міграції, Міжнародна організація праці, Коаліція проти незаконного вивозу жінок, Всесвітній альянс проти незаконного вивозу жінок тощо).

Виходячи зі своїх цілей, міжнародні організації виконують стратегічне завдання щодо залучення громадськості, представників органів державної влади, науково-дослідних та навчальних закладів, громадських об'єднань рухів, ділових та фінансових кіл, засобів масової інформації та інші сили для створення системи протидії торгівлі людьми. Ефективними є кроки таких організацій і на напрямку сприяння міжнародному співробітництву правоохоронних органів у боротьбі з міжнародним трафіком, що знаходить свій прояв у забезпеченні участі працівників органів внутрішніх справ України у навчальних тренінгах, семінарах за участю іноземних колег та експертів, проведення ними робочих зустрічей, обміну інформацією, започаткування проектів співпраці, організаційне забезпечення підготовки клопотань про надання міжнародної правової допомоги та ін.

У багатьох розвинутих країнах неурядові організації працюють за підтримки національних урядів чи органів самоврядування. Держави вбачають у неурядових організаціях силу, здатну вирішувати гострі соціальні проблеми більш ефективно, ніж державні структури. Нажаль, державний устрій, економічне становище та інші характеристики пострадянських призвели до відсутності на їх територіях такої практики. Проте, незважаючи на таке становище, позитивні тенденції все ж таки є. Так, 22 червня 2011 року в місті Києві було створено Всеукраїнську коаліцію громадських організацій щодо протидії торгівлі людьми, куди увійшли вісімнадцять громадських організацій діяльність, яких спрямована на протидію цьому виду кримінальних правопорушень та надання необхідної допомоги постраждалим від торгівлі людьми.

Отже, головними особливостями міжнародних неурядових організацій є:

- дотримання принципів захисту прав людини;
- пріоритетність інтересів жінок;

незалежність від державних установ, правоохоронних органів та інших відомств у справах захисту потерпілих від торгівлі людьми;

анонімність і конфіденційність у роботі з потерпілими [3, с. 56].

Як свідчить аналіз практики оперативні підрозділи найбільш часто взаємодіють з наступними міжнародними та громадськими організаціями у протидії торгівлі людьми:

а) Міжнародна організація з міграції в Україні (МОМ) та Всеукраїнською коаліцією громадських організацій в протидії торгівлі людьми [4];

б) з офісом Координатора проектів ОБСЄ (Організації з безпеки та співробітництва в Європі) в Україні [5];

в) із Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда – Україна» [6].

Аналіз дослідження свідчить що, програми протидії торгівлі людьми Міжнародної організації з міграції в Україні почалися в 1998 році.

До профілактичної діяльності МОМ у сфері попередження торгівлі людьми відноситься:

проведення загальнонаціональних інформаційних кампаній;

створення відеоматеріалів профілактичного характеру;

підтримка національної безкоштовної гарячої лінії з питань протидії торгівлі людьми та регіональних гарячих ліній, що включає фінансування, та регулярне навчання працівників і добровільних працівників гарячих ліній;

проведення семінарів і тренінгів для журналістів з метою збільшення обізнаності з питання торгівлі людьми, а також тренінгів на тему захисту прав постраждалих під час висвітлення судових справ;

проведення тренінгів для збільшення обізнаності лідерів релігійних громад;

створення підручників для вчителів для обговорення цієї проблеми в середніх школах;

підтримка партнерських неурядових організацій з протидії торгівлі людьми з метою підвищення поінформованості громадян України про феномен сучасної работоргівлі;

організація діяльності консультаційних центрів.

Спираючись на системний підхід, вони складаються з трьох інтегрованих та послідовних компонентів, які покликані допомогти органам влади і громадському суспільству в їхніх зусиллях, направлених на протидію торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, в цьому регіоні та поза його межами:

попередження (шляхом поширення інформації для підвищення рівня обізнаності громадськості);

сприяння органам виконавчої (особливо правоохоронним органам), законодавчої та судової влади у кримінальному переслідуванні торгівців людьми;

захист і реінтеграція (включає надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми, які повертаються на батьківщину, як безпосередньо, так і через мережу неурядових організацій – партнерів).

Зокрема, за сприяння МОМ в Україні у п'яти обласних центрах створено центри реабілітації для постраждалих від торгівлі людьми (м. Київ, м. Львів, м. Одеса, м. Тернопіль, м. Харків).

У вказаних центрах ідентифіковані постраждалі можуть отримати необхідну допомогу. Це, насамперед, реінтеграція та реабілітація жертв, матеріальна, медична та психологічна допомога, надання притулку, ресоціалізація, організація професійного навчання, сприяння у працевлаштуванні тощо.

Як правило, такі організації мають можливість надати органам досудового слідства матеріали, які підтверджують факт перебування постраждалої від торгівлі людьми в реабілітаційному центрі, характер завданих протиправними діями травм, що можна використовувати як доказову базу вчинення кримінального правопорушення.

З метою протидії торгівлі людьми, за ініціативи МОМ провідні оператори мобільного зв'язку в Україні запровадили безкоштовний короткий мобільний номер «527», що спрямовує всі дзвінки до безкоштовної національної інформаційної служби Організації. Професійні оператори гарячої лінії надають поради та застереження щодо пошуків роботи за кордоном, а також допомагають людям, які зазнали експлуатації за кордоном.

Дуже важливим є відкриття Представництвом Міжнародної організації з міграції в Україні у співпраці з громадськими організаціями та урядом України за фінансової підтримки

Європейського Союзу центрів консультування мігрантів в Києві, Львові, Харкові, Тернополі та Одесі.

Метою їх діяльності є надання точної інформації про реалії та потенційні ризики, що можуть очікувати трудових мігрантів за межами України, а також про те, чим загрожує незаконний виїзд та перебування в інших країнах. Працівники Центрів консультування мігрантів інформують клієнтів про права робітників за кордоном, законні шляхи міграції, отримання віз, небезпеку незаконної міграції до зарубіжних країн, а також попереджають про проблему торгівлі людьми.

Як показує аналіз практики завдяки діяльність МОМ було досягнуто і покращено:

а) в сфері сприяння органам влади у кримінальному переслідуванні торгівців людьми:

співпраця з Департаментом боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, МВС України;

участь у створенні міжвідомчої координаційної групи з питань торгівлі людьми;

проведення тренінгів та регіональних конференцій для працівників правоохоронних органів, видання довідково-методичних видань правоохоронної тематики;

участь урядовців в візитах до країн Європи з метою обміну досвідом і розвитку контактів з колегами;

надання технічної підтримки органам правопорядку;

забезпечення реалізації проектів співпраці між МВС України та поліцейськими відомствами країн призначення на протидію міжнародному трафіку.

б) в сфері захисту і реінтеграції:

створено національну мережу неурядових організацій-партнерів, проведено навчання їх працівників щодо надання реінтеграційної допомоги;

створено мережу реабілітаційних центрів, якими на постійній основі надається допомога постраждалим від торгівлі людьми;

проводяться тренінги для працівників неурядових організацій, з метою підтримки і збільшення їх можливостей для роботи;

жертвам торгівлі людьми надається юридична допомога, все більше з них погоджуються на співпрацю з правоохоронними органами України і дають добровільні свідчення в суді [4].

Особливе місце у протидії торгівлі людьми відводиться діяльності ОБСЄ на напрямку протидії міжнародному трафіку який здійснюється на підставі «Плану дій по боротьбі з торгівлею людьми, затвердженому 55 закордонними міністрами на Маастрихтській Раді Міністрів у грудні 2003 року». Зазначений документ має на меті забезпечити країни-учасниці Організації необхідним інструментарієм, що сприятиме виконанню ними функцій з ліквідації каналів вербування та переміщення осіб за кордон з метою експлуатації.

План дій запроваджує всебічний підхід до проблеми та передбачає низку заходів з протидії цій сучасній формі рабства на національному та міжнародному рівнях у сферах виявлення та припинення кримінальних правопорушень цієї спрямованості.

Зокрема дії по боротьбі з торгівлею людьми охоплює низку зобов'язань та рекомендацій для реалізації на національному рівні:

впровадження національних механізмів переадресації постраждалих;

призначення національних координаторів та доповідачів;

розробка національних планів та програм протидії міжнародному трафіку;

передбачення національним законодавством кримінальної відповідальності за торгівлю людьми;

забезпечення захисту та надання притулку жертвам;

забезпечення створення спеціалізованих підрозділів правоохоронних органів з протидії торгівлі людьми як у країнах походження, так і в країнах призначення.

Слід зазначити що, реалізація Плану дій по боротьбі з торгівлею людьми в Україні здійснюється через Офіс Координатора проектів ОБСЄ в Україні, який надає допомогу уряду України у впровадженні національної стратегії боротьби з торгівлею людьми на політичному рівні, у сфері попередження, активізації переслідування та криміналізації цього кримінального правопорушення, надання допомоги постраждалим та дослідження проблеми торгівлі людьми [7].

Надаючи підтримку зусиллям України у попередженні цих грубих порушень прав людини, Офіс Координатора проєктів ОБСЄ в Україні проводить ряд заходів для підвищення рівня обізнаності та розуміння ризиків і наслідків торгівлі людьми серед працівників органів державної влади, потенційних жертв торгівлі людьми та неурядових організацій. З цією метою у посольствах та консульствах іноземних держав в Україні розповсюджуються інформаційно-довідкові матеріали із зазначених питань, впроваджуються проєкти, надається підтримка неурядовим організаціям у роботі „гарячих ліній”, їх працівники разом з представниками державних установ та засобів масової інформації залучаються до участі у відповідних тренінгах.

Крім того, Офіс активно сприяє органам державної влади України у формуванні національного законодавства та урядових програм з протидії торгівлі людьми.

З метою підвищення професіоналізму та результативності оперативних підрозділів на даному напрямку оперативно-службової діяльності Офіс надає технічну допомогу та організовує, у співпраці з українськими партнерами, регулярні тренінги та семінари, робочі зустрічі з представниками поліцейських відомств іноземних держав з метою обміну позитивним досвідом та налагодження взаємодії. Офіс також активно співпрацює з МВС України на напрямку фінансування перекладів клопотань про надання міжнародної правової допомоги у кримінальних провадженнях та матеріалів, що надходять за результатами їх виконання з-за кордону [8].

Як свідчить аналіз практики, у протидії торгівлі людьми особливе місце окрім вищеперерахованих організацій відводиться Міжнародному жіночому правозахисному центру «Ла Страда – Україна» метою створення якого було запобігання торгівлі жінками та дітьми в країнах Центральної та Східної Європи”, а започаткований він був в 1995 році громадськими організаціями Польщі, Чехії та Нідерландів. У 1997 році до неї приєдналися подібні організації Болгарії та України, а в 2000 – Білорусі, Боснії та Герцеговини, Македонії та Молдови.

Одним з напрямів роботи Центру є інформаційна діяльність, що полягає у:

- співпраці із засобами масової інформації;
- підготовці та проведенні інформаційних кампаній;

створенні та розповсюдженні соціальної реклами;
підготовці, розміщенні та систематичному оновленні інформації з проблеми торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, ліквідації всіх форм дискримінації та насильства у суспільстві, сприяння дотриманню прав людини, гендерної рівності та захисту прав дітей на сайті Центру;

систематичній електронній розсилці новин щодо проблеми торгівлі людьми;

підготовці та розсилці електронних інформаційних бюлетенів.

«Ла Страда – Україна» активно сприяє розробці наукових та методичних матеріалів, спрямованих на забезпечення діяльності державних установ та громадських організацій у сфері протидії торгівлі людьми.

Важливим напрямком роботи Центру є, зокрема, «лобіювання», що включає в себе:

проведення досліджень з проблем торгівлі людьми, сексуальної експлуатації дітей, насильства, дискримінації в суспільстві тощо;

участь у розробці міжнародних стандартів боротьби з торгівлею людьми (Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності та Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію) та їх імплементації у національне законодавство [6];

робота із законопроектами та програмними документами державного управління.

Центр також проводить навчально-профілактичну роботу, яка знаходить свій прояв у:

веденні просвітницької діяльності серед молоді;

проведенні тренінгів, семінарів, круглих столів, конференцій для фахівців;

підготовці, виданні та розповсюдженні інформаційно-довідкових, навчально-методичних та наукових матеріалів;

співробітництві з урядовими та неурядовими організаціями в Україні і за кордоном, міжнародними організаціями з метою формування спільних стратегій превентивної роботи в напрямі протидії торгівлі людьми та ліквідації всіх форм дискримінації у суспільстві.

Соціальна допомога постраждалим від торгівлі людьми є важливою сферою роботи Центру. Вона виявляється, насамперед, у:

організації та наданні допомоги постраждалим від торгівлі людьми, сексуальної експлуатації та насильства (медична, психологічна, юридична допомога, надання тимчасового притулку, соціальний супровід, переадресація та ін.), а також членам їх родин;

сприяння у пошуку українських громадян, які зникли за кордоном, та поверненні їх в Україну;

співпраці з дипломатичними представництвами зарубіжних держав в Україні та консульськими установами України за кордоном з метою надання допомоги постраждалим;

робота з укріплення мереж фахівців міжнародних, урядових та неурядових організацій з метою надання допомоги постраждалим від торгівлі людьми, підготовка відповідних методичних матеріалів;

видання та розповсюдження інформаційних матеріалів для осіб, які постраждали від торгівлі людьми та насильства.

Центр також забезпечує роботу національної «гарячої лінії» з питань запобігання торгівлі людьми (8 800 500 22 50), залучаючи до співпраці у цьому напрямку не тільки працівників «Ла Страда – Україна», але і фахівців Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ тощо.

Отже, з метою реалізації положень даної програми щодо запобігання торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, ліквідації всіх форм дискримінації та насильства у суспільстві, сприяння дотриманню прав людини, гендерної рівності та захисту прав дітей, з 1997 року в Україні активно працює Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда – Україна».

Підсумовуючи вищесказане слід зазначити що, взаємодія оперативних підрозділів з міжнародними та громадськими організаціями у протидії злочинам пов'язаних із торгівлею людьми є діяльність різних не підпорядкованих друг другу суб'єктів, що фіксує як обмін інформацією, так і організацію спільних дій, тобто комунікація організується в ході спільної діяльності, «з приводу» її.

Отже, процес взаємодії оперативних підрозділів з міжнародними та громадськими організаціями, є процес складний, багатогранний і безперервний.

Він охоплює собою майже всі сфери діяльності оперативних підрозділів, міжнародних та громадських організацій однак не завжди взаємодії приділяється належна увага.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні аспекти міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України в напрямку протидії торгівлі людьми : [навч.-довідк. посіб.] / Гаврилюк В. І., Дубина В. І. та ін. – К. : Цифра, 2007. – 171 с.

2. Взаємодії підрозділів Державної служби боротьби з економічною злочинністю з правоохоронними та іншими державними органами в процесі протидії злочинам у сфері економіки : [наук.-практ. посіб.] / Василичук В. І., Сливенко В. Р., Топчій В. В. та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : ДП «Розвиток», 2012. – 160 с.

3. Інтерактивний курс (навчальний модуль) з навчання представників правоохоронних органів з питань виявлення та розслідування кримінальних проваджень, порушених за статтею 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» / Андрієнко М. І., Дубина В. І., Василичук В. І. та ін. – К. : МВС України, 2014. – 123 с.

4. Представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://iom.org.ua/ua/>.

5. Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/osce>.

6. Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда – Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.la-strada.org.ua/>.

7. Координатор проектів ОБСЄ в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osce.org/uk/ukraine>.

8. Справочное руководство ОБСЕ по обучению полиции: Торговля людьми Серия публикаций ДТУ/ОСВПД. – Т. 12. – 209 с.

9. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : прийнятий резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листоп. 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_791.

УДК 351.745.7+343.132:343.432

Бурлака В. В. – начальник
відділу Головного слідчого
управління МВС України

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОМЧОЇ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО З ОПЕРАТИВНИМИ ТА ІНШИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОВС ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ АБО ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ

Розглянуто організаційні засади забезпечення взаємодії слідчого з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини.

Ключові слова: взаємодія; слідчо-оперативна група; слідчий; оперативні підрозділи; розслідування злочинів; незаконне позбавлення волі; викрадення людини.

Рассмотрены особенности обеспечения взаимодействия следователя с оперативными подразделениями органов внутренних дел при расследовании преступлений, связанных с незаконным лишением свободы или похищением человека.

Ключевые слова: взаимодействие; следственно-оперативная группа; следователь; оперативные подразделения; расследование преступлений; незаконное лишение свободы; похищение человека.

The features provide investigative interaction with operational units of the Interior in the investigation of crimes related to illegal imprisonment or kidnapping.

Keywords: interaction; investigative team; investigator; operational units; investigation of crimes; unlawful imprisonment; kidnapping.

Здійснення досудового розслідування кримінальних проваджень у великій мірі зумовлене рівнем взаємодії між слідчим та іншими підрозділами, що залучаються до сфери

розслідування. Добре налагоджена, ділова і раціональна взаємодія слідчого й оперативного працівників служить однією з найважливіших умов, що забезпечують успішне розслідування в кримінальних провадженнях.

Взаємодія, як засіб організації, включає в себе комплекс засобів і прийомів, систему правовідносин та зв'язків суб'єктів, що взаємодіють. Слідчі (розшукові) дії є найбільш універсальною формою взаємодії, дозволяють, в повній мірі, використовувати можливості та засоби кожного з цих суб'єктів.

Проблема виявлення та розслідування злочинів є однією з нагальних проблем, що стоять перед правоохоронними органами нашої держави. Ефективність боротьби зі злочинністю на пряму залежить від згуртованості всіх підрозділів органів внутрішніх справ та зближення різних напрямів їх функціонування.

Неналежна організація взаємодії слідчого з оперативними підрозділами може призвести до низького рівня розкриття злочинів, порушення розумних строків досудового розслідування та тяганини при розслідуванні.

Так, за вказаних умов виняткової актуальності набувають питання взаємодії слідчого та працівника оперативного підрозділу, оскільки проблеми взаємодії є однією з причин недостатнього розкриття та розслідування злочинів [1].

Питанням щодо поняття, форм і принципів взаємодії слідчих та оперативних підрозділів займалися К.В. Антонов, Р.С. Белкін, Б.А. Вікторов, С.М. Володіна, О.Ф. Долженков, В.П. Дробот, В.В. Іванов, І.П. Козаченко, В.П. Корж, А.Г. Лекарь, Є.В. Лизогубенко, Є.Д. Лук'янчиков, Д.Й. Никифорчук, М.А. Погорецький, І.В. Сервецький, В.Ф. Усенко, В.П. Хомколов, М.Є. Шумило та інші вчені. Спираючись на них, метою цієї статті ми бачимо розкриття особливостей та сучасних можливостей забезпечення взаємодії підрозділів органів внутрішніх справ при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини.

Кукушин В.М. зазначає: «Необхідно відрізнити взаємодію процесуальну й організаційну. Перша передбачена кримінальним процесуальним законодавством і обумовлюється наявністю чітко визначених кримінальним процесуальним законом правовідносин, а друга – відомчими нормативними актами» [2, с. 47].

Відповідно взаємодію слідчих з оперативними працівниками необхідно розглядати у двох основних формах: процесуальній й організаційно-тактичній.

До процесуальних форм взаємодії можна віднести: здійснення досудового розслідування органом досудового розслідування або слідчою групою, до складу якої входять оперативні підрозділи (ст. 38 КПК України), проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами за дорученням слідчого (п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України); сприяння слідчому при проведенні слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 41 КПК України) [3].

До непроцесуальних (організаційних) форм взаємодії відносяться: погоджене планування; спільний аналіз і оцінка результатів діяльності слідчими оперативного працівника; взаємний обмін інформацією; спільна діяльність у складі слідчо-оперативної групи [3].

Особливості взаємодії залежать у кожному конкретному випадку від характеру слідчої ситуації, що склалася на даному етапі розслідування.

На сьогодні правовою підставою взаємодії слідчого та оперативних підрозділів є КПК України, Закони України «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність» та Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, затверджена наказом МВС України від 14.08.2012, № 700 (далі – Інструкція) [4].

Серед форм взаємодії доцільно виділити погодженість планування слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Слідчий повинен пам'ятати, що в ході розслідування завдання та зміст взаємодії потребуватимуть уточнення і доповнення, також може виникнути потреба змінити коло взаємодіючих суб'єктів, залучити нові сили і засоби. Спільне планування полягає в тому, що спочатку слідчий аналізує наявні у кримінальному провадженні відомості, визначає завдання, які вимагають спільної діяльності, конкретних виконавців, після цього відбувається обмін інформацією слідчого зі співробітниками оперативних служб. Далі корегується робота учасників взаємодії,

уточнюються їхні завдання, що зумовлено результатами виконаного об'єму роботи, зміною ситуації. Погоджений план, на основі якого будується взаємодія, повинен містити:

перелік слідчих і пошукових версій;

обставини, що підлягають встановленню і з'ясуванню за кожною з висунутих версій;

перелік необхідних дій, за допомогою яких повинні бути встановлені та досліджені ці обставини, і порядок таких дій;

обставини, що підлягають встановленню оперативно-розшуковим шляхом (самі оперативно-розшукові заходи, шляхи встановлення цих обставин у плані не вказуються);

строки виконання, у тому числі проміжні: обмін інформацією, корегування плану (за необхідності);

виконавці по кожному пункту плану.

Під час розслідування кримінальних правопорушень слідчий, відповідно до пункту 6.1 Інструкції, надає відповідним оперативним підрозділам внутрішніх справ, а в разі створення слідчо-оперативної групи – конкретним співробітникам оперативного підрозділу, включеним до її складу, письмові доручення про проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, які є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом.

Однією з найбільш розповсюджених форм взаємодії є виконання співробітниками оперативного підрозділу письмових доручень про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Так, згідно з п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України слідчий уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам.

Новелами Кримінального процесуального кодексу України є визначення нового суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності – оперативний підрозділ (ст. 41), а саме у ч. 2 ст. 41 КПК України передбачено, що під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу набуває повноважень слідчого.

Звертаємо увагу, що відповідно до ч. 2 ст. 41 КПК України співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотанням до слідчого

судді чи прокурора. Таким чином, слідчий є ключовою фігурою взаємодії під час здійснення досудового розслідування.

Доручення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у провадженнях про незаконне позбавлення волі або викрадення людини є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом. Доручення, які даються оперативному підрозділу, повинні бути зареєстрованими в канцелярії територіального органу внутрішніх справ та передаватися в порядку, передбаченому Інструкцією з діловодства в системі МВС України, затвердженою наказом МВС України від 23.08.2012 № 747.

Поетапний розгляд діяльності слідчих та оперативних підрозділів при розкритті та розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини, надає можливість більш повно дослідити взаємодію цих підрозділів, а саме на таких етапах:

при надходженні до органу внутрішніх справ заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та реагуванні на них (відповідне реагування дозволяє швидко та правильно побудувати слідчі версії вчинення злочину);

при направленні оперативним підрозділом матеріалів за результатами оперативно-розшукової діяльності до слідчого підрозділу (зазвичай за таких обставин слідчий здійснює процесуальне супроводження оперативно-розшукової діяльності);

при проведенні слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування;

при проведенні слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій на наступному етапі розслідування;

при створенні слідчо-оперативної групи;

при виконанні оперативним підрозділом письмових доручень про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування;

при зупиненні досудового розслідування;

при закінченні досудового слідства;

при здійсненні судового провадження.

Слід зауважити, що якісне відпрацювання та використання форм взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, особливо на початкових етапах розслідування, в значній мірі дозволяє забезпечити повне й швидке розкриття

злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини.

Таким чином, на початковому етапі необхідно здійснити всі можливі слідчі (розшукові) дії, які дозволять установити мету незаконного позбавлення волі або викрадення людини (одержання викупу (інших матеріальних благ); одруження; жебракування; використання при примусовій праці; викрадення дитини з метою її подальшого продажу; обмін викраденого на іншу людину (наприклад, на заарештованого чи полоненого); здійснення сексуального насильства; вбивства (під час ритуалу); трансплантації органів тощо.

Для ефективнішого проведення розслідування у провадженнях зазначеної категорії вважаємо за доцільне створення слідчо-оперативної групи (далі – СОГ), до складу якої, крім слідчого, повинні включатися: оперативні працівники підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю, що спеціалізуються на розкритті злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини (торгівлі людьми); працівники карного розшуку територіальних органів внутрішніх справ, а також співробітники інших оперативних спецпідрозділів, оскільки з метою розкриття даних злочинів по гарячих слідах необхідно у відповідності до статті 2 Закону України від 18.02.1992 «Про оперативно-розшукову діяльність» виконати ряд гласних, негласних, розвідувальних заходів із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів, спрямованих на встановлення місця, де утримується потерпілий, а також виявлення викрадачів і документування їх злочинної діяльності.

Після створення СОГ під керівництвом слідчого (п. 4.2 Інструкції) складається план проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, в якому відображаються версії учинення кримінального правопорушення, конкретні виконавці та терміни виконання (п 5.1 Інструкції). При цьому слідчий зобов'язаний врахувати всі обставини та висловити свої вимоги до проведення цих заходів, щоб отримані дані можна було надалі використовувати як докази.

Аналіз практики свідчить про те, що значна кількість незаконних позбавлень волі або викрадень людей відбувається в умовах неочевидності або «умовної очевидності» з обов'язковою попередньою підготовкою і приховуванням слідів злочину, що

обмежує можливості одержання процесуальним шляхом доказової інформації у порівнянні з іншими видами злочинів та відповідно викликає складності при їх розкритті і розслідуванні. У тих випадках, коли слідчим шляхом розкрити злочин не представляється можливим, варто застосовувати можливості негласних слідчих (розшукових) дій, що реалізуються відповідно до вимог Глави 21 (Негласні слідчі (розшукові) дії) КПК України та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

В структурі тактичних операцій провідна роль повинна належати негласним слідчим (розшуковим) діям, спрямованим на: перевірку повідомлення, яке надійшло; встановлення маскуємих зв'язків між злочинцями, їх намірів, дій з приховання злочину; встановлення характеру стосунків між злочинцями і близькими незаконно позбавленого волі або викраденого; встановлення місця утримування потерпілого, його стану і намірів злочинців стосовно нього, а також планів з одержання викупу або задоволення інших вимог та забезпечення власної безпеки.

Дії слідчого при цьому: орієнтує оперативних працівників про можливі напрями пошуку викрадачів і потерпілого; разом з ними висуває версії; бере участь у розробці тактичних операцій із затримання підозрюваних, передачі викупу, його звільнення; призначає експертизи, коли є відповідні об'єкти, для одержання інформації про злочинця; доводить її до відома оперативних працівників (в аспекті процесуальних форм співробітництва) [7].

Ефективна діяльність слідчої групи за участю оперативних співробітників можлива лише при наявності налагодженої взаємодії всередині групи. Кожен учасник групи повинен знати результати не тільки своєї роботи, але й аналогічні результати інших членів групи, щоб мати ясне і цілісне уявлення про стан розслідування в кримінальному правопорушенні. Для цього керівнику групи (слідчому) варто регулярно проводити наради, на яких члени групи обмінювалися б отриманою інформацією, знайомилися з відео-, фотоматеріалами, у тому числі з висновками експертів. Знання кожним членом групи ходу розслідування кримінального правопорушення в цілому полегшує систематизацію матеріалів, забезпечує можливість прогнозування слідчої ситуації, дозволяє доповнювати план розслідування новими слідчими (розшуковими) діями, а особливо планування результативних негласних слідчих (розшукових) дій. Керівнику

групи (слідчому) доцільно складати зведені таблиці, схеми і графіки, які відображають результати розслідування і розкривають етапи вчинення злочину, зв'язки між потерпілим та злочинцем.

Результативні негласні слідчі (розшукові) дії можуть надати інформацію про місце перебування потерпілого, підозрюваного (кількість співучасників); місце викрадення, тимчасове чи постійне тримання, шляхи пересування; отримання додаткової доказової бази; плани підозрюваного тощо.

Серед основних причин, які негативно впливають на ефективність взаємодії під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, варто виокремити: несвоєчасне і неповне інформування слідчого про результати проведення слідчих (розшукових) та негласних (розшукових) дій (оперативно-розшукових заходів); проведення слідчих (розшукових) дій оперативним працівником без доручення слідчого, у провадженні якого знаходяться матеріали кримінального провадження; тривалий термін виконання доручень слідчого або взагалі формальне їх виконання та ін.

З метою досягнення ефективності взаємодії між слідчим і оперативними підрозділами, та підвищення якості розкриття і розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини, необхідно дотримуватися ряду вимог, сутність яких зводиться до таких положень:

а) на місце пригоди (огляд місця події) направляти слідчого та оперативного працівника, які спеціалізуються на розслідуванні кримінальних правопорушень даної категорії (за наявності інформації);

б) заяви та повідомлення, що надійшли до чергової частини, керівником органу досудового розслідування повинні відразу направляються до компетентного слідчого з обов'язковим оперативним супроводженням;

в) з метою повного відпрацювання всіх версій злочину створювати слідчо-оперативні групи (постійно діючі групи), до складу яких включати працівників відповідних оперативних служб, дільничних інспекторів та ін.;

г) слідчий повинен забезпечити взаємодію, яка має бути активною, ефективною та здійснюватися доти, доки не буде досягнуто основної мети – розкриття й розслідування злочину

(кожен із учасників розслідування повинен повною мірою використовувати всі наявні можливості);

г) кожен працівник, що бере участь у розкритті й розслідуванні злочину, несе конкретну й повну відповідальність за свої дії в зазначеному напрямку роботи, за їх відповідність загальному плану проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій в кримінальному провадженні [6].

Прикладом ефективної взаємодії слідчого із співробітниками управління по боротьбі з організованою злочинністю ГУМВС України в Луганській області у ході проведення комплексу негласних слідчих (розшукових) дій є направлення до суду кримінального провадження, відкритого за ч.ч. 3, 4 ст. 190 (Шахрайство), ч. 3 ст. 146 (Незаконне позбавлення волі або викрадення людини), ч. 1, 4 ст. 358 (Підrobка чи використання підrobлених документів), ч. 2 ст. 115 (Умисне вбивство) КК України, стосовно організованої злочинної групи, члени якої протягом двох років споювали і викрадали одиноких людей, щоб заволодіти їх нерухомістю (квартирами). За 2 роки зловмисники незаконно заволоділи 6 квартирами, троє потерпілих, які виявилися незговірливими, були викрадені з метою примушування їх здійснити переоформлення прав власності [9].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лизогубенко Є. В. Взаємодія оперативних та слідчих підрозділів у розкритті та розслідуванні злочинів [Електронний ресурс] / Є. В. Лизогубенко // Науково-практичний журнал. – 2009. – № 20. – Режим доступу :

<http://archive.nbu.gov.ua>.

2. Кукушин В. М. Твоя професіональна етика / В. М. Кукушин. – М. : МП «Кодекс» ; Об'єднин. ред. МВД РФ, 1994. – 209 с.

3. Юрченко В. В. Окремі аспекти взаємодії слідчих з оперативними підрозділами під час досудового розслідування [Електронний ресурс] / В. В. Юрченко. – Режим доступу :

<http://www.corp-iguvd.lg.ua/d130711.html>.

4. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх

справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 14 серп. 2012 р. № 700. – Режим доступу :

<http://mvs.gov.ua>.

5. Кіріченко О. С. Особливості взаємодії слідчого з оперативним працівником з урахуванням вимог КПК України 2012 року [Електронний ресурс] / О. С. Кіріченко. – Режим доступу :

<http://www.corp-iguvd.lg.ua/d130710.html>.

6. Коряк В. В. Деякі шляхи удосконалення оперативно-розшукового законодавства в умовах Кримінального процесуального кодексу України / В. В. Коряк // Протидія злочинності: теорія та практика : матеріали V Міжвузів. наук.-практ. конф. студентів, курсантів, аспірантів та молодих учених (Київ, 18 жовт. 2013 р.). – К. : Нац. акад. прокуратури України, 2013. – С. 412–415.

7. Обшалов С. В. Взаємодія оперативних працівників та слідчих під час проведення невідкладних слідчих дій [Електронний ресурс] / С. В. Обшалов. – Режим доступу :

http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vamsu_pravo/2012_1/Obshalov.htm.

8. Олішевський В. В. Розслідування та попередження викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.В. Олішевський. – Харків, 2005. – 25 с.

9. Єдиний державний реєстр судових рішень України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

[http //www.court.gov.ua](http://www.court.gov.ua)>.

УДК: 343.59

Рудик М. М. – здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ

ЗАХОДИ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ ТА ІНШИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ФУТБОЛЬНИХ МАТЧІВ

Розглянуто програму дій органів внутрішніх справ щодо охорони громадської порядку, запобігання злочинам та іншим правопорушенням під час проведення футбольних матчів.

Ключові слова: профілактика злочинів; громадська безпека; масові заворушення; молодіжні угруповання; охорона громадського порядку.

Рассмотрена программа действий органов внутренних дел по охране общественного порядка, предотвращения преступлений и других правонарушений во время проведения футбольных соревнований.

Ключевые слова: профилактика преступлений; общественная безопасность; массовые беспорядки; молодежные группировки; охрана общественного порядка.

The article discusses the program of action of the Interior for the protection of public order, prevention of crimes and other offenses during football competitions.

Keywords: prevention of crime; public safety; riots; youth groups; protection of public order.

Начаток ХХІ століття позначився сплеском активності молодіжних рухів. Соціально-економічні й політичні перетворення в країні, пов'язані з реформуванням усіх сфер суспільного життя, призвели до суттєвих змін у соціальному просторі, зламу колишніх моральних цінностей, норм, традицій, стереотипів мислення. Це впливає, передусім, на молодь, яка не

залишається осторонь змін, що відбуваються у суспільстві. Останніми роками почастишали вияви молодіжного радикалізму, зокрема на національному, релігійному та політичному ґрунті.

Сучасний стан правопорядку в Україні характеризується доволі складною криміногенною обстановкою, зокрема у сфері охорони громадського порядку. За статистичними даними МВС України, ці злочини посідають п'яте місце у загальній структурі злочинності та мають значну питому вагу (протягом 2010–2013 рр. у середньому – 4,5 %). Серед злочинів загальнокримінальної спрямованості лише хуліганство 2010 р. склало 12,2 %, у 2011 – 11,6 %, у 2012 – 12,8 %, а у 2013 – 14,1 %. Майже 70 % групових порушень громадського порядку вчиняються за участю неповнолітніх, які перебувають у стані алкогольного (наркотичного) сп'яніння.

Групові порушення громадського порядку, як свідчить практика, торкаються цілої низки відносин, зокрема у сфері охорони власності, життя та здоров'я населення, роботи органів державної влади тощо. Поведінка натовпу зазвичай є агресивною, безконтрольною та залежною від зовнішніх чинників, що характеризується підвищеною суспільною небезпекою. Нерідко ці дії набувають соціально загрозливих форм та мають тяжкі наслідки (вбивства на ґрунті расових, міжнаціональних або міжетнічних конфліктів, знищення пам'яток історії й культури, погроми й підпали, силове захоплення споруд і ділянок місцевості, вияви тероризму тощо) [1].

Діяльність органів внутрішніх справ щодо охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю носить різнобічний, багатогранний характер, вона часто не прогнозована в своєму розвитку.

Раптові зміни і ускладнення ситуації викликаються виникненням різних надзвичайних умов, які можуть мати місце як на окремих об'єктах, в регіонах, так і на території всієї держави. Ограни внутрішніх справ зобов'язані діяти як в звичайних, так і в особливих, в тому числі і в надзвичайних (екстремальних) умовах, бути готовими до виконання додаткових спеціальних завдань, до роботи з великими моральними і фізичними навантаженнями і в більш складних умовах.

Футбольні уболівальники, як і будь-які інші члени радикальних молодіжних об'єднань, є реальною силою.

Їх ріднить готовність бути натовпом, хоча кожен з них відчуває внутрішню слабкість, інстинктивно уникає індивідуальної відповідальності й прагне залишатись у «зграї», щоб долучитись у разі потреби до потужності колективу. Вони майструють займість ракети і димові пристрої, проносять їх на трибуни, щоб заради задоволення кинути у працівників міліції або в сектор уболівальників іншої команди. Учасники угруповань набувають певної анонімності, що сприяє уникненню контролю.

Заходами загальної профілактики правопорушень футбольних уболівальників є такі: систематичний виховний вплив на молодь за допомогою правової освіти та залучення кваліфікованих педагогів, працівників правоохоронних органів; розвиток мережі інститутів загально-соціального попередження (зорієнтованих на зайнятість підлітків і проведення з ними виховної роботи); використання можливостей засобів масової інформації з метою висвітлення заходів, що вживаються органами внутрішніх справ щодо недопущення хуліганства і масових заворушень під час проведення футбольних матчів (існує практика роздачі перед спортивними змаганнями глядачам листівок-попереджень щодо недопущення вчинення правопорушень); відродження центрів організації дозвілля молоді; розробка й прийняття відповідних законодавчих актів, що містять питання правового регулювання поведінки неповнолітніх та заходів відповідальності за вчинення протиправних дій [2, с. 15–16].

У системі органів внутрішніх справ слід проводити такі профілактичні заходи:

1) у системі професійної підготовки щорічно вивчати положення європейських конвенцій, актів Президента України, Уряду та інших нормативно-правових актів, що регламентують проведення профілактичних заходів під час футбольних матчів;

2) при отриманні інформації про проведення резонансних масових спортивних заходів за участю великої кількості глядачів (фінали кубків, матчі лідерів чемпіонату, міжнародні змагання) приймати рішення щодо розгортання діяльності оперативного штабу, переведення керівного та особового складу на посилений варіант оперативно-службової діяльності;

3) за участю адміністрації спортивної споруди, інших зацікавлених служб органів державної влади та місцевого самоврядування здійснювати її технічне обстеження, під час

якого обов'язково перевіряти готовність до експлуатації інформаційного центру, телекамер спостереження за обстановкою в спортивному комплексі та за його межами, стан оснащення технічними засобами приміщень для розташування оперативного штабу, кризової групи, наявність вибухозахисних контейнерів, засобів пожежогасіння, кімнат для тимчасового утримання правопорушників [3];

4) визначати місця стоянок автомобільного транспорту, розташування автобусів з прибулими уболівальниками; опрацювати порядок здійснення евакуації глядачів після завершення футбольного матчу, супроводження гостей до транспортних засобів;

5) за результатами рекогносцирувань місця проведення змагань, прилеглої території, пунктів прибуття транспортних засобів з уболівальниками, отриманої інформації про очікувану чисельність глядачів, відвідання змагань особами, щодо яких здійснюється державна охорона, інших обставин вносити відповідні корективи до типових планів забезпечення охорони громадського порядку й безпеки за варіантами: спрощений (наповненість спортивної споруди до 30 %); звичайний (від 30 до 50 %); посилений (від 50 до 75 %); особливий (від 75 до 100 %); надзвичайний (наповненість 100 %, при цьому кількість уболівальників команди-суперниці становить 1 тис. і більше) [2];

6) за найбільш важливими секторами спортивної арени, місцями прибуття та маршрутами пересування прибулих уболівальників закріпляти керівників підрозділів; вжити заходів безпеки під час прибуття, відбуття спортивних команд-суперниць, навколо місць їх проживання; забезпечувати супроводження автомашинами Державтоінспекції спортивних колективів на тренування;

7) забезпечувати готовність до дій посилених і технічно оснащених груп виявлення, знешкодження вибухових пристроїв, фіксації, документування можливих протиправних дій та слідчо-оперативних груп;

8) перед проведенням змагань, залежно від обставин, спортивну споруду брати під охорону, як правило, за добу, але не пізніше, ніж за чотири години до їх початку; силами вибухотехнічних служб проводити обстеження спортивної споруди, території навколо неї, про що складати відповідні акти;

9) організувати проведення інструктажів керівного і особового складу, що залучається до забезпечення охорони громадського порядку й безпеки, під час яких націлювати правоохоронців на сумлінне виконання службових обов'язків, пильність, рішучість дій на маршрутах пересування, в місцях перебування уболівальників та готовність до дій у нештатних ситуаціях при суворому дотриманні законодавства України;

10) з метою недопущення правопорушень спільно з організаторами спортивних заходів, керівниками регіональних федерацій, спортивних клубів проводити профілактично-попереджувальну роботу з лідерами фанклубів, інших громадських об'єднань, які організовано відвідують футбольні матчі та інші спортивні заходи; через засоби масової інформації (газети, радіо, Інтернет, телебачення) проводити роз'яснювальну роботу стосовно встановлених правил поведінки на спортивній споруді, в транспортних засобах, на станціях тощо, режиму, який створено для забезпечення їх безпеки під час проїзду до місця змагань та в зворотному напрямку, на стадіоні; інформування проводити також у потягах, автобусах, на зупинках слідування уболівальників (розробити типові тексти) [4];

11) розгорнути профілактично-попереджувальну роботу щодо дотримання законодавства в системі державної та інших форм торгівлі; вживати заходи щодо недопущення реалізації спиртних напоїв, безалкогольних напоїв у скляній тарі напередодні та під час проведення масових спортивних заходів на відстані не менше 500 м; спільно з органами місцевого самоврядування здійснювати контроль за дотриманням правил та нормативних актів щодо торгівлі спиртними напоями, не допускати стихійну торгівлю та продаж товарів торговими точками, які не мають відповідних дозволів;

12) під час запуску глядачів на стадіон на його підступах здійснювати попередню фільтрацію уболівальників з метою недопущення пронесення предметів, що можуть бути використані для здійснення протиправних дій, алкогольних напоїв у будь-якій тарі, петард, вибухових пристроїв тощо; вживати аналогічних заходів при підході учасників спортивних заходів до зовнішнього паркану споруди;

13) планувати та здійснювати заходи щодо недопущення до місць проведення спортивних змагань осіб, які займаються

постачанням та розповсюдженням наркотичних засобів і психотропних речовин;

14) забезпечувати готовність медичних закладів органів внутрішніх справ до надання меддопомоги працівникам правоохоронних органів та особам, які постраждали в ході проведення спортивних заходів; передбачати створення та роботу у визначених місцях, насамперед у місцях прибуття, відбуття, біля спортивної споруди, необхідної кількості бригад медпрацівників;

15) запрошувати та організовувати роботу представників засобів масової інформації для об'єктивного висвітлення діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення охорони громадського порядку та безпеки громадян під час різноманітних спортивних змагань;

16) своєчасно здійснювати комплекс правоохоронних заходів, спрямованих на недопущення прибуття на спортивні змагання осіб, щодо яких є оперативна інформація про наміри вчинити протиправні дії; працівників міліції, які працюватимуть серед натовпу, у місцях масового перебування громадян, націлювати на виявлення осіб з намірами вчинення правопорушень;

17) забезпечувати своєчасне надання інформації до МВС України, зацікавлених ГУМВС, УМВС про виїзд організованих груп уболівальників, час відбуття, вид транспорту, кількість осіб, відомості про старших та працівників міліції, які їх супроводжують, номери їх контактних телефонів;

18) керівникам органів внутрішніх справ, територію обслуговування яких перетинатимуть транспортні засоби з уболівальниками, здійснювати контроль за їх проходженням (залізничні станції, великі населені пункти); приділяти особливу увагу забезпеченню охорони громадського порядку й безпеки в пунктах технічних зупинок транспортних засобів і місцях відпочинку;

19) з метою недопущення конфліктних ситуацій між уболівальниками команд-суперниць, спільно з адміністрацією спортивної споруди, забезпечувати їх розміщення у визначених секторах, інформувати гостей про порядок евакуації після завершення змагань тощо [2].

Профілактичні заходи запобігання груповим хуліганським діям з боку уболівальників та інших неформальних об'єднань включає таке:

проведення цільових оперативно-розшукових заходів;
постановку на облік осіб, які зараховують себе до неформальних об'єднань і проведення з ними роз'яснювальної роботи;

забезпечення взаємодії з підрозділами транспортних і територіальних органів внутрішніх справ;

проведення занять з особовим складом з тактики припинення і локалізації протиправних дій з боку уболівальників та інших неформальних об'єднань екстремістського спрямування;

створення єдиної системи обліку осіб, які беруть участь у групових порушеннях громадського порядку, на членів та організаторів неформальних угруповань [5].

Весь комплекс профілактичних заходів у цій сфері може складатися з двох основних етапів:

1 етап – виявлення лідерів та членів неформальних об'єднань щодо попередження правопорушень до початку футбольних матчів;

2 етап – забезпечення громадського порядку при проведенні футбольних матчів, що у свою чергу, поділяється на такі складові:

підготовчий (з'ясування завдань, визначення способів їх виконання, аналіз обстановки з прийняттям управлінських рішень);

основний (розстановка сил і засобів безпосередньо на ділянці несення служби і здійснення заходів щодо охорони громадського порядку);

заключний (закінчення заходів та евакуація основної маси глядачів).

Особливу увагу слід звертати на таке:

наявну інформацію про фінансову підтримку неформальних молодіжних об'єднань (зокрема, виділення коштів для виїздів футбольних фанатів в різні регіони України та участі їх у порушеннях громадського порядку);

підлітків, які перебуваючи на профілактичному обліку, входять до складу неформальних молодіжних об'єднань футбольних фанатів асоціальної спрямованості;

особливості території обслуговування та чинники, що впливають на стан оперативної обстановки (наявність національних, міжетнічних та інших суперечностей);

осіб, які схильні до порушень громадського порядку, а також закликають до хуліганських дій на стадіонах, прилеглий території, залізничних вокзалах, транспорті та ін.

З метою посилення попереджувального впливу закону, що передбачає відповідальність за вчинення злочинів під час футбольних матчів, необхідно поліпшити правову пропаганду та інші заходи, що забезпечують невідворотність відповідальності, виховання високого рівня правосвідомості громадян, переконання в неприпустимості заподіяння шкоди охоронюваних законом правовідносинам. Правове виховання громадян слід здійснювати диференційовано з урахуванням їх вікових груп, а також ширше використовувати для правової пропаганди засоби масової інформації, висвітлюючи у них діяльність правоохоронних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стан та структура злочинності в Україні. 2010–2013 рр. Статистика МВС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/170319;jsessionid=A731C5052445AA6858DFFCB154356D82>.

2. Запобігання злочинам, що вчиняються радикальними молодіжними угрупованнями під час футбольних матчів : [метод. рек.] / С. С. Чернявський, І. М. Копотун, О. А. Лупало та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 50 с.

3. Копотун І. М. Порядок забезпечення охорони громадського порядку та безпеки громадян під час підготовки і проведення масових заходів та акцій / І. М. Копотун. – К. : КНУВС, 2008.

4. Шаповалов О. В. Криміногенні ризики сьогодення і шляхи профілактики віктимності населення / О. В. Шаповалов // Науковий вісник КНУВС. – 2006. – № 5. – С. 118–122.

5. Кримінологія : [навч. посіб.] / Джужа О. М., Василевич В. В., Іванов Ю. Ф. та ін. ; [за заг. ред. О. М. Джужі]. – К. : Прецедент, 2006. – 208 с.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

УДК 930.25(477)(09)

Чайковський Анатолій Степанович –
доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України

АРХІВИ УКРАЇНИ У 1938–1960 рр.: ІСТОРІЯ ПИТАННЯ

На основі архівних джерел та опублікованих документальних свідчень розглянуто період перебування архівних органів та установ України в структурі Народного комісаріату внутрішніх справ (МВС) СРСР. Розкрито організаційні засади їх функціонування, результати діяльності й методи роботи. Визначено позитивні сторони та недоліки, що були притаманні архівній справі зазначеного періоду.

Ключові слова: Народний комісаріат внутрішніх справ; Міністерство внутрішніх справ; архіви; архівна справа; фонди; архівні управління (відділи); органи (установи); Головне архівне управління.

На основе архивных источников и опубликованных документальных свидетельств рассмотрен период пребывания архивных органов и учреждений Украины в структуре Народного комиссариата внутренних дел (МВД) СССР. Раскрыты организационные принципы их функционирования, результаты деятельности и методы работы. Определены положительные стороны и недостатки, которые были присущи архивному делу указанного периода.

Ключевые слова: Народный комиссариат внутренних дел; Министерство внутренних дел; архивы; архивное дело; фонды; архивные управления (отделы); органы (учреждения); Главное архивное управление.

Based on archival sources and published documentary evidence considered during the stay of archival institutions in Ukraine and in the structure of the People's Commissariat of Internal Affairs (MVD)

USSR. Solved organizational principles of their operation, performance and working methods. Positive and shortcomings that were inherent in archival affairs given period.

Keywords: NKVD; Ministry of the Interior; archives; Information Science; funds; Archival Management (departments); agencies (agencies); Main Archival Administration.

Однією з малодосліджених сторінок історії архівної справи України є перебування архівних установ і їхніх управлінських органів у структурі Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) – Міністерства внутрішніх справ (МВС) СРСР. Поруч з багатьма іншими її складовими варто наголосити й на такій: архіви були, є і залишаться одним із важливих напрямів у діяльності світових спецслужб та охоронно-каральних органів. Не випадково, що у різні історичні періоди багато з них намагалися взяти їх під свою опіку. Не стали винятком і сучасні правоохоронні структури, зокрема вітчизняні. Йдеться не лише про відомчі архівні сховища, але й аналогічні установи загально-державного підпорядкування.

Поряд із започаткуванням та удосконаленням «сыску» з його характерними прийомами і методами роботи для пошуку й затримання політичних та кримінальних злочинців з часом з'явилися і відповідні державні формування, посадові особи, а згодом і спеціальні підрозділи. Чи не головною складовою їхньої діяльності стала утаємниченість, зокрема шляхом накопичення та надійного збереження у заздалегідь виділених місцях письмових, речових, інших доказів та свідчень. Одне із перших специфічних сховищ з політичних справ (середина XVI ст.) в історії відоме при штабі опричників Івана Грозного в Олександрівській слобідці під Москвою, куди надходила інформація для «поминок за упокій загублених душ». Тут же зберігався і облік репресованих осіб (т.зв. синодики), а також дані про «старших і рядових худородних дворян», їх політичних противників із числа аристократичних князів і бояр, іноземних найманців тощо [1, с. 28–29].

Еволюційний розвиток світових і вітчизняних центральних і галузевих державних органів та установ покликав до помітного накопичення різноманіття документів і матеріалів. Як результат, розширюються та набувають значущості й «присутственные места» («державні будинки»), що згодом отримали назву архівів.

Зростала і їхня важливість у вирішенні суспільно-політичних, економічних, військових та інших завдань. Особливою увагою і попитом документальні сховища користувалися в умовах війни і воєнних конфліктів, революційних подій, при зміні політичних режимів тощо. Поруч із намаганнями супротивних сторін отримати документальну архівну інформацію загальнодержавного рівня (військових, економічних, фінансових, політичних та інших можливостей країни) спецслужбами і охоронно-каральними органами ставилася мета заволодіти даними розвідувально-контррозвідувального характеру, насамперед щодо різних кримінальних угруповань і злочинних груп, внутрішньої і закордонної агентури (військової, оперативної, стратегічної), виявити форми і методи її роботи, вплив на глобальну, регіональну і внутрішню ситуацію тощо¹.

Паралельно в роботі архівів все більше посилюється утаємниченість. В умовах СРСР останнє спостерігалось за участю Наркомату (Міністерства) внутрішніх справ (НКВС – МВС). Офіційний початок цьому було покладено у 1938 р. З одного боку, подібний підхід диктувався суспільно-політичною ситуацією, що мала місце у цей період в країні, з другого – відомчим досвідом архівної справи, насамперед у сфері збирання, обробки і забезпечення секретності щодо наявної інформації. Зокрема, в липні 1936 р. один із найбільш утаємнених структурних підрозділів НКВС – Головне управління державної безпеки (ГУДБ) – напрацювало «Інструкцію про порядок розробки архівних матеріалів ГУДБ і його місцевих органів».

---

¹ Зокрема, співробітник НКВС Б.О.Гітеренштейн у листі на адресу вищого партійного керівництва країни писав: «Прежде всего, мне, как вновь появившемуся, сразу бросилось в глаза отсутствие должного организационного плана освоения этого города (идеться про захоплення військами Червоної Армії м. Выборга у ході радянсько-фінської війни 1939 – 1940 рр. – *Авт.*) заключающегося:

беспощадное и невежественное уничтожение архивных материалов, представляющих колоссальную ценность как для освоения города, так и для изучения много полезного для нашей промышленности, а также для нашей разведки. Ценнейшие... материалы выбрасываются на улицу и все улицы Выборга наполнены мусором архивов;

в то же время, это необходимо было сохранить, все до малейшего документа (как сделала Германия в бывшей Польше), и все это подвергнуть пересмотру и изучению» [*Ломогаин Н.А.* Неизвестная блокада. Документы, приложения. – Кн. 2. – СПб., М., 2002. – С. 8].

Ввівши в дію документ наказом НКВС, заступник союзного наркома Я.Агранов писав: «У розвиток наказу НКВС СРСР № 00174 від 3 травня 1936 року..., начальникам Управління наркомату внутрішніх справ (УНКВС) республік, країв і областей до 15 серпня ц.р. надати мені... план розробки архівних матеріалів Управління державної безпеки (УДБ) УНКВС і кошторис витрат на оснащення архівосховищ та розробку архівів» [2].

«Інструкція...» вимагала «архівні матеріали обліковувати, систематизувати й класифікувати по 12 фондах, перерахованих в §10 «Положення про архіви НКВС». Окрім «Загальних вказівок» щодо підходів в архівній справі, документ передбачав появу низки специфічних напрямів зберігання і дослідження наявних документальних фондів, започаткував ряд нових структурних підрозділів, у тому числі «Особливого архіву». В останньому мали зберігатися «найбільш важливі справи і інші матеріали..., що мають історичне чи політично актуальне значення». Наголошувалося, що документи «Особливого архіву» мають бути ретельно опрацьовані і технічно оформлені» [2, с. 62–63]. Перелік тем для обліку й оперативної розробки в умовах ГУДБ НКВС нараховував 24 види загальним числом понад 120 тематичних підрозділів. Основними з них були: діяльність контрреволюційних політичних партій і організацій, політичний терор, шпигунство, диверсії, сектанство, бандитизм, спекуляція, контрабанда, службово-посадові злочини² тощо [2, с. 64–66].

Тоді ж (27 липня 1936 р.) НКВС затвердив «Положення про порядок зберігання архівних матеріалів Головного управління державної безпеки». Визначальними вбачалися три розділи: «Порядок зберігання архівних матеріалів», «Порядок класифікації архівних матеріалів ГУДБ», «Оснащення і засоби». «Архіви, – зазначалося в останньому із них, – мають зберігатися в спеціальних приміщеннях з опаленням, вентиляцією, природним освітленням..., оснащеними шафами чи стелажми..., забезпечені вогнегасниками, пожежними кранами і рукавами,

---

² У свою чергу, вони розподілялися за темами: шпигунство (за країнами) – японське, німецьке, польське та ін.; диверсії – у військовій промисловості, на залізничному (водному) транспорті, авіації тощо; бандитизм – політичний, кримінальний, національний; спекуляція – золотом, валютою, продуктами харчування, промисловими товарами тощо.

пилесосами, пожежною та аварійною сигналізацією» [2, с. 71–74] Ці й інші подібні документи багато у чому послугували першоосною для напрацювання нормативно-правової бази діяльності загальнодержавних та інших архівних установ після їх включення до структури НКВС.

16 квітня 1938 р. постанова Ради Народних Комісарів (РНК) СРСР передбачила: замість Центрального архівного управління (ЦАУ) при союзному Центральному Виконавчому Комітеті (ЦВК) започаткувати Головне архівне управління (ГАУ). Того ж року (вересень) воно структурно ввійшло до складу союзного НКВС³. Нетривалий час (менше року) його очолював М.В.Мальцев, перед цим начальник ЦАУ, потім (1939 – 1947 рр.) Й.І.Нікітінський [3, с. 55, 288, 316]. На відміну від попередника, закінчивши свого часу історико-архівний інститут, він був кадровим співробітником НКВС. У званні генерал-майор, при наявності трьох орденів і чотирьох медалей, водночас не за власним бажанням службу Нікітський завершив у 1958 р. на другорядних посадах у системі МВС.

Наприкінці 1939 р. організаційно-штатна структура ГАУ (121 посада) складалася з керівництва, секретаріату, а також відділів: 1 – організаційно-методичного; 2 – таємних фондів; 3 – науково-видавничого; 4 – адміністративно-господарчого; 5 – фінансово-планового [4, с. 254, 260]. Структура ж архівних управлінь (відділів) НКВС (УНКВС) союзних республік, країв і областей логічного завершення набула лише незадовго до початку війни.

Пункти 2 і 3 затвердженого РНК «Положення про Головне архівне управління НКВС СРСР» передбачали: «Запропонувати народному комісару внутрішніх справ СРСР у 2-місячний термін внести для затвердження РНК Союзу РСР мережу державних архівів СРСР.

---

³ Постанова РНК СРСР і входження ГАУ до складу НКВС були оприлюднені наказами по Наркомату внутрішніх справ відповідно 11 червня і 29 вересня 1938 р. 28 січня 1940 р. РНК затвердила «Положення про Головне архівне управління НКВС СРСР», яке Л. Берія увів в дію наказом від 2 березня того ж року [Лубянка. ВЧК – ОГПУ – НКВД – НКГБ – МГБ – МВД – КГБ. 1917–1960: Справочник / Сост.: А.И.Кокурин, Н.В.Петров. – М., 1997. – С. 261; Лубянка: Органы ВЧК – ОГПУ – НКВД – МГБ – МВД – КГБ. 1917 – 1991: Справочник / Авторы-сост.: А.И.Кокурин, Н.В.Петров. – М., 2003. – С. 606–607.

Зобов'язати РНК союзних і автономних республік, крайові обласні Ради депутатів трудящих у місячний термін забезпечити міські і районні архіви належними приміщеннями та охороною» [4, с. 261].

Наголошуючи, що структурно ГАУ входить до НКВС СРСР, документ покладав на нього обов'язки не лише обліку і зберігання, але й наукової та оперативної розробки державного архівного фонду. У роботі проголошувалося керуватися законодавством СРСР, наказами союзного НКВС і затвердженим Положенням. Завдання ГАУ визначались 11 параграфами, зокрема, із здійснення керівництва центральними державними архівами, Історично-архівним інститутом, архівними школами, науково-дослідними лабораторіями і реставраційними майстернями, а також роботою архівних управлінь (відділів) НКВС (УНКВС) союзних і автономних республік, крайових, обласних і районних державних архівів. Вимагалось налагодити облік і зберігання матеріалів державно-архівного фонду, проведення наукових досліджень щодо питань архівної справи, здійснити розробку та затвердити правила й інструкції з проблем роботи архівів державних установ, закладів та громадських організацій, організувати підготовку архівних кадрів, наукових видань та ін. [4, с. 261–262].

Зазначені вище структурні підрозділи ГАУ поповнювалися відділом кадрів та центральною експертно-перевірочною комісією [5, с. 607–608].

Тоді ж у складі НКВС союзних республік (країв), зокрема України, та УНКВС областей було започатковано архівні управління (відділи, відділення). Загальне керівництво ними мали здійснювати наркоми (начальники) відповідних наркоматів і обласних управлінь. Останні у свою чергу, як правило, покладали їх на одного із своїх заступників. Структурними одиницями щойно утворених підрозділів НКВС стали усі державні архівні установи республік, країв і областей⁴.

---

⁴ На початок війни мережа архівних установ в УРСР складалася з 7 центральних архівів, 23 обласних держархівів і 21 їх філій та 2 військово-історичних архівів. Всього – 53 установи. У районах і містах діяли відповідно 746 і 65 архівів [Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І.Б.Матяш та К.І.Климової. – К., 2002. – С. 444].

В умовах війни ГАУ втратило правовий статус Головного управління. З об'єднанням двох силових наркоматів⁵, відповідно до наказу НКВС (№ 00984 від 31.07.1941) [4, с. 75], було утворено Управління державними архівами (УДА) НКВС СРСР⁶.

Упродовж 1944 – 1954 рр. центральний архівний управлінський орган у структурі НКВС – МВС⁷ ще тричі зазнавав організаційно-штатних змін. Так, у січні 1944 р. було поновлено його попередній статус – Головного управління, а у березні 1953 р. він отримав назву Центрального архівного управління (ЦАУ). Через рік повернулися до попередньої назви – ГАУ [4, с. 131–132].

У квітні 1947 р. ГАУ очолив вихованець прикордонних військ НКВС, випускник Військово-політичної академії Робітничо-селянської Червоної Армії (РСЧА) генерал-майор В.Д.Стиров [3, с. 823–824]. За сумісництвом він редагував і часопис «Радянський архів». Активної участі у бойових діях у період Великої Вітчизняної війни не брав (службу проходив на Далекому Сході), однак це не завадило йому стати кавалером семи бойових орденів, серед них Червоного Прапора і Вітчизняної війни I ступеня. Як і попередник, службу в «органах» закінчив на непристижжних посадах у 1960 р.

---

⁵ 20.07.1941 р. указом ПВР СРСР НКДБ і НКВС були об'єднані в один наркомат – НКВС СРСР. Така ситуація спостерігалася до квітня 1943 р., коли повернулись до попереднього стану.

⁶ У 1942 р. в структурі УДА НКВС СРСР (170 штатних одиниць) знаходилися: керівництво; секретаріат; організаційно-методичний відділ у складі 4-х відділень (по керівництву відділами державними архівами НКВС – УНКВС; по керівництву центральними державними архівами; по керівництву архівами народних комісаріатів, центральних установ і організацій СРСР; обліково-довідкове); відділів секретних фондів; по охороні і господарчому обслуговуванню; науково-дослідного; кадрів; фінансово-планового, а також центральна експертно-перевірча комісія. Основним із них вбачався «відділ секретних фондів». Структура архівних управлінь (відділів) союзних республік (країв, областей) не окупованих районів була подібною з відповідними кількісними штатними змінами.

Архівні органи і установи УСРР упродовж 1920–1922 рр. перебували у віданні Народного комісаріату освіти, з 1923 р. – ВУЦВК. У березні 1940 р. Архівне управління при ВУЦВК було перетворено на Архівний відділ республіканського НКВС. У червня 1941 р. він отримав правовий статус Управління, а в жовтні того ж року – Управління державними архівами (УДА) НКВС УРСР. У повоєнний час повернулись до назви Архівне управління МВС, яке збереглося за ним до 1960 р.

⁷ У березні 1946 р. НКВС було реорганізовано в МВС.

З червня 1953 р. і до грудня 1954 р. роботою ЦАУ (ГАУ) опікувався підполковник МВС Б.І.Мусатов. Далі, відповідно до наказу МВС СРСР (29 грудня 1954 р.), його очолив колишній завідувач сектору відділу Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу (ЦК КПРС) по зв'язках з іноземними компартіями капітан 1 рангу Н.В.Матковський [6, с. 823–824]. На посаді перебував трохи більше року і вже в квітні 1956 р. ГАУ отримав нового керівника. Ним став нещодавній начальник Архівного управління (АУ) МВС Російської Федерації підполковник Г.А.Белов [4, с. 88]. Станом на 1959 р. штат ГАУ нараховував 135 посад. АУ Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (РРФСР) – 30, на порядок менше їх було в Архівному управлінні МВС України.

Указом Президії Верховної Ради (ПВР) СРСР (січень 1960 р.) союзне МВС було ліквідоване. Його функції передавались МВС республік. У наказі міністра внутрішніх справ Радянського Союзу М.П. Дудорова № 020 (23 січня) «Про заходи, пов'язані з ліквідацією Міністерства внутрішніх справ СРСР» (п. 9) зазначалося: «Начальнику Головного архівного управління МВС СРСР т. Белову Г.А. у 7-ми денний термін підготувати й подати на затвердження пропозиції щодо заходів, пов'язаних з виконанням постанови Ради міністрів (РМ) СРСР від 13 січня 1960 року № 44–16 у частині перетворення Головного архівного управління МВС СРСР в Головне архівне управління при Раді Міністрів СРСР» [4, с. 327, 329]. Згідно з наказом архівні документи неоперативних управлінь і відділів, а також секретаріату ліквідованого МВС за 1944–1960 рр. передавались на зберігання до щойно утвореного ГАУ⁸. Постановою Ради Міністрів від 2 березня 1960 р. його начальником затверджувався Г.А.Белов. Тоді ж із складу МВС в підпорядкування ГАУ при РМ СРСР було передано 135 посад, штати центральних архівів СРСР у кількості 1080 одиниць, а також наявні службові приміщення й автотранспорт [4, с. 101].

---

⁸ Архіви оперативних управлінь ВНК – ОДПУ – НКВС – НКДБ – МДБ було передано до КГБ, частково вони залишились у відомчих архівах республіканських МВС.

Що ж до архівів України, то найбільш напруженим у їх роботі був воєнний період. Останнє пов'язувалось зі швидкою окупацією території республіки, евакуаційно-технічними можливостями, існуючим безладом, а нерідко з безвідповідальністю та зрадою. Як результат, значна кількість архівних фондів із цінними історичними документами, зокрема з установ Львова, Києва, багатьох інших міст СРСР, піддавалась знищенню⁹ або ж потрапила до рук ворога. Захопивши деякі архівні сховища НКВС і партійних органів, спецслужби противника нерідко звідти черпали важливу оперативну розвідувальну і контррозвідувальну інформацію, особливо у сфері боротьби з партизанським і підпілним рухом.

Не менш складною для архівної справи ситуація склалася і в умовах звільнення українських земель від окупантів. Варто наголосити, що за цих обставин перебування архівних органів і

---

⁹ Зокрема, в інформаційному бюлетені відділу 1с (розвідка і контррозвідка) 18-ї армії Вермахту «Про становище в Петербурзі (Ленінграді)» станом на 25 вересня 1941 р. повідомлялося: «... 2 септєбря жгли архивы органов власти. Речь идет о текущих и более старых архивах». В іншому документі від 6 жовтня зазначалося, що «архивы НКВД, милиции и политических органов сожжены еще в начале септєбря. Книги квартиросъемщиков собраны и приготовлены к уничтожению в партийных ячейках» [Ломачин Н.А. Неизвестная блокада. Документы, приложения. – Кн. 2. – СПб. – М., 2002. – С. 113, 122].

В умовах війни в Україні тільки Центральний партійний архів з 200 тис. справ втратив до 90 % документів. До жовтня 1941 р. у глибокий тил (Златоуст, Актюбінск, Омськ тощо) вдалося евакуювати лише 6,5 тис. фондів (1,5 млн. справ) [Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І.Б.Матяш та К.І.Климової. – К., 2002. – С. 446].

Серед них документальні матеріали УНР доби ЦР (47 фондів із загальною кількістю 1756 одиниць зберігання), Директорії – відповідно 110 (3455), Української Держави П.Скоропадського – 88 (10300). Документи переважно стосувалися діяльності їх міністерств внутрішніх справ. Робота з ними та іншими матеріалами не припинялася навіть в умовах евакуації. Зокрема, у довідці «Про організацію роботи Наркомату внутрішніх справ УРСР у зв'язку з тимчасовою окупацією території УРСР супротивником» (листопад 1941 р.), зазначалося, що в Актюбінську, окрім архівістів республіканського НКВС, з фондами працювали і співробітники 1-го спецвідділу (обліково-статистичного) союзного Наркомату, на яких було покладено завдання приведення у технічний порядок та обробка вивезених сюди усіх оперативно-чекістських документів УРСР [Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 23. – Арк. 1–2].

установ в структурі НКВС виявилось позитивним фактом¹⁰. Завдячуючи насамперед роботі підрозділів силових структур (НКВС, Народний комісаріат державної безпеки (НКДБ), «Смерть шпигунам» (СМЕРШ) тощо), вдалося не лише віднайти, але багато у чому зберегти чимало цінних документальних свідчень. У донесеннях на ім'я наркома внутрішніх справ Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) В.Рясного начальників обласних УНКВС «Про роботу органів НКВС в щойно звільнених районах», зокрема Сумської області (вересень 1943 р.), зазначалося: «Після отримання даних про звільнення м. Суми туди прибула група працівників і ...батальйон військ НКВС... На виконання Вашого наказу про завдання органів НКВС у звільнених містах проведена наступна робота...

2. Забезпечена охорона міста та підтримання порядку у ньому... На зовнішній його стороні встановлено чотири контрольно-перевірочні пункти (КПП)... Під охорону взято підприємства і установи... Відступаючи під натиском Червоної Армії, противник у місті здійснив великі руйнування – спалені і підірвані усі заводи..., текстильна фабрика, лісопилка, елеватор, склади, культурно-освітні заклади, 120 житлових будинків, мости... Ці дані попередні і не повні.

Незважаючи на це, місто має можливість жити і працювати. Запущено водопровід першої черги, на частину установ подано електроенергію, відкрито три перукарні, працює ринок... Паспортний відділ розпочав роботу по перереєстрації населення... Відділ Держархіву здійснює збір цінних матеріалів, багато з яких

---

¹⁰ Вже 23 квітня 1943 р. республіканський Наркомат внутрішніх справ затвердив «Інструкцію про організацію роботи органів Управління державними архівами НКВС УРСР в районах України, звільнених від німецько-фашистських окупантів». У серпні з'явився наказ «Про збір документальних матеріалів Великої вітчизняної війни у регіонах, звільнених від німецько-фашистських загарбників, для збереження в держархівах», а в грудні того ж року – наказ «Про реорганізацію державних архівів Української РСР». Останній передбачав появу трьох центральних республіканських архівів у Києві, двох їх філій у Харкові та однієї – у Львові. Водночас ліквідації підлягали декілька центральних архівів у Харкові, Києві і Львові [Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І.Б.Матяш та К.І.Климової. – К., 2002. – С. 460].

стане у нагоді в оперативних цілях, наприклад: різні світлини, зобов'язання поліцейських з їх фотографіями тощо. Усі вони використовуються для розробки й практичної реалізації» [7, с. 19–20].

Начальник Ворошилоградського УНКВС підполковник держбезпеки Садовнік, у свою чергу, повідомляв, що «збір архівних матеріалів відбувається вкрай незадовільно, ураховуючи, що окупаційна влада при відступі підірвала усі адміністративні будівлі, а документи спалила». Зазначав, що в колишній будівлі поліції в опалювальній печі виявлено доноси різних осіб на радянських громадян. Після встановлення підписантів, залежно від змісту доносів, буде проведено їх арешт. В іншому приміщенні (м. Красний Луч. – *Авт.*) виявлено картотеку обліку венеричних хворих, з якого видно, що у місті зареєстровано 113 таких осіб, з них 73 чоловіків, 36 жінок і 4 дітей.

В архіві міської управи знайдено правила режиму утримання для арештованих за підписом начальника поліції безпеки і СД гауптштурмфюрера СС Бехерета» [7, с. 25, 27].

Зважаючи на особливості воєнного лихоліття, архівна справа у цей період зводилася в основному до пошуку, накопичення та зберігання документів і матеріалів. Про їх технічну обробку й наукове дослідження майже не йшлося. Виняток становили лише ті з них, що являли собою оперативний інтерес або ж мали важливе державне чи народногосподарське значення.

Подібний підхід спостерігався і в перші повоєнні роки. Водночас уже в травні 1946 р. у наказі міністра внутрішніх справ України Т.А.Строкача «Про проведену роботу архівними органами і установами МВС УРСР» зазначалось: «Архівні органи... в роки Великої Вітчизняної війни і післявоєнний період провели велику роботу по розшуку, збиранню і організації збереженості Державного архівного фонду, що має величезне значення для вивчення історії народів УРСР і СРСР. В державні архіви зібрано значну кількість архівних справ з історії Великої Вітчизняної війни, повністю реевакуювано усі документальні

матеріали з східних областей СРСР, а також повернуті із-за кордону документи, які були вивезені німецькими загарбниками¹¹.

Архівні органи у 1943–1945 рр. одноразово провели значну роботу по використанню документів Державного архівного фонду в наукових, військових, економічних, дипломатичних, оперативно-чекістських і інших цілях. Унаслідок цього значно підвищився авторитет архівів як науково-дослідних установ.

Однак поруч з досягненнями в роботі архівних органів є ще серйозні недоліки...» [8, с. 1–2]. Зводились вони до надто «повільної ліквідації наслідків німецько-фашистської окупації в архівному господарстві», неналежного забезпечення обласних державних архівів обладнаними приміщеннями, значної кількості неупорядкованих документальних матеріалів, відсутності планової науково-дослідної роботи, кваліфікованих кадрів та ін. Наголошувалося, що «районні державні архіви в значній мірі працюють незадовільно» [8, с. 2–3].

Документ передбачав широку палітру адміністративно-господарських і науково-дослідних заходів з поліпшення роботи архівних установ. Першочергове місце серед них посідали кроки по «повному упорядкуванню документальних матеріалів», підготовці обласних архівних путівників, ремонту обладнання архівосховищ, розгортанню планової науково-дослідної роботи. З метою обміну досвідом роботи державних архівів республіки від Архівного управління МВС вимагалось «розпочати видання «Інформаційного бюлетеня», поліпшити роботу наукової ради Управління та організувати такі ж ради при директорах центральних архівів УРСР» [8, с. 3].

Пропонувалося також «закінчити розподіл архівних фондів поміж державними архівами відповідно до їх профілів та посилити роботу по науковій експертизі цінності документальних матеріалів».

---

¹¹ Безперечно, Т.А.Строкачу належить важлива роль у збереженні архівного фонду України. Будучи ще начальником УШПР, за його безпосереднього керівництва проходив збір і накопичення документальних свідчень з історії партизанської і підпільної боротьби, участі українського народу в битві з окупантами.

За наявними даними за участі спеціальних груп НКВС СРСР до кінця 1945 р. вдалося повернути лише 165 вагонів з документальними джерелами. Реальне ж число втрачених архівних фондів до цього часу так і не з'ясовано.

Що ж до повернення із-за кордону вивезених гітлерівцями архівів, то тут справа виглядала не так привабливо, як ідеться в наказі.

На завершення міністр вимагав від начальників обласних управлінь внутрішніх справ «особисто керувати роботою відділень державних архівів УМВС», переглянути кадри керівних і наукових співробітників як підпорядкованих архівних органів, так і державних архівів областей і «замінити тих, які не відповідають своєму призначенню» [8, с. 3].

Загалом робота архівних установ перебувала під достатньо пильним контролем республіканського НКВС–МВС¹². Зокрема, у листопаді 1946 р. заступник міністра комісар міліції 3-го рангу Лобуренко підписав наказ «Про накладення покарання на співробітників Центрального державного історичного архіву МВС УРСР». Йшлося про те, що військовополонений німець, який працював в архіві на господарських роботах, проник у підсобне приміщення, де зберігалися друковані матеріали, що підлягали знищенню, приховав 127 плакатів антирадянського змісту періоду тимчасової окупації України та приніс їх у табір.

Наголошувалося: подібне могло трапитись тому, що з боку директора архіву «кандидата історичних наук Стрельського В.І. і його заступника Бондаревського А.В. не було достатнього контролю за дотриманням правил знищення таємних документів..., а слюсар-кочегар член Всеросійської Комуністичної партії (більшовиків) (ВКП(б) Рябченко проявив недбалість при виконанні службових обов'язків». Провина останнього полягала у залишенні «плакатів негативного змісту без нагляду».

Винних притягнули до дисциплінарної відповідальності. Директори державних архівів зобов'язувалися «суворо дотримуватись порядку зберігання і використання секретних

---

¹² Лише упродовж 1939–1948 рр. республіканський Наркомат (Міністерство) внутрішніх справ видав 28 нормативно-правових документів (накази, директиви, розпорядження) щодо різних аспектів роботи архівних установ, зокрема: «О приеме в ведение НКВД архивных управлений» (1939 р.); «О результате обследования работы архивных отделов и госархивов» (1940 р.); «Об использовании архивных документов в оперативно-чеккистской работе» (1940 р.); «О реорганизации центральных госархивов» (1941 р.); «О переводе Центрального Государственного архива из г. Киева в г. Харьков» (1945 р.); «Об углублении работы архивных органов и создании условий для их работы» (1946 р.); «Об обеспечении охраны и сохранности документальных материалов в государственных архивах» (1947 р.); «О направлении в Архивное Управление МВД УССР документов, имеющих историческое значение» (1948 р.); «О выпуске аспирантов Центрального государственного исторического архива УССР» (1948 р.) та ін.

матеріалів, встановленого циркуляром МВС УРСР №163 від 22 жовтня 1946 року» [9, с. 1–2].

Тоді ж Архівне управління МВС здійснило кроки, спрямовані на покращення діяльності архівних органів і установ республіки, серед них розрахований на три роки план практичних заходів організаційного характеру, а також кадрового і технічного забезпечення їх роботи. Розпочало АУ і видання «Науково-інформаційного бюлетеня». У восьми обласних центрах вдалося відремонтувати архівосховища, усі вони поповнились новими документальними фондами. Більшість із них стали друкувати і власну наукову продукцію (путівники, довідкові матеріали та ін.).

У покращенні архівної справи осторонь не залишався і союзний НКВС (МВС). 12 листопада 1945 р. наказом Л.Берії у дію було введено «Інструкцію про порядок користування документальними матеріалами державного архівного фонду СРСР в читальних залах державних архівів СРСР». У липні 1947 р. для її розвитку з'явився наказ «Про роботу читальних залів республіканських, крайових, обласних державних архівів». «У практиці роботи багатьох читальних залів, – зазначалося в ньому, – мають місце відхилення від вимог «Інструкції...». Прохання їх відвідувачів на видачу документальних матеріалів задовольняються далеко не завжди. Нерідко дослідники отримують матеріали не в належному стані. Значним недоліком при обслуговуванні є недостатня технічна база для виготовлення машинописних копій і фотокопій з документальних матеріалів» [10, с. 1–2].

У січні 1947 р. в наказі «Про покращення роботи з кадрами в органах МВС СРСР», поруч із заходами з підготовки оперативних працівників, йшлося і про адміністративно-науковий склад, зокрема щодо навчання фахівців архівної справи. Станом на 1948 р. лише в Україні їх потреба визначалась у 231 особу.

До питання роботи архівних установ України союзне МВС упродовж 1947–1948 рр. поверталось декілька разів. Зокрема, в нормативному документі «Про заходи щодо покращення діяльності архівних органів і роботи державних архівів Української РСР» (17 червня 1948 р.) зазначалося: «Произведенной в марте 1948 года МВД СССР проверкой установлено, что со времени издания приказа МВД СССР № 0511

от 27 августа 1947 года «О результатах проверки состояния и работы архивных органов Украинской ССР» под руководством МВД СССР Архивное управление, архивные отделы УМВД и государственные архивы Украинской ССР осуществили ряд положительных организационных и научно-методических мероприятий..., добились улучшения в научно-исследовательской работе, в обеспечении сохранности, приведении в порядок документальных материалов и использовании их в интересах Советского государства.

...Улучшилась организационно-методическая помощь государственным архивам и усилилось живое руководство со стороны Архивного управления МВД УССР...

Вместе с тем проверкой установлено, что в работе государственных архивов, архивных отделов УМВД и Архивного управления МВД УССР имеются существенные недостатки...» [11, с. 1–2].

Увага акцентувалася на незадовільному зберіганні документальних фондів в архівах Київської і Одеської областей, неналежній технічній обробці наявних документальних матеріалів, експертизі їх наукової і практичної цінності, відсутності планів науково-дослідних робіт, порушенні вимог «Інструкції про порядок користування документальними матеріалами державного архівного фонду СРСР...» 1945 р. та ін.

«Одобрив приказ Министра внутренних дел Украинской ССР генерал-лейтенанта тов. Строкача от 30 марта 1948 г. № 050 «О состоянии работы и ближайших задачах архивных органов МВД Украинской ССР», – наголошувалося в документі, – и в целях дальнейшего улучшения работы архивных органов Украинской ССР, приказываю...» [11, с. 3].

Наказна частина передбачала 11 пунктів з усунення виявлених недоліків, зосередивши «главное внимание... на решительное улучшение организации и качества работы по приведению документальных материалов в порядок более быстрыми темпами, как важнейшей задачи государственных архивов». Останній пункт вимагав вивчити стан та діяльність секретних фондів державних архівів республіки й ужити невідкладних заходів з подальшого покращення роботи щодо дослідження їх документальних матеріалів [11, с. 3–4].

У середині ХХ ст. МВС СРСР поступово почало втрачати колишні владні позиції. Його функції і завдання спочатку обмежилися охороною кордонів та громадського порядку, боротьбою зі злочинністю, утриманням та працевикористанням контингенту з числа військовополонених та засуджених, а згодом зійшли нанівець. Розширення у роки війни «імперії» НКВС, на думку Сталіна, призвело до того, що нарком внутрішніх справ Лаврентій Берія став надто помітною фігурою не лише в оточені «хазяїна», а й у державі. Потрібна була противага й її Сталін знайшов в особі Віктора Абакумова – союзного міністра державної безпеки. До того ж Берію на вищому посту в МВС змінив Сергій Круглов. Упродовж 1947 – 1949 рр. до Міністерства державної безпеки (МДБ) відійшли практично всі оперативні підрозділи, військові формування, міліція та навчальні заклади МВС СРСР¹³. Станом на 1950 р. у його підпорядкуванні, а відповідно міністерств внутрішніх справ республік, залишилися лише другорядні структурні підрозділи – відомчі будівельні організації, тюрми загального утримання і табори засуджених, протипожежні установи, невеликі військові частини, а також архіви. Підводячи підсумки роботи підрозділів внутрішніх справ України за рік та ставлячи завдання на наступний, на нараді начальників обласних управлінь та їх заступників з кадрів (лютий 1951 р.), Т.А.Строкач констатував: «На органи МВС... покладені такі відповідальні завдання:

організація та підготовка населення та промислових об'єктів до протиповітряної оборони;

ізоляція злочинних елементів та їх перевиховання;

охорона державного, колгоспно-кооперативного й особистого майна громадян від вогню;

охорона і наукова розробка документальних матеріалів державних архівних фондів;

будівництво та ремонт стратегічних і народно-господарського значення шосейних доріг, будівництво державних промислових об'єктів та споруд [1, с. 548–549].

---

¹³ До попередніх функцій і завдань, окрім питань державної безпеки, на нетривалий час МВС СРСР змогло повернутися лише у березні 1953 р. за участю того ж Л.Берії, життєвий шлях якого обірвався у грудні того ж року.

Доповідаючи «Про роботу архівних органів МВС», він наголосив, що АУ та архівні органи і установи УМВС областей провели значну роботу з метою виявлення, унормування й збереження документальних матеріалів. За його словами, лише упродовж 1950 р. було віднайдено 227 важливих для народного господарства документів, які послуговували підґрунтям у будівництві Каховської гідроелектростанції, Південноукраїнського каналу, проектуванню Київського метрополітену, виявленні місцезнаходжень в Україні граніту, дорогоцінних металів та ін.

Нагадавши присутнім про наказ № 0707 1950 р.¹⁴ союзного МВС, який передбачав завершити упродовж двох років облік, надійне збереження й науково-практичне використання архівних фондів, Т.Строкач підкреслив: річні підсумки роботи архівів свідчать, що «керівники управління МВС багатьох областей не поспішають з виконанням наказу, а керівництво Архівним управлінням (тов. Пількевич), розробивши хороші заходи по його перетворенню в життя, контроль здійснює незадовільно». Критиці піддалися архівні органи УМВС Львівської, Чернівецької, Закарпатської, Київської, Рівненської і Дрогобицької областей. Ставилася вимога повного виконання зазначеного наказу у визначені ним терміни» [12, с. 59–60].

За даними ж начальника Архівного управління Пількевича, загальний документальний фонд у республіканських архівах нараховував близько 23 млн. одиниць зберігання. Опираючись на них, лише за рік архівні установи зекономили 16 млн. карбованців державного бюджету, зокрема в ході відбудови народного господарства¹⁵. Серед недоліків йшлося і про майже

---

¹⁴ «Про заходи щодо завершення науково-технічної оборони і покращення умов зберігання документальних матеріалів в державних архівах».

¹⁵ У доповіді начальник АУ зазначив: «Вчора виступав т.Наумов (М.І.Наумов – начальник УМВС Чернівецької області. – *Авт.*) и я удивился шуму, который был в зале, когда он говорил об архивах. Когда выступающий говорит о пожарном инспекторе – тихо, а если речь заходит о государственном архиве, невероятный шум. Стильно говорил тов. Наумов или нет оценку давать не буду, но должен заметить, что шлось о выполнении приказа № 0707 МВД СССР и это должно занимать каждого начальника УМВД и его заместителя. Подобное пренебрежение к данному вопросу оставляет неприятное ощущение» [Державний архів МВС України. – Ф. 3. – Оп.1. – Спр.140. – Арк. 211].

10 млн. справ (на 6 мовах світу), які вимагали технічної і наукової обробки, відсутність обладнаних належним чином архівосховищ, нестачу кваліфікованих архівних кадрів тощо [12, с. 210].

Заявлені й багато інших недоліків, що були притаманні роботі архівних органів і установ України, упродовж часу, що їм лишилося перебувати в структурі МВС СРСР, вирішено було лише частково. Основною причиною був фінансово-економічний стан країни. Негативний вплив на ситуацію мали і внутрішні проблеми силової структури.

Очоливши вищий партійний орган країни, М.Хрущов з присутнім йому радикалізмом заявив: МВС перетворилося на господарсько-будівельну контору. Водночас воно не справляється з основними завданнями, насамперед щодо підтримання громадського порядку та перевиховання засуджених [1, с. 578].

У січні 1956 р. міністром внутрішніх справ став М.П.Дудоров. На одній із нарад він визнав: «Маю сказати, що органи МВС, особливо міліція і Головне управління таборів (ГУТАБ)... працюють настільки погано, що їх незадовільна діяльність... створила про МВС серед народу не дуже добру славу.

Я назву два основних недоліки. Перший – органи міліції не проводять справжньої боротьби зі злочинністю в країні... Другий – це те, що в органах міліції дуже багато злочинів здійснюють безпосередньо їх працівники. Це велика біда...

46% особового складу міліції має нижчу освіту, це майже половина, 42% інших незакінчену середню. Останнє засвідчує: близько половини співробітників майже безграмотні. То як, дорогі товариші, з таким складом міліції можна вирішувати покладені на нас завдання?... Потрібно підняти міліцію із бруду, підняти і поставити на ноги... Маємо підвищити працівникам міліції заробітну платню, особливо на селі» [13, с. 301].

Поліпшити кардинально ситуацію в системі МВС з різних причин М.Дудорову не вдалося. Повоєнна розруха, соціальна незахищеність, мізерні зарплати не спонукали до якісного вирішення питань, що стояли перед органами внутрішніх справ, зокрема і в архівній справі.

Далася взнаки й ейфорія, що запанувала у партійних і державних колах, щодо проблем боротьби зі злочинністю. Переважила думка: соціально-болюче питання можна вирішити виключно за рахунок діяльності добровільних народних дружин.

13 січня 1960 р. за підписом М. Хрущова вийшла постанова союзного вищого виконавчого органу: «Рада Міністрів ухвалила: визнати за доцільне ліквідувати Міністерство внутрішніх справ СРСР, передавши його функції міністерствам внутрішніх справ союзних республік. Унести до Президії Верховної Ради СРСР проект указу з даного питання». Останній не забарився. Відповідний документ з'явився того ж дня [4, с. 326–327; 5, с. 698]. Головне архівне управління вступило в черговий реорганізаційний етап.

Понад двадцятирічне перебування архівів і їх управлінських органів, зокрема України, в структурі НКВС – МВС СРСР справило, безперечно, подвійний вплив на розвиток архівної справи. З одного боку, це спонукало до більш динамічного і послідовного становлення архівів як центрів збереження історичної, наукової і технічної спадщини, удосконалення пошуку, обліку, технічного опрацювання й наукової обробки наявних і нових архівних фондів. Особлива роль силових структур у справі збереження й поповнення архівів цінними документами і матеріалами проявилась в умовах воєнного лихоліття і повоєнний час. Завдячуючи саме їм, від втрат вдалось уберегти, а також повернути значну кількість документальних джерел з різних історичних періодів життя країни. Певний позитивний вплив на діяльність архівів мав і факт підготовки саме за участю НКВС – МВС кваліфікованих архівних кадрів.

З іншого – знаходження архівів у підпорядкуванні охоронно-каральних структур спонукало до появи небаченого раніше бюрократизму в їх роботі, посилення нечуваної утаємниченості, ускладнень щодо можливостей доступу до документів і матеріалів, які лише умовно можна було назвати секретними.

Засекречувались навіть нормативні акти, що визначали стан та подальший розвиток роботи архівних органів і установ. Про це свідчить той факт, що переважна їх кількість виходила з грифом «таємно», «цілком таємно», а в кращому випадку – «для службового користування». Відомчими інструкціями, наказами і циркулярами регламентувався кожен крок діяльності архівів і їх безпосереднього керівництва, чим обмежувалась ініціатива і творчий підхід до розбудови архівної справи. Тоді ж було започатковано і появу різновиду таємних та надтаємних фондів, навіть в архівах нижчого рівня.

Негативний вплив на розвиток архівних органів і установ, особливо у повоєнний період, справила розруха часів війни, низький фаховий рівень та нестача архівістів, недостатня оплата їх праці тощо. З часом все частіше стали проявлятися і тенденції зверхнього ставлення до них безпосередньо в середовищі власне системи МВС. Багато в чому останнє також спонукало до передачі усієї архівної справи до загальнодержавного підпорядкування.

Загалом період перебування вітчизняних архівів у складі силових структур є повчальним досвідом, що, безперечно, заслуговує на неупереджене дослідження з метою недопущення можливих помилок у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чайковський А. С. Айсберг: З історії органів внутрішніх справ і державної безпеки України / А. С. Чайковський. – К. : Парлам. вид-во, 2013. – С. 28–29.
2. Державний архів МВС України. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 616. – Арк. 58.
3. Петров Н. В. Кто руководил НКВД. 1934–1941 : [справ.] / Н. В. Петров, К. В. Скоркин / Общество «Мемориал», РГСПИ, ГАРФ. – М. : Звенья, 1999.
4. Лубянка. ВЧК – ОГПУ – НКВД – НКГБ – МГБ – МВД – КГБ. 1917–1960 : [справ.] / сост. А. И. Кокурин, Н. В. Петров. – М. : Изд. МФВ, 1997.
5. Лубянка: Органы ВЧК – ОГПУ – НКВД – МГБ – МВД – КГБ. 1917–1991 : [справ.] / авторы-сост. : А. И. Кокурин, Н. В. Петров. – М. : МФД, 2003.
6. Петров Н. В. Кто руководил органами госбезопасности. 1941–1945 : [справ.] / Междунар. о-во «Мемориал», РГАСПИ, ГАРФ, ЦА ФСБ России. – М. : Звенья, 2010.
7. Державний архів МВС України. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 19–20.
8. Державний архів МВС України. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 91 / наказ МВС УРСР від 14 трав. 1946 р. № 054.
9. Державний архів МВС України. – Спр. 92 / наказ МВС УРСР від 19 листоп. 1946 р. № 0120.

10. Державний архів МВС України. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 172 / наказ МВС СРСР від 11 лип. 1947 р. № 0406.
11. Державний архів МВС України. – Спр. 195 / наказ МВС СРСР від 17 черв. 1948 р. № 0366.
12. Державний архів МВС України. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 140. – Арк. 59–60.
13. Некрасов В. Ф. Тринадцять «железних» наркомов / В. Ф. Некрасов. – М. : Версты, 1995.

УДК 343.8

Кревсун Олег Миколайович – науковий співробітник науково-дослідної лабораторії науково-дослідного центру Інституту кримінально-виконавчої служби

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ПРОГРЕСИВНОЇ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Досліджено теоретичні положення виникнення й становлення прогресивної системи виконання покарань з огляду на те, що важливим інструментом пізнання будь-якого правового інституту, у тому числі прогресивної системи виконання покарань, була й залишається історія. Особливу увагу приділено питанню створення прогресивної системи виконання покарань, що передбачає поступову ресоціалізацію засуджених до позбавлення волі.

Ключові слова: прогресивна система виконання покарань; ресоціалізація; патронат; тюремне ув'язнення; наркомат; рецидивіст; народний комісар юстиції; партія есерів; виправно-трудове право; принцип прогресивності.

Исследованы теоретические положения возникновения и становления прогрессивной системы исполнения наказаний с учетом того, что важным инструментом познания любого правового института, в том числе прогрессивной системы исполнения наказаний, была и есть история. Особое внимание уделено вопросу создания прогрессивной системы исполнения наказаний, предусматривающей постепенную ресоциализации осужденных.

Ключевые слова: прогрессивная система исполнения наказаний; ресоциализация; патронат; тюремное заключение; наркомат; рецидивист; народный комиссар юстиции; партия эсеров; исполнительно-трудовое право; принцип прогрессивности.

History had always been an important cognition tool for progressive system of execution of punishments as well as for every

institute of law. It is absolutely necessary to study the history of social phenomena in legal sense from this point of view.

The first type of punishment as deprivation of liberty for a definite period of time was prison confinement. It had the main meaning for struggle against crimes for centuries. Prison confinement, step by step, had substituted capital punishment, corporal punishments and banishment. It was paid a lot attention for it since it had been begun the struggle against death penalty and corporal punishments. The first independent prison systems in world practice were Pennsylvania (Philadelphia) and Auburn penitentiary systems. These systems of North American continent caused the penal reform. But these systems made no differences and individual specifications between inmates.

The proclaiming of correctional tasks of imprisonment in the theory of criminal law forced many practical workers for searching of new directions in organization of implementation of punishment. The Irish and English penitentiary systems with their emphasize in correction of inmates had appeared a little bit later. Those systems formed background for becoming of progressive system of execution of punishments. Development of criminal responsibility and criminal-executive legislation bran the elements of progressive system of execution of punishments in punishment as deprivation of liberty for a definite period of time. The re-socialization of convicted persons is a special part of progressive system of execution of punishments. That's why the article is devoted to investigation of theoretical issues of rise and becoming of progressive system of execution of punishments.

Keywords: progressive system of execution of punishments; re-socialization; patronage; People's Commissariat; recidivist; People's Commissariat for Justice; Socialist Revolutionary Party; criminal-executive law; the principle of progress movement.

Зпроголошенням незалежності Україна стала на шлях демократичних реформ, у тому числі й у сфері виконання кримінальних покарань. Розвиток демократичного суспільства передбачає вирішення багатьох соціальних та економічних питань, які мають безпосередньо загальнодержавне значення. Одним з таких питань є боротьба зі злочинністю. Вирішення цього питання потребує координації діяльності правоохоронних органів, громадських організацій, посадових осіб та ін. Важливе місце при цьому відводиться застосуванню відповідних норм

права, які регулюють виконання кримінальних покарань. Важливим інструментом пізнання будь-якого правового інституту, в тому числі прогресивної системи виконання покарань, була й залишається історія. Історії відомі різні системи виконання покарань у виді позбавлення волі. Особливу увагу при цьому привертає створення прогресивної системи, яка передбачає поступову ресоціалізацію засуджених до позбавлення волі. Тому дослідженню присвячено історичне становлення прогресивної системи виконання покарань.

Питання прогресивної системи виконання покарань досліджувалось у працях багатьох науковців, зокрема, О.І. Бажанова, М.М. Паше-Озерського, Ю.М. Ткачевського, М.О. Стручкова, М.П. Мелентьєва, Г.А. Аванесова, А.Є. Наташева, І.В. Шмарова, Б.С. Утевського, М.О. Беляєва, В.М. Бризгалова, О.Л. Ременсона, С.В. Познишева та ін.

Метою статті є дослідження теоретичних положень щодо виникнення і становлення прогресивної системи виконання покарань.

Прогресивна система як особливий порядок виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі певним чином пов'язана з розвитком кримінально-правових поглядів, з еволюцією ідей і теорій відносно кримінального покарання та являється продуктом такої еволюції.

Досліджуючи історію кримінального права І.Я. Фойницький відмічав, що одним із перших був період залякування, період кримінальної розправи [1, с. 7]. Він писав, що «ранні сторінки історії кримінального права не знають міри покарання, але знають помсту в її різноманітних формах» [2, с. 101]. Найбільш розповсюдженими видами покарання того періоду були смертна кара в найбільш жорстоких формах та членушкодження. Тюрма частіше всього призначалася для утримання злочинця до смертної кари, членушкодження або тілесного покарання. Тюрми не отоплювалися, засуджені розміщувалися в загальних підвалах та повинні були самі забезпечувати себе продуктами харчування, а навіть в деяких державах - платити за своє утримання.

Цілком зрозуміло, що така жорстокість кримінального права породжувала відчуття протесту у прогресивних мислителів [1, с. 8–9]. Як відмічає А.А. Герцензон, «не було

жодного прогресивного мислителя тієї епохи, який би не зупинявся на критиці діючої карної системи» [3, с. 6].

З приходом нового історичного періоду – епохи Просвітництва, виникають нові вимоги до тюремного ув'язнення, яке стало після смертної кари та членушкодження найбільш розповсюдженим видом покарання. Виходячи з обміну досвідом в Європу із Америки в першій половині XIX ст. була введена система одиночного тюремного ув'язнення [1, с. 9–10]. Мали місце два різновиди таких систем: пенсільванська або філадельфійська (з 1786 р.), і обурнська (з 1820 р.). Пенсільванська, або система повного відділення, передбачала усамітнення ув'язненого, режим тюрми повністю обмежував спілкування ув'язнених між собою. Обурнська система передбачала нічне роз'єднання засуджених, а вдень вони працювали разом при суворому мовчанні [4, с. 332]. Особливо головним був обов'язок мовчати, який контролювався дуже суворо. Все це в сукупності характеризує такі самі нелюдські умови тримання в тюрмах з одиночним ув'язненням, як і в попередніх тюрмах, з тією лише різницею, що в попередніх людина помирала в бруді, а в нових була похована живою у склепі.

Саме тому продовжуються пошуки нових систем виконання тюремного ув'язнення. В результаті дослідів в 30–40-х рр. XIX ст. в деяких державах склалися і застосовувалися такі системи виконання тюремного ув'язнення, які будувалися на класифікації засуджених і застосування різноманітних умов відбування покарання до різних груп засуджених. Групи засуджених (класи) виокремлювалися за характером вчиненого злочину, особистості засудженого (рецидивісти, вперше засуджені і т.п.), в залежності від виправлення в період відбування покарання, а також за іншими ознаками.

Найбільшу популярність проявили ірландська та англійська модифікації такої системи, оскільки вони були найбільш сучасними з точки зору теоретичної та практичної розробок. Авторство першої з них приписують В. Крофтону, другої – А. Меконочі. В подальшому ці системи почали називатися прогресивними, тому що покликані були допомагати руху засудженому вперед, до свого виправлення через особистий розвиток шляхом застосування до нього різноманітних елементів (сходинок) цієї системи, а також засобів, що стимулюють його виправлення.

Ірландська прогресивна система застосовувалася з 1854 року до осіб засуджених на строк до 3-х років. Основні сходинки цієї системи: 1) одиночне ув'язнення; 2) загальне ув'язнення з нічним розмежуванням та обов'язковими роботами; 3) перехідні тюрми; 4) умовне звільнення; 5) поліцейський нагляд за умовно звільненими; 6) нагляд за засудженими.

Строк перебування в кожному класі диференціювався в залежності від поведінки засудженого, якому за відповідну поведінку проставлялися бали. Крім оцінок поведінки мала місце марочна система. Суть її полягала в тому, що засуджений носив на правому і лівому рукаві куртки відповідно реєстраційну та контрольну марки (нашивки). На реєстраційну марку наносилися вид покарання у вигляді букви, номер засудженого і строк покарання. Контрольна марка служила знаком відмінної, доброї або опосередкованої поведінки. На ній кожного місяця проставлялася кількість балів, яку засуджений отримував протягом місяця [1, с. 14–16].

Що стосується умовного звільнення засуджених, то воно проводилося після відбуття ними відповідної частини строку покарання. Проте перед тим, як вирішувати питання стосовно умовного звільнення такого засудженого, через місцеві патронати для нього підшукувалася робота. Після звільнення така особа отримувала «відпускне свідоцтво», де перераховувалися вимоги, які повинен був виконувати засуджений. З таким свідоцтвом особа повинна була з'явитися в поліцію, стати на облік і щомісячно відмічатися. При не виконанні вимог умовного звільнення, недостойній поведінці або вчинення звільненим правопорушень відповідні особи та організації, у тому числі патронат, зобов'язані були повідомити поліції. В цьому випадку вирішувалося питання про відібрання відпускного свідоцтва та видворення звільненого в тюрму на не відбутий строк [1, с. 17].

Англійська прогресивна система застосовувалась в тюрмах до осіб, засуджених до каторжних робіт (на строк не менше 3 років). Перша сходинка цієї системи – одиночне ув'язнення строком на 9 місяців. В період відбування одиночного ув'язнення засудженим не передбачалося відміток (марок). Друга сходинка – загальне ув'язнення. Засуджені переводяться в каторжну тюрму, де передбачається нічне розділення і спільні роботи. На відміну від ірландської системи оцінки

проставляються щоденно і передусім за роботу. Зниження оцінок могло відбуватися за поведінку. При хорошій роботі, якщо засуджений не допускав проступків, він отримував в день 6 балів (марок). При доволі кропіткій праці оцінка могла бути збільшена на два бали. В цих двох балах і міститься секрет цієї системи. Якщо засуджений хотів звільнитися раніше, він повинен був щоденно ціною важкої роботи добувати собі ці два бали. Таким чином, за 3 дні він заробляв додатково до відбутого строку 1 день (6 балів) і в результаті строк свого покарання міг скоротити на одну четверту. Завершувалася система умовним звільненням з організацією нагляду за звільненими і наданням допомоги зі сторони громадськості патронату.

В результаті викладеного можна зробити висновок, що, не дивлячись на наявність схожих ознак розглянутих систем, англійський варіант прогресивної системи відрізнявся від ірландського як по формі, так і по змісту. Англійська прогресивна система була більш жорстока і не знайшла великого розповсюдження. Ірландська прогресивна система, навпаки, отримала широке розповсюдження [1, с. 17–20].

Значного розвитку прогресивна система виконання покарань отримала за часів Радянського Союзу. Радянське виправно-трудове право розвивалося сумісно з марксистсько-ленінськими поглядами. В період з 1917–1918 рр. практично нічого зроблено не було по ліквідації старої системи місць позбавлення волі і розбудові радянського виправно-трудового законодавства, однак процес докорінно змінився після того, як 19 травня 1918 р. народним комісаром юстиції було призначено П.І. Стучку, а представників партії есерів було вигнано із наркомату. Почало швидко розвиватися виправно-трудове законодавство.

Першим суттєвим правовим актом, який склав основу виправно-трудової політики, була постанова Народного комісаріату юстиції від 23 липня 1918 р. під назвою «Тимчасова інструкція про позбавлення волі, як міри покарання, і про порядок відбування такого» [5, с. 22–23]. У самій Інструкції не йшла мова про прогресивну систему, але вона твердо стояла на цьому ґрунті [1, с. 23].

Наступним документом став декрет Ради Народних Комісарів від 21 березня 1921 року «Про позбавлення волі і про порядок умовно-дострокового звільнення» [5, с. 27]. Іншими

словами, урядом санкціонувалася прогресивна система і встановлювалося те, що ця система виступає в якості порядку виконання позбавлення волі [1, с. 26].

Важливим кроком у розвитку виправно-трудового права стало прийняття у 1924 р. першого радянського закону – Виправно-трудового кодексу. Кодексом була закріплена диференційована система місць позбавлення волі, яка дозволяла застосовувати гуманні міри стимулювання виправлення засуджених [6, с. 20]. У широкому розумінні прогресивну систему характеризували наступні ознаки: 1) наявність законодавства, що передбачало принципи прогресивної системи; 2) наявність класифікації засуджених; 3) побудова всіх тюремних установ у відношенні з класифікацією засуджених і принципами прогресивної системи; 4) поділ засуджених на категорії і розряди в кожній установі і встановлення різних умов тримання в кожному розряді; 5) можливість переходу засуджених із розряду в розряд та із однієї установи до іншої; 6) можливість дострокового звільнення засуджених; 7) здійснення нагляду за звільненими [1, с. 31–32].

В період репресій та Великої вітчизняної війни істотних зрушень у виправно-трудовому праві не відбувалось. Поступово з 1954 р. починають оживати елементи прогресивної системи, зокрема було відновлено умовне та умовно-дострокове звільнення з місць позбавлення волі [5, с. 33]. Згодом були прийняті Основи виправно-трудового законодавства на засіданні 6-ї сесії Верховної Ради СРСР сьомого зібрання 11 липня 1969 р. Основами виправно-трудового законодавства безпосередньо встановлені конкретні права і обов'язки засуджених. Причому їх об'єм може змінюватися в залежності від поведінки засуджених. Якщо засуджений поступово виправляється, то його права і обов'язки змінюються таким чином, що він поступово пристосовується до життя на свободі. Зміна умов тримання осіб, що відбувають покарання у виді позбавлення волі має місце у двох формах: в межах однієї виправно-трудової установи і шляхом переведення з однієї виправно-трудової установи до іншої. Основи надають всім змінам умов тримання засуджених форму заохочень і стягнень. Також цим нормативним документом передбачено довгострокову зміну правового положення

засуджених, який утворює самостійний правовий інститут, аналогічний прогресивній системі [7, с. 32, 36].

І у теперішній час прогресивна система виконання покарань визначається фахівцями як один з принципів політики держави у сфері виконання кримінальних покарань [8, с. 15]. У науковій літературі визначається, що сутність цієї системи полягає у: а) класифікації і окремому триманні різних категорій засуджених; б) у поділі всього строку відбування покарання на ряд щаблів, які відрізняються один від одного умовами тримання і обсягом право обмежень, які застосовуються до засуджених; в) у можливості умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким [9, с. 202–207]. Незважаючи на велику увагу, яка була приділена аналізу прогресивної системи виконання-відбування покарання до позбавлення волі, це поняття не отримало нормативного визначення у КВК і залишилося суто доктринальним [10, с. 31]. Так само і «принцип прогресивності», який виділяють окремі вчені [11, с. 41] не знайшов власного нормативного визначення як принцип виконання-відбування покарання в ст. 5 КВК України. Проте прогресивна система відбування покарання застосовується й нині на теренах України – вона у дещо трансформованому вигляді (з урахуванням вимог часу та міжнародних стандартів) закріплена у нормах чинного КВК України й представлена інститутами зміни умов тримання засуджених (як в межах однієї виправної колонії, так і шляхом переведення до колонії іншого рівня безпеки), заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, умовно-дострокового звільнення. Узагальнені правила запровадження прогресивної системи викладені лише в одному документі – Методичних рекомендаціях з організації роботи, пов'язаної із забезпеченням прогресивної системи відбування покарання в установах виконання покарань, який був розроблений центральним органом виконавчої влади у сфері виконання покарань ще у 2003 році [12, с. 35–36].

Отже, прогресивна система виконання покарань пройшла складний історичний етап свого розвитку. Історія становлення заклала фундамент для ефективного її функціонування. Із самого початку вона мала на меті покращення умов тримання засуджених, які своєю поведінкою і сумніним ставленням до праці могли покращити своє правове становище. В процесі свого

розвитку, прогресивна система виконання покарань набирає нових обертів – починають впроваджуватись окремі елементи цієї системи. Проте на сьогоднішній день прогресивна система виконання покарань не знайшла свого законодавчого закріплення. В законодавстві вона представлена інститутами зміни умов тримання засуджених. Проте дані інститути потребують ще ґрунтовного вивчення, оскільки погляди вітчизняних вчених ще певною мірою різняться між собою щодо правильності застосування відповідних норм. Мають враховуватися всі фактори, що впливають на засуджених в місцях позбавлення волі задля їхнього подальшого перевиховання. До кінця не опрацьовані окремі елементи прогресивної системи виконання покарань. Все це потребує детального вивчення та обґрунтування положень даної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бажанов О. И. Прогрессивная система исполнения наказания / О. И. Бажанов. – Минск : Наука и техника, 1981. – 168 с.
2. Фойницкий И. Я. Русская карательная система. Сборник государственных знаний / И. Я. Фойницкий. – Т. 1. – СПб., 1874. – 434 с.
3. Герцензон А. А. Уголовно-правовая теория Жана Поля Марата / А. А. Герцензон. – М. : Госюриздат, 1956. – 246 с.
4. Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюремоведением / И. Я. Фойницкий. – СПб., 1889. – 514 с.
5. Советское исправительно-трудовое право // Беляев Н. А., Бойцов А. И., Водяников Д. П. и др. ; под ред. Н. А. Беляева, В. С. Прохорова. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1989. – 296 с.
6. Труды академии МВД СССР // Правовые и организационные основы исполнения уголовных наказаний. – М., 1991. – 148 с.
7. Стручков Н. А. Принятие Основ исправительно-трудового законодательства и дальнейшее развитие правового регулирования исполнения наказания : [учеб. пособие] / Н. А. Стручков, В. А. Фелелов. – Вып. 3. – Рязань : МВД СССР, 1988. – 76 с.

8. Трубников В. М. Прогресивна система відбування покарання як принцип кримінально-виконавчої політики України / В. М. Трубников // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : Право. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – Вип. 1 (2). – С. 6–15.

9. Чучилин М. И. Прогрессивная система исполнения наказания в виде лишения свободы: история и перспективы развития / М. И. Чучилин // Проблемы законности. – 2000. – № 4. – С. 202–207.

10. Скаков А. Б. Понятие и правовая природа прогрессивной системы исполнения наказания / А. Б. Скаков // Российский следователь. – № 5. – 2003. – С. 31.

11. Колб О. Г. Организация системы исполнения наказаний на Украине требует кардинальных изменений / О. Г. Колб // Российский следователь. – 2003. – № 6. – С. 41.

12. Яковець І. С. Умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким / І. С. Яковець. – PRI, 2012. – С. 212.